

NEUVERITELNÉ SPRISAHANIE

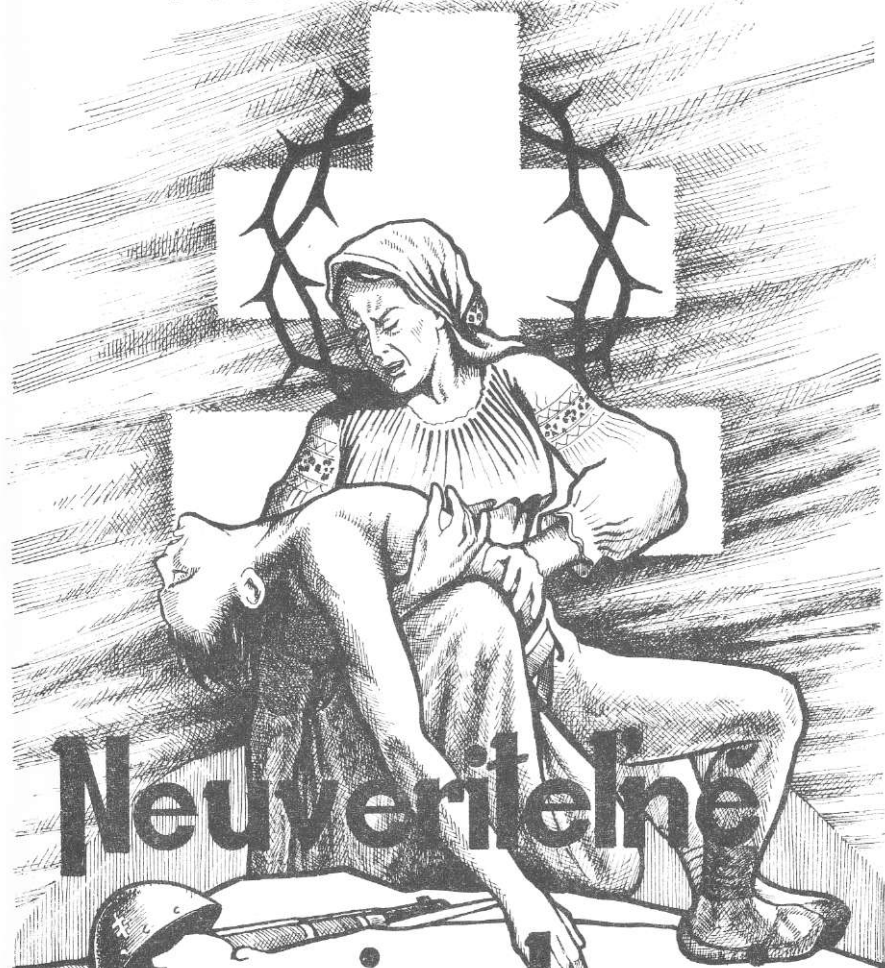
František Vnuk

Vydavateľstvo Ivana Štelcera
Trenčín 1993

František Vnuk

Neuveriteľné sprisahanie

PAVLIŠKO

Frantšek Vruk

spiritualne

... ..

FRANTIŠEK VNUK

NEUVERITELNÉ SPRISAHANIE

VYDAVATELSTVO Ivana Štelcera
Trenčín 1993

Dielo Františka Vnuka

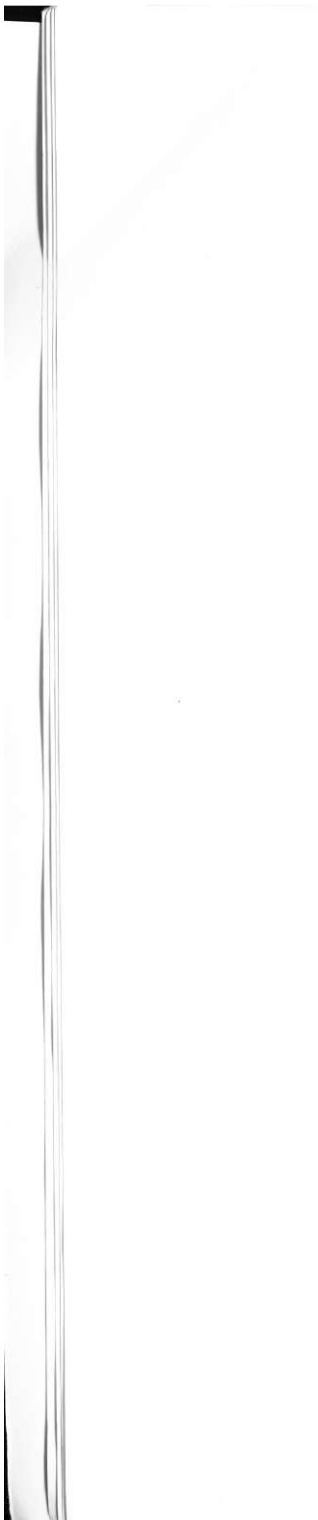
NEUVERITELNÉ SPRISAHANIE

vyšlo v roku 1964 k knižnici Literárneho almanachu Slovák
v Amerike, Middletown, Pennsylvania, USA

Redaktor: Dr. Jozef Paučo

Svetlej a nehynúcej pamiatke
KONŠTANTÍNA ČULENA (1904-1964) Slováka,
ktorý miloval a vysvetľoval slovenskú Ameriku
a FILIPA A. HROBÁKA (1904-1964) Američana,
ktorý pracoval a bojoval za demokratické Slovensko.
S pietnou a vďačnou spomienkou venujú

AUTOR a VYDAVATEL

PREDSLOV

„Nie, v dejinách na to príkladu niet. Niet na to príkladu, aby národ povstával proti svojmu vlastnému štátu, aby si niekto podpaľoval dom, v ktorom sa mu žilo dobre, za ktorým dlho túžil a ktorý si napokon ťažko vydobyl, postavil a zariadil. To nie je možné! Tu je to vo všetkých proklamáciách, článkoch, rečiach, knihách i zákonoch napísané, zaznačené, že slovenský národ roku 1944 povstal proti vlastnému štátu, ale ani tak nie je to možné...“ Spisovateľ-emigrant J. C. Hronský v románe „Svet na Trasovisku“. (1960)

„Smiešna a hlúpa malá vojna vo veľkej vojne...“
Spisovateľ-komunista A. Bednár v zbierke noviel „Hodiny a minúty“. (1956)

Začínam túto štúdiu citátni dvoch spisovateľov protichodného politického zmýšľania, pretože tieto krátke charakteristiky lepšie vystihujú zmysel a nezmysel odbojového hnutia proti Slovenskej republike, než dlhé politické úvahy a pseudovedecké traktáty. A pokladám za potrebné hneď na začiatku definovať aj svoje stanovisko k udalostiam, ktoré hodlám opísať, aby som vopred odňal pochybnosti a podozrenia tých, čo z mojich príspevkov vyčítajú obyčajne viac, než v nich v skutočnosti je.

Povstať proti vlastnému štátu v mene umelého národa, umelého štátneho útvaru, na výzvu z cudziny a za cudzej podpory, je odsúdeniahodný čin a neospravedlní ho nič a už najmenej materialistický oportunizmus. To je línia, ktorej sa sústavné pridŕžam a ktorá je alfou-omegou tohto príspevku.

Lenže nesmieme zabúdať, že vždy nemožno rozložiť ľudské konanie na biele a čierne komponenty. Ani si nemožno namýšľať, že povstanie bolo akousi lúčavkou kráľovskou, ktorá oddelila zlato od hlušiny, pri čom zlato zostalo s nami a hlušina sa pridala k partizánom. Takejto totality súdov som sa snažil vyvarovať. Nikomu sa nespravodlňujem za to, že o slovenskej armáde mám inú mienku, než má napríklad bývalý minister národnej obrany, alebo že konanie prezidenta Tisu a iných predstaviteľov Slovenskej republiky sa mi javí ináč, než sa javí ich spolupracovníkom a prívržencom v emigrácii. Nijako si nechcem nárokovať absolútnu správnosť svojich tvrdení a uzáverov, ani nevylučujem alternatívnu interpretáciu načrtnutého vývoja

udalostí. Som si plne vedomý, že posledné slovo sa ešte nepovedalo. Doteraz je isté len jedno: Povstanie bolo dôležitým medzníkom slovenských dejín. Jedna stránka tvrdí, že v tragickom, druhá, že v epickom zmysle. A do tejto kontraverzie sa chcem ohlásiť krátkym príspevkom...

Autor.

Adelaide, 20. novembra 1962.

ÚVOD

V lete pamätného roku 1944 Slovenský štát čelil svojej najzávažnejšej kríze, ktorá vyvrcholila v ozbrojenej rebélii proti vládnej autorite, resp. viedla k zániku Slovenskej republiky. Možno sice advokátsky argumentovať, že Slovenská republika legálne existuje, lenže táto pekná teória o legálnej kontinuite je v ostrom rozpore s tvrdou skutočnosťou, ktorej najvýrečnejšími svedkami sú slovenskí emigranti, roztratení po celom svete. Smutná pravda je taká, že koncom augusta v r. 1944 slovenská vláda stratila exekutívnu moc nad značnou časťou slovenského územia a nikdy viac ju už nezískala. Povoláním nemeckých vojsk slovenské úradné authority už prinajlepšom iba spluvládli a ich úloha často bola iba pasívna, formálna a podradná. Dnes už nikto nepochybuje o tom, že augustové udalosti v r. 1944 boli zákernou a ťažkou ranou do chrbta Slovenského štátu, predposledným z úderov, ktoré viedli k násilnému zlikvidovaniu slovenskej samostatnosti.

Pre „urazených a ponížených“ akými sme my odvtedy, čo sme stáli zoči-voči tejto neveriteľnej a nečakanej pohrome, je vždy ľahšie vidieť v partizánskej vzbure beštiálne ukrutnosti, masové hroby, klamlivé a podvodné lákanie, neslovenskú účasť, atď., než si položiť a zodpovedať otázku: Muselo k tomu dôjsť, dalo sa tomu predísť, a keď sa už tak stalo, prečo sme v tejto zafaškávajúcej skúške neobstáli lepšie?

Nenahovárajme si, že za povstanie sú zodpovední iba komunisti, čechoslováci, Beneš a iní nežičlivci slovenskej štátnosti. Je pravda, že oni povstanie vyvolali a mali leví podiel na jeho vykonaní, ale to nesmie ovplyvniť naše súdy: od nich ako od nepriateľov sme nemohli nič iné ani očakávať, oni sa správali, ako sa na nepriateľov svedčí a patrí. Je však na mieste otázka, prečo sa im to podarilo a prečo sa vhodnými protiopatreniami nepredišlo tejto katastrofe? Dalo a mohlo sa to urobiť. Keďže sa tak nestalo, je zrejmé, že chyby, vážne nedopatrenia sa stali aj na našej strane.

Naše hodnotenie udalostí je pochopiteľne podfarbené silnými emocionálnymi tónmi, ktorých ráz udal už prezident Dr. Jozef Tiso vo svojom prejave dňa 30. augusta 1944, keď hovoril o „*beštiálnom* šialení..“, naše sily sa ukázali byť slabými na zdolanie tejto *pekelnéj* riavy, dal som súhlas k tomu, aby náš veľký sused, Veľkonemecká ríša, poslala na Slovensko vojenské jednotky na potlačenie tohto *beštiálneho* šialenstva. Príchod nemeckých jednotiek na Slovensko má jediný cieľ: zlikvidovať partizánsku *čeliadku*.“

Exulantskú mentalitu vždy charakterizovala až svetobôlna samofútosť a vzdorovitá nenávisť voči tým, čo boli príčinou ich vyhnanstva. Ako svedčia

slová 136. žalmu, Židia pri riekach babylonských cítili to, čo pociťujú mnohí Slováci o 25. storočí neskôr pri riekach západoeurópskych alebo amerických. Takýto pocit môže byť zdrojom dojímavej poézie, ale z praktického hľadiska nie je osožný ani žiadúci. Na minulosť a na prítomnosť nemožno hľadieť cez závoj nostalgie, zaujatosti a neochoty pripustiť vlastné chyby.

Azda nijaký úsek slovenských dejín nebol vystavený toľkej pozornosti a pohľadom z toľkých strán ako ono osudné obdobie, do ktorého spadajú udalosti z leta a jesene v r. 1944. O týchto udalostiach (ktoré podľa vkusu možno označiť za vzburu, puč alebo povstanie a oslobodzovací boj) sa napísalo mnoho kníh, článkov a štúdií, takže čo sa kvantitý týka, máme o nich rozsiahlu literatúru. Máme niekoľko komunistických verzíí (husákovskú, t. j. „buržoázno-nacionalistickú“, stalinskú, t. j. s kultom osobnosti, ale bez Husáka, Šmidkeho a Novomeského, postalinskú, t. j. bez kultu niektorých osobností, ale s neospravedlniteľným kultom fantázie), demokratické verzie (predfebruárová a pofebruárová) a máme aj niekoľko príspevkov z našej strany. Naše verzie trpia prílišným zdôrazňovaním druhotných javov, dlhými výkladmi o tom, čo robili druhí, ale oveľa menej o tom, čo robili alebo zanedbali robiť naši.

Problematika povstania a jeho priebeh by sa dnes dali obšírne a presne spracovať, keby mal objektívny študent prístup k rozsiahlemu a bohato pramennému materiálu, ktorý sa medzičasom zhromaždil v archívoch KSČ a KSS. Na tejto strane železnej opony je prvotných prameňov pomerne málo. Najvýdatnejším zdrojom sú nemecké diplomatické a vojenské dokumenty, ktoré zachycujú situáciu z nemeckého zorného uhla. Nemci bojovali proti partizánom na Slovensku na našu výzvu, respektíve s naším povolením. Ich hľadisko teda zachycuje do určitej miery aj slovenský postoj či už pozitívny, negatívny alebo neutrálny k týmto pohnutým udalostiam. Táto štúdia je pokusom vykresliť (aspoň nakoľko je to možné) na základe dokumentov z archívov nemeckého ministerstva zahraničia pomer a stanovisko slovenských vládnych kruhov k problémom, ktoré so sebou priniesol osudný rok tisícdeväťstoštyridsiatyštvrtý.

ÚVOD K DRUHÉMU VYDANIU.

Monografia „Neuveriteľné sprisahanie“ je mojou knižnou prvotinou. Písal som ju popri svojom pravidelnom zamestnaní v r. 1961-62. Vychádzala na pokračovanie v týždenníku „Slovák v Amerike“ v r. 1963-64 a v knižnej forme sa objavila v lete r. 1944 ako emigrantský príspevok k 20. výročiu politicko-vojenského sprisahania proti Slovenskej republike. Išlo mi v nej o realistické vykreslenie tragických udalostí z roku 1944, ako sa ony javili slovenskému emigrantovi z perspektívy 20-ročného časového odstupe. Nie je to teda vedecká štúdia, ale skôr osobný pohľad na určitý úsek slovenskej histórie. Som si vedomý, že práca trpí všetkými nedostatkami diela písaného zďaleka a s obmedzeným prístupom k primárnym zdrojom informácií.

Od r. 1964 sa naše poznatky o povstaní značne rozšírili i prehĺbili. Zverejnili sa objemné zväzky dôležitých súčasných dokumentov, napísali sa desiatky nových kníh, vyšli mnohé zaujímavé štúdie a zborníky. Zvlášť roky, 1964-65 a 1968-69 boli bohaté na nové a cenné príspevky, i keď určité aspekty povstania ešte stále ostávali nedotknuté a nedotknuteľné. Na základe týchto informácií sa žiadalo, aby sa II. vydanie tejto monografie patrične doplnilo, rozšírilo a opravilo. Do takejto práce som sa však nechcel púšťať, a preto som odmietal viaceré možnosti, aby som dal súhlas k II. vydaniu **Neuveriteľného sprisahania** na Slovensku.

Priatelia ma však presvedčili, že dielko - i napriek svojim obsahovým nedostatkom - má čo povedať čitateľovi na Slovensku, kde až doteraz bolo prísne zakázaným čítaním. Kniha je ukážkou, ako Slováci pozerali na povstanie tam, kde sa dala písať jeho história bez cenzúry, bez ideologického usmerňovania, bez strachu, čo na to povie sused, brat, alebo obávaný prokurátor. Nuž predpokladám tento plod emigrantskej tvorby nášmu čitateľovi pod Tatrami v nádeji, že v ňom nájde niečo zaujímavého, nového a podnetného. Ponechal som knihe jej pôvodný formát, iba na niekoľkých miestach som urobil malé štylistické zmeny a spresnil niektoré faktografické údaje.

Kniha prichádza do rúk čitateľa na Slovensku s 30-ročným oneskorením. V tomto zmysle je obžalobou krušných čias neslobody, ktoré - dúfajme - patria k nenávratnej minulosti. Želal by som si, aby ju slovenský čitateľ (i ten, ktorý s nej obsahom a uzávermi nesúhlasí) pokladal za úprimne mienený vklad do debaty o povstaní z r. 1944, ktoré za posledných 50 rokov prešlo síce mnohými prehodnocovacími procesmi, ale napriek všetkým úmorným úsiliam ešte stále ostáva neuzavretou kapitolou našej histórie.

Povedalo a napísalo sa o ňom mnoho, ale nepovedalo sa ešte všetko. A niečo z toho, čo sa zamlčuje, skresluje a obchádza, zachytáva aj táto monografia.

Broadview, Južná Austrália, 2. XII. 1992

František Vnuk

ČASŤ PRVÁ

Vojenské a politické akcie
proti Slovenskej Republike v roku 1944

PROPERTY

of the State of New York
County of ...

AKO SA JAVILA SLOVENSKÁ SITUÁCIA NA JAR 1944?

Nepochybné najdôslednejšími skúmateľmi slovenskej situácie boli Nemci. V osobe vyslanca Hansa E. Ludina mali v Bratislave skutočne skvelého a schopného pozorovateľa. Hoci Ludin bol dlhoročným členom NSDAP, jeho pôsobenie na Slovensku nenieslo nijaké urážlivé známky arogancie a povýšenectva, aké sa spravidla pripisujú na vrub nacistom. Jeho postoj voči Slovensku a Slovákom bol plný pochopenia pre špecifické slovenské ťažkosti a zriedkavého porozumenia pre slovenskú psychológiu. Na jeseň v r. 1945 ho Američania vydali z koncentračného tábora v Natternbergu do rúk č-s úradov. Národní frontisti ho parádovali ako korunného svedka pred ľudové a národné súdy. Jeho výpovede boli však triezve a obdivuhodne kľudné. Neprechovával zášť voči nikomu a keď nemohol pomôcť, nikomu nepriťažil. A napokon súdili ako vojnového zločincina aj jeho. Medzi jeho obžalobcami boli ľudia, ktorí sa kedysi nehanebne uchádzali o jeho priazeň. Súd odoprel Ludinovi diplomatický štatus a súdil ho ako reprezentanta nepriateľskej moci. Dňa 20. januára 1948 odsúdili ho na trest smrti povrazom a trest aj vykonal. Bola to jedna z posledných spoločných akcií demokraticko-komunistického národného frontu.

Ako reprezentant Nemeckej ríše, v štáte pod nemeckou ochranou, si Ludin všimal pozorne veci okolo seba a snažil sa hodnotiť situáciu vecne a objektívne. Začiatkom apríla v r. 1944 poslal do Berlína Ribbentropovi pravidelný štvrtročný dôverný report, do ktorého takto zhrnul výsledky svojich pozorovaní:

„Pred niekoľkými dňami Slovensko oslavovalo päť rokov svojho trvania ako štát. Keď človek pri tejto príležitosti vrhne spiatočný pohľad na päť uplynulých rokov, na ťažké okolnosti, za akých Slovenský štát vznikol, na úspechy, ktoré taký malý štát v tomto časovom rozpätí dosiahol a na postavenie, akého sa v galérii európskych národov mohol dopracovať, musí dôjsť k absolútne pozitívnym uzáverom. *Na Slovensku panuje pokoj a poriadok*, riešenie sociálnych problémov pokračuje, a tak sa odstraňujú napätia v nižších vrstvách obyvateľstva. Hospodárske ťažkosti, predovšetkým v priemyselnom sektore sa prekonali, hoci sa v čase vzniku Slovenského štátu zdali byť nezvládnuteľné a dnes má Slovensko aktívnu clearingovú špičku temer so všetkými krajinami Európy. *Ešte ani dnes niet na Slovensku nijakých partizánov, a nemôže byť ani reči o nejakých prípadoch sabotáže.* Štát pôsobí ako stabilizačný činiteľ nielen na poli vnútornej politiky, ale svo-

jou účasťou v boji prispieva i ku konsolidácii európskej pevniny ako hospodársky, tak i vojensky.“

„Toto je dojem, ktorý človek nadobudne, keď pozoruje slovenské pomery z určitej vzdialenosti, ale tento dojem sa nestratí ani potom, keď skúma situáciu v jej podrobnostiach: dôkladnejšie a z blízkosti.“

„Na vnútropolitickom sektore došlo k všeobecnému vyostreniu situácie. Pod vplyvom udalostí sa zomkávajú užšie a tuhšie dohromady tie kruhy, čo vždy stáli na nemeckej strane. Bohužiaľ počet prívržencov tohto smeru nie je veľmi veľký. V predchádzajúcich mesiacoch sa ich rady doplňovali z masy tých kolísavých váhavcov, ktorých postoj sa riadil podľa frontových hlásení. Dnes sa táto fluktujúca masa vo väčšine pridáva na tú stranu, ktorá sa vždy viac-menej otvorene stavala proti Nemecku. Stanovisko týchto kruhov v ich odbojnom postoji proti slovenko-nemeckému spojenectvu a spolupráci sa opäť vyhrotilo. Komunisti v tomto hrajú však *iba veľmi dôležitú úlohu*, ide tu hlavne o Čechov a ich stúpcov čechoslovákov. V poslednom čase tlač vedie ostrý boj proti Čechom a dožaduje sa ich vysídlenia. Zatiaľ však veľká časť národa je opäť vystavená českému vplyvu. České knihy, filmy, hry, ktoré tu kedysi tak energicky odmietali, sa dnes prijímajú so záujmom a české šlágre a pesničky sa oduševnene spievajú po kaviarňach.“

„A tak sa zdá, že hlasy tlače azda zodpovedajú oficiálnemu stanovisku, nie však želaniu obyvateľstva. *Podvrtná česká propaganda pracuje dnes otvorenejšie než kedykoľvek predtým*. V poslednom čase sa opätovne hromadia prepady a útoky na Nemcov a na nacionalisticky zmýšľajúcich Slovákov. Prevažne majú v tom prsty tunajší českí inteligenti. Pri takýchto incidentoch polícia sa správa veľmi zvláštne. Vo viacerých otvorených prípadoch zatkla napadnutého (Nemca alebo Slováka), s odôvodnením, že provokoval a nenechal na pokoji útočníka, ktorého provokatívne správanie bolo pritom úplne jasné.“

„Slovensko je ešte stále - ba dnes viac ako predtým - kolbištom skutočne fantastických chýrov, ktoré sa šíria po celej krajine rýchlou vetrou. Nedávno preletel krajinou celý rad takých správ, ktoré sa týkali osoby prezidenta Dr. Tisu, ako aj Dr. Tuku. Cieľavedomým objektom podobnej kampane sa stal aj mešťanosta Bratislavy Dr. Belo Kováč. Skutočnosť je taká, že Dr. Kováč je pre svoj korektný postoj voči Nemcom v neľúbosti u radikálnych Slovákov, ktorí mu vyčítajú predovšetkým to, že nevykonal so žiadúcim úspechom slovakizáciu Bratislavy. Jeho odchod je viac než istý, pretože už nefiguruje na zozname členov bratislavskej obecnej rady, navrhovanom HSLS.“

„Nový zákon o obecnej samospráve znamená ťažký úder pre nemeckú a maďarskú menšinu. Prakticky sa táto legálna reforma prejavuje tak, že nemecká národnostná skupina nielenže stratí zastúpenie v obecných radách mnohých obcí, ale v niektorých príliš okatých prípadoch nebude mať v obecnom výbore nijakého zástupcu, kde doteraz mala mešťanostu (napríklad Poprad-Deutschendorf). Tento zákon je len ukážkou, ako sa zo slovenskej strany vedie národnostný boj nielen veľmi odhodlane a cieľavedome, ale i veľmi šikovne. Nemecká skupina je pri tom v obtiažnej situácii, pretože rozsiahlym nasadením dobrovoľníkov zbraní SS na front, chýbajú jej v národnostnom zápase schopní a odhodlaní ľudia.“

„Zatiaľ, čo Nemci zo Slovenska dnes viac, než kedykoľvek predtým prinášajú v európskom oslobodzovacom boji obeť krvi, *vojenská účasť Slovákov na tomto zápase je ešte stále iba symbolická*. Slovenská armáda, ktorá v krátkom čase svojej existencie si vedela vyslúžiť pozornosť, pochvalu a slávu, v jeseni minulého roku stratila svoju dobrú povest v niekoľkých hodinách, keď Rýchla divízia dala sa na bezhlavý útek a bola úplne rozbitá. Slovenská armáda disponovala vynikajúcim ľudským materiálom. Slovenský vojak sám o sebe je udatný a húževnatý a hlavne stíhací letci sa výborne osvedčili. Ale *dnes armáda je nainfikovaná protinemeckými a komunistickými heslami* a už nie je viac spoľahlivým nástrojom, akým bola len pred rokom. Nemalú vinu na tomto vývoji nesie dôstojníctvo, ktoré bolo takmer úplne vychované v českom duchu. V jeho radoch sú ešte stále početní Česi a českí legionári (sám minister národnej obrany generál Čatloš bol legionár). Spomínané udalosti na východnom fronte dali podnet k celej sérii procesov pred vojenským súdom. Mnohých dôstojníkov penzionovali a nateraz je v prúde rozsiahla reorganizácia dôstojníckeho zboru, ktorá sa ešte neskončila. Ale i tak sotva možno očakávať nejaký radikálny obrat.“

„V slovenskom hospodárskom živote - zo slovenského zorného uhla - sa docielilo mimoriadne veľa. Hospodársky život je skonsolidovaný, pracuje sa s vypätím všetkých síl a s využitím všetkých možností. Slovenské hospodárstvo je dnes nepochybne cennou zložkou európskeho hospodárskeho života. Hoci došlo k značnému zvýšeniu cien a k zdvihnutiu miezd, predsa na Slovensku niet onoho príšerného obrazu nekontrolovaného stúpania cenovej špirály, ako je to v susedných krajinách juhovýchodného európskeho priestoru. Ekonomická situácia je skôr deflačná než inflačná. Nedostatok peňazí je pomerne veľký. Jednou z príčin nedostatku peňazí je stav slovensko-nemeckých clearingov: Slovensko ma tak vysokú aktívnu clearingovú špičku, že obnosom už ďaleko prerástla všetky slovenské peniaze nateraz

v obehu. Slovenské hospodárske vedenie sa teda snaží všetkými prostriedkami zamedziť ďalšiu rast clearingovej špičky. Oficiálne takýmito rozličnými finančnými operáciami, akými je Slovenský štát zaangažovaný do clearingu, neoficiálne celým radom opatrení, ktoré musia mať ako konečný dôsledok pokles vo vývoze. Sem treba zahrnúť aj nedávno schválený úverový zákon. Vážni pozorovatelia situácie v exportných kruhoch, ktoré vyvážajú do Nemecka, sú rozhodne tej mienky, že nemecko-slovenská tovarová preprava v bežnom roku sa značne obmedzí vo svojom objeme azda viac, než sa všeobecne očakávalo.“

Ludin
Bratislava, 5. apríla 1944.

To boli v krátkosti klady a zápory päťročnej bilancie, rekapitulácia národného života za sťažených medzinárodných politických pomerov. Report bol vlastne vysvedčením, ktoré nám vystavila cudzina. Vo všeobecnosti možno povedať, že Slováci vykazovali pekný úspech všade tam, kde vládol slovenský duch a pracoval slovenský človek. Konštruktívnu prácu rozleptávali hlavne čechoslovácke živly. Najzarmucujúcejšie nedostatky sa javili v tých sektoroch, kde slovenský duch nikdy hlbšie od povrchu neprenikol, ako tomu bolo v armádnom vedení. Bola to ominózna výstraha pre ťažké obdobie skúšok, ktorého príchod sa začínal čítať na obzore.

V r. 1944 začali sa sťahovať mraky nad slovenským vývojom, ktorý napriek vojnovým rokom bol až dovedy pomerne pokojný. Tri dni po tom, čo Ludin poslal svoj dôverný report do Berlína, londýnsky a moskovský rozhlas oznamovali za zvukov fanfár v č.-s. vysielaní, že jednotky Červenej armády vo svojom nezadržateľnom postupe na Berlín prekročili predmníchovské hranice Č-SR a zaujali akúsi osadu na Podkarpatskej Rusi. Na Slovensku, kde sa správy cudzieho rozhlasu počúvali a debatovalo sa o nich, hlásenie vyvolalo značné vzrušenie. Ludin sa vo svojom reporte iba povrchno zmienil o čechoslováckych živloch v slovenskom verejnom živote. Neboli mu známe podrobnosti o ilegálnej činnosti protištátnych grúp a skupín, ktoré v relatívnej bezpečnosti a beztrestnosti chystali smrteľný úder Slovenskému štátu.

KTO BOL PROTI SLOVENSKÉMU ŠTÁTU?

Vyhlásenie slovenskej samostatnosti v marci r. 1939 nevyvolalo na Slovensku nijakú opozíciu medzi starými centralistami. Tí, čo sa kedysi bili v prsia ako pravoverní čechoslováci, sa po 1939 bili v prsia a kajúčne sa vyznávali z omylov a poblúdení. Lebo aj tomu najzafatejšiemu centralistovi bolo jasné, že Slovenský štát je viac než Protektorát, ba že mu poskytuje lepšie možnosti uplatnenia než nebohá Č-SR. V pokornej úlohe mámotratných synov sa starí centralisti prispôbovali a vžívali do nových pomerov. Slovenský štát sa správal voči nim naozaj veľkoryso a oni boli tiež štedrý na prejavy oddanosti a lojality tlačeným i hovoreným slovom, kedykoľvek sa im naskytla príležitosť. Bolo to všetko také dojmavé, že to bolo až podozrivé.

Ich prejavy lásky k slovenskému štátu začínali chladnúť v r. 1943. V tom čase už mnohým začínalo svitať v hlave, že vsadili na zlú kartu. Prichádzali na to, že k tej pamätnej rezolúcii v Žiline v októbri v r. 1938 boli vlastne „prinútení“, začali si nahovárať, že ich pohodlný život od r. 1939 bol vlastne martýrstvom pod „fašistickým terorom“. A keď už bolo isté, že sa Benešovi podarí obnoviť Č-SR, umele vyvolali v sebe clivotu po takom idylickom štátnom útvere, akým bola predmníchovská Republika.

Čo tak vyburcovalo ich svedomie? Ludinova diagnóza bola celkom správna: správy z frontu. Na prelome rokov 1942-43 Nemci utrpeli prvé vážne porážky, ktoré signalizovali obrat vo vedení vojny. Bola to porážka Rommelovej armády v severnej Afrike a porážka Paulusovej armády pri Stalingrade (dnes Volgograd). V lete r. 1943, keď sa Nemci chceli Rusom príslušne odplatiť, ich masívna ofenzíva pri Kursku zlyhala. Čatloš sám priznal, že po neúspechu kurskej ofenzívy prišiel na to, že Nemci vojnu nevyhrajú. Taliani došli v októbri r. 1943 k tomu istému uzáveru a kapitulovali.

Pod dojmom týchto udalostí zavládla na Slovensku tiesnivá situácia. Každý, kto hľadel do budúca, kládol si otázku: čo bude s nami? Nebola to otázka, na ktorú bolo ľahko odpovedať. Spojenci nás neuznávali, Sovietskemu zväzu sme vypovedali vojnu. Nemecko nám síce v r. 1939 sľúbilo ochranu, avšak v r. 1943 už bolo jasné, že Nemci nebudú môcť ochrániť ani samých seba. Či sa nám už páčilo, alebo nie, s porážkou Nemecka sa blížila aj porážka naša. Z Londýna sa vyhrážal Beneš, z Moskvy Gottwald, aká bude „beda premoženým“.

Ludská nátura sa ťažko zmieruje s osudom porazeného a robí všetko možné, aby sa mu vyhla. Od leta 1943 si centralisti začali namýšľať, že šikovným prepnutím lojality z prítomných vládcov Slovenska na budúci,

nielenže si zachránia vlastnú kožu, ale že budú môcť žiť, kde nesiali. Podobným myšlienkovým procesom prechádzali aj naši komunisti, ktorí sa v predchádzajúcich rokoch správali tak slušne, ticho a nevyzývavo. A tak od leta r. 1943 sa datuje pomalý prechod, ktorý sa čoskoro zmenil v tlačenicu zo strany porazených na stranu prospektívnych víťazov.

Odboj predbežne pozostával zo stretnutí v kúpeľoch, pohodlných vilách, pri výdatných hostinách a nekonečných debatách. Do roku 1943 bolo takýchto skupín niekoľko, napr. skupina „Demec“, ktorú zorganizoval M. Zibrín, skupina „Flora“, ktorá sa vytvorila z iniciatívy českej manželky Dušana Viesta - Kvetoslavy, ďalšia skupina sa zhromaždila okolo Vavra Šrobára, atď. Na jeseň 1943 sa však do popredia dostali dve skupiny: „demokratická skupina“, v ktorej mali vedúce slovo bývalí agrárci a „socialistická“ skupina, v ktorej prevládal komunistický vplyv.

O KOMUNISTICKEJ ZLOŽKE ODBOJA

V r. 1938-39 komunistická strana na Slovensku stratila vodcov i voličov. Z prostých komunistov sa stali poriadni a oddaní občania Slovenského štátu. V máji 1939 sa na pokyn Moskvy vytvorila samostatná Komunistická strana Slovenska (KSS). Na jej čele stáli pomerne neznámi predáci (Ďuriš, Benada a Osoha), pretože tí známejší utiekli či už na Západ (Široký, Valo, Clementis) alebo do Ruska (Marek Čulen, Friš, Bacílek, Šmidke). Ale ani táto zmena nepríťahovala nikoho. Ilegálna činnosť strany až do r. 1944 nevykázala nijakú pozoruhodnú aktivitu a je nepochybne zistené, že v r. 1941 až 30% členov ilegálnej KSS pravidelne reportovalo o všetkej aktivite príslušným orgánom ministerstva vnútra.

Mimochodom: celá aktivita pozostávala z písania a rozširovania letákov a spravidla zavinila väčšie škody strane, než štátu proti ktorému bola namierená. Každý leták totiž viedol na stopu a k zneškodneniu tých najživších zložiek. Naše policajné orgány sa mohli vo svojom hľadaní spoliehať na informátorov a na spoluprácu nemeckej polície. Tá mala v tejto práci bohaté skúsenosti. Naši komunisti boli nebezpečne handicapovaní dvoma nevýhodami: nemali prax v podzemnej činnosti, a čo bolo tragickejšie pre nich, iba slabú oporu v národe.

V júni 1941 k posilneniu domácich kádrov poslalo moskovské vedenie na Slovensko V. Širokého. O jeho príchode bola naša polícia vopred informovaná. Nechala ho pekne založiť ústredný výbor KSS a potom v júli r. 1941 ho zatkla aj s celým výborom okrem jediného člena. Ján Osoha im vyviazol zo slučky a v auguste zorganizoval ďalší (v poradí tretí) ilegálny výbor.

Ale ani tento výbor nepracoval dlho a nevykonal mnoho. Bezpečnostné orgány pochytili jeho členov v marci 1942. Osoha im síce zasa unikol, ale nie ďaleko. O týždeň mali aj jeho. Tieto pohromy, stíhajúce všetky ilegálne výbory KSS sa dajú veľmi jednoducho vysvetliť: pracujúce masy, o ktorých priazeň sa komunisti uchádzali, boli ochotnejšie spolupracovať so slovenskou políciou než s rozvratníkmi poslanými z Moskvy.

Štvrtý ilegálny výbor zorganizoval Štefan Baššovanský. Baššovanský bol zbehlý organizátor a jeden z najoddanejších a najúprimnejších komunistov, akých kedy KSS mala. Aj on videl nezmyselnosť moskovských inštrukcií, ale ako dobrý komunista, vykonával ich bez protestov (ako aj bez protestov a proti vlastnému presvedčeniu denuncoval Husáka a Novomeského v máji r. 1950). Je len pochopiteľné, že v apríli r. 1943 slovenské bez-

pečnostné orgány chytili a zavreli aj jeho. Po tomto zásahu bola KSS tak vysilená a zdemoralizovaná, že k ďalším organizačným podujatiam nedošlo. Vytvorilo sa akési vákuum a na čelo KSS sa dostali komunistickí intelektuáli, ktorí sa v roku 1939 utiahli do pasivity a namiesto ilegálnej činnosti aktívne pracovali na výstavbe samostatného slovenského štátu: G. Husák ako právny poradca veľkej špeditárskej firmy a L. Novomesky ako šéfredaktor časopisu „Budovateľ“. Pod tlakom nepriaznivého vývoja udalostí Gustáv Husák vypracoval svoju vlastnú filozofiu.

Husákov prístup k problematike odboja sa dá zhrnúť takto: Načo sa babrať s letákovou akciou, keď za jeden leták nám zavrú 20-30 najodddanejších pracovníkov? Načo sa púšťať do partizánskeho boja v čase, keď masy pomáhajú nechcú a soviety pomáhajú nemôžu, načo sa dobrodružne exponovať, keď pracovníkov je tak málo? Husák chcel šetriť silami pre príhodnejšiu chvíľu. O nej bol presvedčený, že raz príde. Jeho snom bola slovenská socialistická sovietska republika, a tá - nazdával sa - uspokojí slovenské národné ambície aspoň do takej miery ako Slovenský štát.

Ale Husáková taktika pasívneho vyčkávania nebola po srsti moskovskému vedeniu. V lete poslali na Slovensko dvoch komisárov. Z nich jeden bol Čech (Bacílek) a druhý Slovák sliezskeho pôvodu (Šmidke). O ich príchode nebolo vedenie KSS vopred informované, ako bývalo vtedy zvykom. Ich cesta na Slovensko sa veľmi starostlivo pripravovala a opatrne vykonala. Šmidkeho a Bacílka vysadili z lietadla nad Poľskom v júli r. 1943 a celé týždne si opatrne kliesnili cestu na Slovensko. Prišli vystrojení pokynmi a inštrukciami z moskovského politbyra, ktoré im dal Gottwald, a ktoré, ako Bacílek opisuje, mali vnieť do komunistického hnutia nebojácneho a útočného ducha, organizovať roztrieštené sily do národného frontu a vytvárať ozbrojené bojové skupiny.

Husák a Novomeský povedali moskovským delegátom, že podmienky na Slovensku nie sú priaznivé na uskutočnenie moskovských plánov, ktoré bude treba upraviť vzhľadom na slovenské pomery. Husák opakoval svoju obľúbenú tézu plne využiť nacionalizmus a národné cítenie Slovákov a usmerniť tieto momenty do revolučného žľabu. Hoci nemáme o tom priameho dôkazu, je pravdepodobné, že Moskva túto zmenu odobrila, pretože keď došlo na lámanie chleba, hralo sa silne na nacionálnu strunu. Iba po niekoľkých rokoch (presnejšie povedané, po voľbách v máji r. 1946) sa stala nacionalistická línia príťažou a rozpačitosťou KSČ a viedla k likvidácii „nacionálne-buržoázneho krídla KSS“. Tak padli Husák, Novomeský, Cimetis, Bašťovanský, Šmidke, Okáli...

Šmidke vytvoril piaty ilegálny výbor KSS. Vo výbore hlavné slovo mal G. Husák a L. Novomeský. Šmidke vykonal veľa v reorganizácii rozbitých buniek, čo mu vzhľadom na frontové udalosti išlo pomerne ľahko. Šmidke sa pohyboval po Slovensku s falošným preukazom, vystaveným na meno Potocký. Cestoval po Slovensku s vedomím a s nemým súhlasom ministrov Čatloša a Macha a to vysvetľuje jeho „odvahu“, keď sa podujal navštíviť V. Širokého vo väznici Krajského súdu v Nitre. Husákovou úlohou bolo usmerňovať politickú líniu strany. K. Bacílek mal na starosti nadviazať a udržiavať spojenie s Moskvou. Či už pre jeho nešikovnosť, či už mal skutočnú smolu, toto sa mu vôbec nepodarilo. V r. 1950-62 tí členovia výboru, ktorí niečo pozitívneho vykonali (Šmidke, Husák, Novomeský) boli žalárovaní a viktimizovaní a Bacílek, ktorý neurobil ani to, čo mal, bol oslavovaný.

Nech sa hovorí čo chce, Husákova línia bola v daných okolnostiach jedinou politikou, majúcou aké-také nádeje na úspech. Husák poznal politickú situáciu a vedel o zmýšľaní slovenských más oveľa viac, než vedeli v Moskve sediaci a fajky fajčiaci komisári. Videl, že strana nemá oporu ani v ľude, ani v armáde. Ľud chcel podchytiť heslami o slovanstve a ruskom bratovi. Do armádneho vedenia chcel preniknúť prostredníctvom spolupráce s „demokratickými zložkami“, ktoré mali svojich ľudí v dôstojníckom zbore. Myšlienka spoločného „národného frontu“ mu teda prišla vhod. Podľa neskorších priznaní, komunisti a demokrati začali na seba pokukávať už v roku 1942. Vážnejšia známosť sa rozvinula až na jeseň v r. 1943 a v zime došlo k srdečnej dohode o spoločnom postupe a spolupráci. Určili si spoločné úlohy a ciele a dohodli sa na spoločných zásadách.

„DEMOKRATICKE“ ODBOJOVÉ ZLOŽKY

V čase, keď sa komunisti a „demokrati“ dohodli, demokratická strana neexistovala. O tejto zložke komunisti rozprávali ako o „buržoázii“, alebo keď chceli byť voči nim slušnejší, ako o občianskom bloku alebo ako o „nekomunistoch“. „Demokrati“ však nevedeli, čím vlastne sú. Agrárnikmi alebo republikánmi sa hanbili byť. Keď sa chceli označiť za demokratov, komunisti im tvrdili, že veď aj oni (komunisti) sú demokati, a tak častejšie sa vydávali za „liberálov“. Demokratická strana sa, ako taká, utvorila až v B. Bystrici v septembri r. 1944. Bola to vlastne domovinárska strana pod novým menom, resp. ako sa hovorilo, „staré víno v nových fľašiach“. Odhaduje sa, že 60 - 70% členstva boli bývalí agrárnici. Okrem toho sa hrnuli pod demokratickú zástavu tí sociálni demokrati, ktorí o sebe tvrdili, že sú viac demokratickí (t. j. čechoslovácki), než socialistickí a samozrejme tí Česi, ktorí z titulu odborníkov a nepostrádateľných špecialistov ostali na Slovensku po 14. marci 1939.

Čo hnalo týchto ľudí do odboja? Boli medzi nimi nespokojenci, ktorým Slovenský štát nevyhovoval z dôvodov politických, alebo ideologických, ale takých bolo málo. Keby im bol človek v r. 1944 položil otázku (samozrejme s „lie-detectorom“ v ruke), čo ich priviedlo do B. Bystrice, bol by dostal odpoveď, že to nebola láska k demokracii a slobode, ani nenávisť k fašizmu a nacizmu, ale strach pred budúcnosťou. Strach motivovaný materializmom: zachrániť si pozície a majetky, ku ktorým tak prilipli.

Títo ľudia videli v Slovenskom štáte iba svojho zamestnávateľa, ktorý im dal i príležitosť k obchodu a zárobku, prípadne platil (a vo väčšine prípadov drahého preplácal) za ich služby. Kým slovenský štát mal výhliadky a záruky trvania, aj oni boli (alebo aspoň sa tak tvárili) lojálni, oddaní a statoční Slováci, ale keď sa pomery zhoršili, snažili sa urobiť si dobré oko u budúceho zamestnávateľa.

Píšu sa legendy a histórie o „boji“ týchto pracovníkov demokratickeho podzemia. Pravdou však je, že oni sa ničoho tak nestránili a nebáli, ako skutočného boja, kde lietajú guľky a tečie krv. Ich „odboj“ a paktovanie s komunistami sú vlastne dôkazom toho, ako si cenili život. A nadovšetko ľahký a pohodlný život a ako si ho chceli zaistiť aj v budúcej politickej konštelácii.

V čase, keď komunisti a demokrati prežívali v Banskej Bystrici medové týždne, jeden významný demokratický činiteľ vyhlasoval: „My sme fakticky za jedno. Líšime sa iba v tom, že komunisti majú rádio naladené

na Moskvu, my na Londýn.“ Je v tom zrno pravdy. Demokratický odboj mal svoju mozgovú centrálu v Londýne pri Benešovi. Spojenie medzi Londýnom a Bratislavou fungovalo od r. 1940 a Beneš si veľmi cenil túto linku. Jeho spravodajské styky s Protektorátom viedli cez Slovensko. Byrokrati, prebraní z pražských ministerstiev sedeli v ministerstvách zahraničia, hospodárstva a dopravy a slúžili ako ochotné Benešove spojky, zneužívajúc diplomatických privilégií, prenášali v diplomatickej batožine dôverné správy, informácie a často iba kompromitujúce klebety do neutrálnych štátov, odkiaľ tento materiál putoval do Moravcovej spravodajskej centrály v Londýne.

Nebolo to nebezpečné a pri tom to bola dobrá investícia pre strýčka Príhodu. Beneš si raz pochvaľoval: „My dnes vieme i to, kto bol včera na Slovensku zvolený za hlásnika v Zabudnutej Lehote.“

Ale aj dobrého veľa škodí. Informácie, ktoré Beneš od demokratického odboja dostával, neboli spoľahlivé, najmä čo sa týka politického zhodnocovania situácie. Memorandá občianskych skupín dobromyseľne opakovali Benešovi to, čo on tak rád počúval: že ľud stojí na 90% za ním, že túži po obnovení Č-SR a po starých poriadkoch. Jedno také memorandum, ktoré poslala ilegálna skupina „Flóra“ (dňa 10. februára 1943), vyhlasovalo č-s. vládu pod Benešom za „jedinú vládu nášho národa“.

Benešova vláda odpovedala na toto memorandum s veľkým nadšením. Vzala ho na vedomie „jednomyseľne, s vďakou a s veľkým uspokojením.“ V odpovedi ďalej vyhlásila (v júli r. 1943), že v mene „suverénneho československého národa“, boj za obnovenie československej republiky (ktorá legálne nikdy neprestala existovať) trvá ďalej. Inými slovami č-s. exilová vláda v Londýne nijaké politické a územné zmeny v strednej Európe neuznáva a bojuje za obnovenie centralistickej predmníchovskej republiky. Toto vyhlásenie Benešovej vlády vyvolalo na Slovensku búrlivú vlnu rozhorčenia, ktorú však naša propaganda nevedela výnosne speňažiť.

Povzbudený optimistickými správami zo Slovenska Beneš sa pokúsil už v roku 1943 pomocou svojich prívržencov a čitateľov vyvolať povstanie na Slovensku. Prvý plán vojenského povstania vypracovali generáli Ingr a Viest v septembri r. 1943. „Demokratický odboj“ dostal okamžité pokyny, aby urobil tieto predbežné opatrenia:

1. Zistiť a označiť do zahraničia mená vedúcich osôb v slovenskej armáde, žandárstve, polícii, finančnej strážii, ako aj mená významných civilných pracovníkov, ochotných pripravovať vojenské vystúpenie proti Nemcom,

2. pravidelne informovať zahraničie (t. j. Beneša) o postupe pripravovo-

vaných akcií,

3. uskutočniť čím skôr rádotelegrafické spojenie so zahraničím, namiesto pomalého spojenia s kuriermi,

4. zintenzívniť styk a spoluprácu s českými krajinami.

Ale na jeseň v r. 1943 sa vynorila aj možnosť, s ktorou Beneš a demokratický odboj nepočítali, a síce, že Č-SR bude „oslobodená“ od Východu. Beneš napriek námietkam západných spojencov uzavrel zmluvu so ZSSR a poradil demokratickým odbojárom, aby sa aj oni hľadeli dohodnúť s komunistami. Keď Lettrich píše, že styky s komunistami nadviazal v septembri v r. 1943, nebolo to náhodou. A nie je náhodou ani to, že Vianočná dohoda a č-s.-sovietska zmluva nesú dátumy, ktoré sú si len 14 dní vzdialené.

Na čele demokratického odboja stála trojica: Dr. Jozef Lettrich, Dr. Matej Josko a Ján Ursíny.

VIANOČNÁ DOHODA

Na Vianoce v r. 1943 si komunisti a demokrati sformulovali svoju vernosť a spoluprácu do paragrafov, aby to mali čierne na bielom. Zanechali nám tak neobyčajne prostoreký dokument optimizmu a alibizmu, ktorému prepadla tá vrstva, čo si namýšľala, že je chrbtovou kosťou národa. Hoci sa tvrdilo, že obe zložky sa „jednomyseľne“ dohodli, je isté, že už vtedy to bol zápas „kto z koho“. Komunisti si zaistili odstavce o spolupráci so ZSSR a proti opozícii demokratov aj odsek o samobytnosti slovenského národa na princípe „rovný s rovným.“ Demokrati pretlačili do zmluvy bod o konečnom riešení problémov, ktoré sa prenechávalo „zvoleným zástupcom slovenského ľudu“ (čo eminentne vyhovovalo českým politikom v Londýne, i keď obsah Vianočnej dohody im vôbec nebol po vôli). Iste si pri tom spomenuli, že Pittsburgská dohoda obsahovala podobnú výhradu a poukázaním na túto klauzulu sa odopierali Slovákom všetky ostatné záväzky dohody.

Vianočná dohoda sa stala známou slovenskej verejnosti až septembri v r. 1944, keď ju Husák publikoval v prvom čísle povstaleckej „Pravdy“, aby priviedol, keď nie k rozumu, aspoň do rozpakov, čechoslovakizujúce krídlo demokratického odboja. Ináč dohoda bola historickou relikviou i v Banskej Bystrici, pretože pod tlakom vývoja udalostí bolo treba ísť ďalej, než dohoda stipulovala.

Je vôbec otázkou, či dohoda mala nejaký praktický význam, okrem toho, že je dokumentom jedného nepravdepodobného politického partnerstva. Ako nemilosrdne politický vývoj obišiel Vianočnú dohodu, o tom svedčí memorandum Slovenskej národnej rady, s ktorým prišli v marci v r. 1945 delegáti SNR (Šrobár, Ursíny, Styk, Husák, Novomeský, Šoltész) do Moskvy, aby vyriešili „pomer česko-slovenský“. Memorandum požadovalo dualistický štát, ktorý by mal spoločné iba zahraničné veci, národnú obranu a zahraničný obchod. Ináč moravsko-slovenská hranica mala byť aspoň spočiatku aj hranicou colnou, Slovensko malo mať vlastný snem, vlastnú vládu, ba i bezpečnostné orgány a osobitné vojenské oddiely. (Keď Husák argumentoval, že Slováci už mali svoj štát a nemôžu ísť späť do predmníchovského systému, odvrkol mu vraj Šrámek: „Dýť vašim programem jedete až do Rakousko-Uherska.“)

Text Vianočnej dohody bol nasledujúci:

„Ideové smery na Slovensku, ktoré i po 6. októbri 1938 zotrvali na zásadách protifašistickej demokracie a viedli dodnes aktívny odpor proti

politickému, hospodárskemu a kultúrnemu znásilňovaniu slovenského ľudu a ktoré dnes reprezentujú skutočné zmýšľanie všetkých vrstiev slovenského ľudu, dohodli sa na vytvorení spoločného politického vedenia, ktorým bude Slovenská národná rada, ako jediný reprezentant politickej vôle slovenského národa doma.

I. Úlohou a cieľom Slovenskej národnej rady je:

1. Jednotne a centrálnne viesť boj slovenského národa za odstránenie nacisticko-nemeckého diktátu, vykonávaného i domácimi uzurpátormi politickej moci.

2. V prvej príhodnej chvíli prevziať všetku politickú, zákonodarnú, vojenskú, či administratívnu moc na Slovensku a vykonávať ju podľa vôle ľudu až do tej doby, kým nebudú môcť všetku moc prevziať zvolení zástupcovia ľudu.

3. Po prevzatí moci, len čo bude možné, Slovenská národná rada sa postará, aby slovenský národ si voľne a slobodne určil svojich zástupcov, ktorým SNR všetku moc odovzdá.

4. SNR bude vo svojej činnosti postupovať v dorozumení s č.-s. vládou a celým zahraničným odbojom, ktorých prácu na medzinárodnom a vojenskom poli uznáva a ju podporuje.

II. Tu združené smery a zložky dohodli sa na týchto zásadách:

1. Želáme si, aby národ slovenský a český ako najpríbuznejšie slovanské národy utvárali ďalšie svoje osudy v Č-SR, v spoločnom štáte Slovákov a Čechov a na podklade princípu rovný s rovným.

2. Želáme si úzku spoluprácu so všetkými slovanskými štátmi a národmi, menovite so ZSSR, v ktorom vidíme záštitu slobodného života a všestranného rozmachu malých národov vôbec a slovanských zvlášť.

3. Budúca Č-SR má viesť svoju zahraničnú politiku v duchu týchto zásad, a preto sa má na poli zahranično-politickom a vojenskom opierať o ZSSR.

4. Vnútročné usporiadanie budúcej Č-SR má byť demokratické, majú sa však vykoreniť všetky tendencie fašistické, rasistické, totalitné a také, ktoré budú v rozpore s týmito zásadami. V tomto duchu má byť vnútorný politický režim pevne vedený, pritom však demokratický. Je potrebné vystríhať sa omylov a chýb minulosti.

5. Myšlienkou demokracie treba preniesť a prehĺbiť i na pole hospodárske a sociálne tak, aby rozdelenie národného dôchodku medzi všetko obyvateľstvo bolo čo najrovnomernejšie a aby život každého občana bol ľudsky dôstojný.

6. Kultúra, školstvo a výchova majú byť vedené spomenutými zásada-

mi. Zachovaná má byť sloboda náboženských vyznaní, vylúčený má byť však vplyv cirkví na smer a vedenie štátu.

7. O definitívnej úprave týchto otázok rozhodnú - a to menovite o ústavno-právnej úprave pomeru slovenského národa k národu českému - zo slovenskej strany výlučne slobodne (určení) zástupcovia slovenského národa.

Bratislava, Vianoce 1943.

Z textu Vianočnej dohody vidno, že odbojové skupiny na Slovensku, i keď si želajú obnovenie Č-SR, nechcú ju obnovovať v jej predmníchovskej podobe. Dávajú to na javo tým, že do slova (či do skratky) „Česko-Slovenská republika“ sústavne vkladajú spojovník.

CHYBY, KTORÉ POMIATLI SLOVÁKOV A POMOHLI PARTIZÁNOM

Našou najväčšou tragédiou bolo to, že vojna vypukla skôr, ako nás západné veľmoci vzali na vedmie. Keď vojna rozdelila svet na spojenecký tábor a mocnosti Osi, my sme sa ocitli na nesprávnej strane. Beneš mal veľmi ťahkú úlohu presvedčiť spojenecké vlády, že Slovensko nie je problémom medzinárodným, iba vnútorným problémom česko-slovenským, ktorý on vyrieši „až jedna radosť“. Tým sa náš osud spečatil. Oblúbená rečnícka fráza, že s Nemeckom stojíme a padáme, mala od r. 1943 veľmi deprimujúce dôsledky, pretože s nemeckými neúspechmi prudko upadal aj náš medzinárodný kurz. Boli to smutné poznatky, ako keď sa človek topí a okolo neho je iba voda. To, čo sa na obzore črtalo ako pevný bod, bola iba morská pena. Naše nádeje v nemecké tajné zbrane alebo v spory medzi Západom a Východom sa nematerializovali.

Spojenci nechceli o nás ani počuť, a to ani vtedy, keď sme im ponúkali kapituláciu. Pre nich sme patrili do Benešovho departamentu. Sovietsi, ktorí nás v septembri r. 1939 uznali „de facto“ i „de jure“, nás v júni r. 1941 práve tak dramaticky zneuznali a za tlmočníka Slovákov uznali Beneša. V r. 1943 videl každý, kto mal otvorené oči, že pánom Slovenka bude opäť Beneš.

Prívrženci predmníchovských centralistických strán si vyriešili problém veľmi jednoducho. Svoju pomníčovskú činnosť vyhlásili za prinútenú a obracali sa na Beneša ako na starého známeho. Situácia bola omnoho komplikovanejšia pre tých, ktorým nešlo o osobné postavenie, ale o osud národa. Naši národní vodcovia stáli pred veľmi ťažkou skúškou a veru ani pri najlepšej vôli nemožno tvrdiť, že svoje úlohy zohrali dokonale. Skupina okolo Tuku a Macha trvala na neochvejnej spolupráci s Trefou ríšou i vtedy, keď ju už boli opustili všetci spojenci a keď sa nemeckí generáli pokúsili atentátom odstrániť Hitlera. Nebola to správna politika, ale aj zlá politika je lepšia ako nijaká politika. Vážnejšej chyby sa dopustila politická skupina okolo Tisa, ktorá nevediac sa rozhodnúť čo robiť, nerobila nič. V čase, keď bolo treba horúčkovite pracovať a energicky rozhodovať, prevažná väčšina národných pracovníkov prepadla nezdravej pasívnej apatii.

Táto neplodná rezignácia, fatalizmus a čakanie v nečinnosti, že však len nejakou bude, ponechanie vecí na seba a vývoj na svoj osud, takmer úplne paralyzovali slovenskú spoločnosť v r. 1943-44. Niektorí činitelia (ako napr. Sokol, Čarnogurský a iní) aktívne spolupracovali s „demokratickým“ podzemím, azda v nádeji, že sa im podarí zachrániť čím viac pre slovenský národ

alebo možno z iných príčin. Je však isté, že bolo omylom myslieť si, že Beneš na koni dá nám to, čo odmietal dať Beneš v tiesni. Jediná zložka, ktorá sa činila a ktorá mala pozitívny plán, bola tzv. mladá generácia, ktorá sa združovala okolo Dr. F. Ďurčanského. Bohužiaľ jej vplyv bol obmedzený a nemala nijakú moc. Ďurčanský bol ešte stále pre Nemcov „persona non grata“. Slovenskí vedúci činitelia si už v lete r. 1943 povedali: „Sme bezmocní.“ A podľa toho sa aj riadili. Ministri pozerali na svoje pozície ako na nepríjemnú príťaž a nič by im tak nebolo dobre padlo ako rezignácia. Každý sa chcel iba „kryť“. Zápal pre národnú vec vypľchal, robilo sa len, čo sa „muselo“. Jedným uchem sa počúvala Bratislava, druhým Londýn. A keď z Londýna pohrozil Benešov minister vnútra J. Slávik, že sa oni vypomstia všetkým pomáhačom fašizmu, mal strach i ten príštipkár, čo látal gardistické čižmy.

Výhliadky do budúcnosti boli neutešené a vládna nečinnosť vytvárala ďalšie predpoklady rozkladu. Verejne sa hovorilo o ilegálnom odboji, o mafii, o „tajných“ stretnutiach vedúcich podzemného odboja, ale nerobilo sa nič, alebo len veľmi málo. Nebolo nikoho, kto by bol energicky dupol nohou a povedal „dosť“. Šírili sa poplašné správy a nikto ich nevyvracal. Bola to žirna pôda pre rozklad a podvratné živly si priaznivejšie podmienky už naozaj nemohli ani želať. Taký ľahký odboj sa vari nerobil nikdy a nikde na svete. V zahraničí si veľmi často (a veľmi pomýlene) túto slabosť predstavujeme ako zhovievavosť a dobromyseľnosť režimu Slovenského štátu!

Pretože zásahy vlády proti „odbojárom“ boli iba formálne, neúčinné alebo nijaké, ich smelosť rástla a pochopiteľne rástli aj rady ich pomáhačov. „Prečo by som im nepomohol“, obraňoval sa ne jeden Slováč pred svojím svedomím, „však slovenské orgány mi za to neurobia nič a na druhej strane priazeň budúcich vládcov mi nemôže byť na škodu“. Takým spôsobom malátnosť, pasivita a nečinnosť na zodpovedných miestach odcudzili slovenskej vláde a slovenskej veci práve tie spoločenské vrstvy, o ktoré sa bolo treba v čase skúšok oprieť. Lebo nebolo možné očakávať od pospolitého ľudu to odhodlanie a nepoddajnosť, ktorých nebolo vo vedení.

NESLÁVNÝ KONIEC SLOVENSKEJ ARMÁDY

Tento zhubný rozklad sa najokatejšie prejavil v slovenskej armáde. Budovali sme ju s najvyšším vypätím úsilia a hmotných obetí, aby sme ju potom ako nespoľahlivú rozpustili. Videli sme, ako ju Nemci odzbrojújú a ako jej príslušníci pochodujú slovenskými mestami do nemeckého zajatia nie hrdým krokom, ale so sklopeným zrakom. Naša armáda opúšťala javisko slovenských dejín pokorujúco a neslávne.

Aj bez husitských tradícií slovenský vojak nebol o nič horší ako vojak Wehrmachtu alebo Červenej armády. Jeho pochod „od Tatier po Azovské more“, s krvavými a víťaznými zastávkami pri Liptovci, (63 mŕtvych, 170 ranených a 107 nezvestných) a Rostove (asi 60 mŕtvych) svedčil, že sa vie biť a že sa nebojí smrti, ale musí mať dobré politické a vojenské vedenie. Pri spiatočnom pochode od Azovského mora k Tatrám vedenie však sklama-lo a demoralizujúce dôsledky sa čoskoro prejavili. Začalo to hneď pri Azovskom mori na Kryme, kde dňa 30. októbra 1943 viac než dvetisíc slovenských vojakov a dôstojníkov, ubytovaných v obci Kachovka pri Melitopoli prešlo aj s výzbrojou k boľševikom. Beneš hneď požiadal, aby sa z nich vytvorila 2. č-s. brigáda v ZSSR, a tak sa aj stalo. Cez moskovský rozhlas a iné propagačné kanály sa v ich mene prenášali ohlasy a výzvy proti Nemcom a proti slovenskému „fašizmu“, ako aj hrozivé vyhrážky pre tých, čo neposlúchnu. Bohužiaľ výzvy nepadali na hluché uši. Nemci sa ponosovali na našich vojakov, že vedia bojovať, ale nevedia ustupovať. Slovenský ústup sa zmenil obyčajne v bezhlavý útek, alebo končil v sovietskom zajatí.

Vinu na tom nieslo predovšetkým armádne velenie, ale zo všetkých neúspechov nemožno obviňovať iba generálov. Je pravda, že vyššie šarže si začínali uvedomovať už v lete r. 1943, že konečná porážka Nemecka sa neodvratne blíži a je iba otázkou času. Tento duch defetizmu, ochablosti a skleslosti sa preniesol aj na mužstvo.

Musíme si úprimne priznať, že vojna proti Rusku nebola nikdy na Slovensku populárna. Od prvých dní slovenského národného prebudenia, v 18. storočí, sme hľadeli na Rusov ako na bratov a budúcich vysloboditeľov. Slovanské čítanie bolo v nás vždy silné a nezmizlo ani vtedy, keď naša propaganda prefarbovala Rusa na červeno. Tieto city vedel slovenský vojak v sebe potlačiť, kým postupoval, vydrali sa však na povrch, keď ustupoval. A vtedy si začal klásť otázku: „Načo som ja vlastne tu? Prečo sme sa miešali do nemecko-ruského sporu, do ktorého nás nebolo nič?“

Naša propaganda tvrdila, že slovenský vojak bol hluchý na boľševické

vábena. Fakty a štatistiky dokazujú že to nebolo celkom tak.

Zatiaľ, čo obyčajný vojak nechcel bojovať, problém dôstojníka bol oveľa komplikovanejší. Čo sa stane s jeho šaržou, či mu budúci víťaz uzná jeho služobný postup, či sa bude zaujímať o jeho železné kríže, rytierske kríže a podobné vyznamenania? Toto boli úvahy, ktoré od r. 1943 nútili slovenských dôstojníkov, aby mali aspoň „dve železka v ohni“. Tieto starosti ich zaujali do takej miery, že ostávalo iba málo času venovať sa disciplíne a tým otázkam, ktoré boli ich prvoradou povinnosťou.

Názorný obraz demoralizácie, ktorá rozhlodala slovenskú armádu v r. 1943-44, nám zachytil F. Karmasin, vedúci nemeckej národnostnej skupiny na Slovensku. Vo svojom liste Reichsführerovi - SS Himmlerovi z 19. augusta 1944 napísal:

„Slovenská armáda je z každého hľadiska v úplnom rozklade. Ako podklad na toto tvrdenie môžem uviesť mnoho rukolapných dôkazov, ako napríklad odopieranie poslušnosti pri prechode hraníc do Generálneho gubernátu (t. j. do Poľska), alebo pri nasadzovaní proti partizánom, spievanie boľševických piesní, vyvesovanie červených zástav, písanie hesiel na odchádzajúce transportné vlaky a' la „Ideme k Stalinovi“, zdobenie sa červenými kvetmi na čiapkach a uniformách, prebiehanie k partizánom, atď“.

VOJENSKÝ PLÁN „OZBROJENÉHO VYSTÚPENIA“

Zatiaľ čo medzi vojskom nechť a opozícia mali často vonkajší náter komunistickej infekcie, dôstojnícky zbor bol prevažne protikomunistický. Je síce pravda, že mnohí z nich boli až príliš žoldniersky a boli ochotní predávať svoje služby každému, kto o ne stál, ale ak mali možnosť vybrať si medzi Benešom a boľševikmi, ich výber padol na Beneša. Začiatkom r. 1944 mal „demokratický odboj“ tak mnoho prívržencov v dôstojníckom zbore, že oznamoval do Londýna svoj úmysel ozbrojene vystúpiť proti Nemcom za pomoci slovenskej armády. Beneš a Ingr schválili tento plán s veľkým nadšením.

V marci r. 1944 prišiel na Slovensko z Turecka (na pas slovenského občana a zástupcu firmy „Dovus“, D. Bukovinského) Benešov osobitný posol a spravodajský dôstojník Jaroslav Krátký („Zdena“). Jeho úlohou bolo poselať do Londýna neskrešené správy a praktické rady ohľadom možného ozbrojeného vystúpenia a ohľadom výberu vhodnej osoby, ktorá bude toto vystúpenie organizovať a viesť. Krátký (jeho sprievodcom po Slovensku bol Rudolf Frašťacký) konferoval so Šrobárovou skupinou a s členmi Slovenskej národnej rady a schválil ich osobný výber, ktorým bol podplukovník Ján Golián, náčelník štábu pozemných vojsk v Banskej Bystrici. V máji r. 1944 Beneš osobitným dekrétom vymenoval Goliána za veliteľa.

Golián a Krátký s pomocou ďalších čechoslovácky orientovaných dôstojníkov zriadili si tzv. „Slovenské vojenské veliteľstvo“, ktoré malo vypracovať plán akcie. Náčrt plánu bol veľmi skoro hotový a Golián ho poslal na schválenie do Londýna. Text plánu začínal významnými slovami: „K RUSOM NEHCEME PREJŠŤ...“ Plán počítal s vylodením západných Spojencov na Balkáne alebo rýchlym postupom hore Apeninským poloostrovom. Ak taký postup bude rýchly, slovenská armáda urobí prevrat a bude brániť naše územie pred Nemcami, až kým neprídu Spojenci. Chybou plánu bolo iba to, že sa zakladal viac na zbožných želaniach než na tvrdej skutočnosti.

Koncom júna a začiatkom júla r. 1944, keď sa Červená armáda valila na Západ a spojenci nepodnikali z juhu nič, vynoril sa v Slovenskom vojenskom veliteľstve nový plán, podľa ktorého sa mal vo vhodnej chvíli previesť na Slovensku prevrat. Vojsko malo prebrať kontrolu, udržovať poriadok a zároveň otvoriť Rusom karpatské priesmyky. Tým by sa bol Červenej armáde umožnil voľný vstup na Slovensko, a tak vlastne aj do srdca

Dunajskej kotliny. Rusi mali možnosť postupovať od Dukly po Viedeň bez strát, a tak rýchle, ako ich len ťažké tanky stačili prevážať. Toto bol tzv. „Čatlošov plán“.

Už z výpovedi v Tisovom a Čatlošovom procese vyšlo najavo, že hoci Čatloš bol iniciátorom tohto plánu, zasvätený bol doňho kde-ko. Tisovi ho prezradil údajne Malár, Machovi Novomeský. Nižší dôstojníci a vojaci nepoznali síce podrobnosti, ale vedeli, že sa čosi chystá. Čatloš vypracoval plán v júli a kpt. Stanek ho predložil Goliánovi. Golián po porade so svojim štábom predložil plán SNR, ktorá si ho prisvojila, pravda s menšími zmenami. Vynechali z celej aféry Čatloša, pretože jeho politická funkcia by mohla prestrašiť londýnsku vládu a vynechali aj tú stať, kde Čatloš žiada Sovietov, aby ponechali Slovákom ich vlastný štát.

Čatlošov plán ponúkal Červenej armáde spoluprácu, od akej sa každému stratégovi museli zbíhať v ústach slinky. Navrhoval, aby Červená armáda v rámci ofenzívy na južnom úseku východného frontu, útočiac na Krakov a Užský priesmyk, podnikla aj klamlivú ofenzívu proti Duklianskemu priesmyku. Slovenské oddiely by túto ofenzívu odrazili, a tak odpútali pozornosť Nemcov od tohto úseku. V príhodnom okamihu (Čatloš navrhoval, keď padne Krakov na severe alebo Miškovec na juhu) a by slovenská armáda otvorila front a uľahčila Červenej armáde voľný prechod k Dunaju a k Morave. Čatloš chcel prechodne ustanoviť dočasnú vojenskú diktatúru. Medzi Čatlošom a Goliánom sa v auguste r. 1944 viedli zákulisné boje o to, kto bude „dočasný diktátor“. Styk so Sovietmi mali udržiavať slovenskí komunisti. Čatloš sa pôvodne prihovárал za zachovanie Slovenského štátu a štátne vzťahy sa mali usporiadať po vojne“ v súlade so záujmami ZSSR“.

SNR a Golián pozmenili plán politicky, ale nie vojensky a poslali ho do Moskvy po dvoch osobitných kuriéroch, Šmidkem (za komunistov) a Ferjenčíkom (za demokratov a armádu). Kurieri, ako i plán, ktorý niesli, mali však smolu od začiatku až do konca. Vo svojich spomienkach (v časopise „Svědectví“, č. 22, 1963) Dr. Ferjenčík píše, ako mal on a Jurech odletieť už 4. júla, ale pilot kpt. Koza dostal strach a zostali doma. Pri druhom pokuse (2. augusta) namiesto štyroch delegátov (Šmidke, Hanus, Ferjenčík, Korecký) odletel iba jeden, ten najbezvýznamnejší (Korecký). Až na tretíkrát, 4. augusta, keď im dal Čatloš k dispozícii lietadlo i pilota, odleteli z moravského letiska smerom na východ delegáti Šmidke a Ferjenčík.

Ostrá protiletadlová paľba nad sovietskym územím ich prinútila núdzoze pristáť a urobila z nich sovietskych zajatcov. Po 40-hodinovom väzení ich vypočúval politický komisár 4. ukrajinského frontu Meklis, ktorý, ako sa

sťažuje Ferjenčík: „odobral nám všetky doklady“. V noci, zo 6. na 7. augusta, ich previezli pod vojenským dozorom do Moskvy, kde si ich podávali z rúk do rúk ďalší komisári a dôstojníci NKVD, akoby išlo o špiónov a nie o delegátov s dôležitým vojensko-politickým poslaním. Šmidke mal neskôr voľnosť pohybu, ale Ferjenčík bol po celý čas svojho moskovského pobytu pod policajným dozorom. S č.-s. reprezentantami v Moskve (Pika, Fierlinger) sa mohol oficiálne stretnúť až 2. septembra, skoro celý týždeň po vypuknutí povstania

Aký bol osud Čatlošovho plánu? Ako sa dá vyčítať z náhodných spomienok vo Fierlingerových pamätiach, Sovieti sa spočiatku o plán zaujímali, nikdy sa však k nemu jednoznačne nevyjadrili a napokon ho odmietli. Fierlinger naznačuje, že sa tak stalo na Benešov zásah. Beneš sa totiž medzi časom dozvedel o pláne viac, než mu SNR bola ochotná vyjaviť. Vedel, že ak boľševici plán prijmú, všetky tromfy dostane do rúk SNR a nie on. Celou váhou svojho politického vplyvu začal plán blokovať. Ako nás informuje Fierlinger, Sovieti na Benešov zákrok plán odmietli, ako „naivný“ a Vyšinský poveril Fierlingra, aby uistil Beneša, že sovietska vláda nemá v úmysle „zachraňovať zradcov“. Ferjenčík bol ďalej v izolácii a nevedel nič, čo sa okolo neho deje. Zato však Šmidke musel počúvať dlhé kázne od moskovského vedenia KSC, ktoré mu vyčítalo (zrejme na sovietsky pokyn), že to, čo sa pripravuje na Slovensku, je iba buržoázna revolúcia, bez účasti širokých ľudových mas. Povedali mu, že vedúce pozície musia prejsť do rúk robotníckej triedy a nesmú ostať ako sú, v rukách „doktorov, bankárov, statkárov a plukovníkov“. Vraj tu nejde iba o boj proti Nemcom, ale predovšetkým o širokú proletársku revolúciu, do ktorej treba strhnúť masy.

AKO MOSKVA SKRÍŽILA PLÁNY SNR?

Pre komunistov je vojna predovšetkým praktická politika a z tohto hľadiska hodnotili aj Čatlošov plán. Nešlo im iba o rýchly postup, ani o zničenie niekoľkých divízií. V tom čase si už boli istí víťazstva a ich frontové pohyby sa niesli v priamom súvisi s povojnovými plánmi, ktoré ako vieme, zahrňovali boľševizáciu Európy. Ako sa im neľúbilo varšavské povstanie, práve s takou neľúbosťou pozerali na snahy Beneša a slovenskej buržoázie o vojensko-politický prevrat. Počas svojho pobytu v Moskve v decembri r. 1943 sa Beneš zdôveril Sovietom so svojimi plánmi ohľadom Slovenska a povedal im o svojej zamýšľanej povstaleckej vojne, žiadajúc pritom ich podporu. Sovieti si ho so záujmom vypočuli, ba ešte aj požiadali o podrobnosti, ale bolo zrejmé, že sa nechceli dať predbehnúť buržoáznym Benešom. A tak kým sa Beneš usiloval o prevrat zhora, boľševici začali organizovať prevrat zdola a odspodu. V Benešovi nevideli spojenca, ale neprijemného konkurenta. Keďže KSS bola hlboko zapletená do spolupráce s „demokratickými“ elementami, moskovské vedenie ju postavilo na bočnú koľaj a pokladalo ju iba za rezervu v radoch SNR.

Moskva mala o vývoji situácie na Slovensku informácie iba z druhej ruky. Moskovské vedenie poslalo síce na Slovensko Bacilka, aby vybudoval rádio-telegrafické spojenie, ale to sa mu nepodarilo. Zatiaľ však Benešov emisár Krátký vybudoval štyri rádiové spojenia medzi Slovenskom a Londýnom. Krátký bol ochotný podávať správy komunistom do Moskvy cez Londýn, ale iba za podmienky, že budú „en clair“ (t. j. nešifrované). Verejne toho komunisti na oznámenie veľa nemali, a tak v Moskve sa o prípravách na povstanie vedelo iba to, čo prišlo cez Londýn, lepšie povedané cez Moravcovu spravodajskú kuchyňu. Niet teda divu, že v Moskve mali dojem, že na Slovensku sa chystá iba nejaký buržoázný podnik, a preto začali organizovať svoju vlastnú akciu.

V tomto novozačatom hnutí zohrali hlavnú úlohu českí komunisti, ktorí prežívali vojnové roky v Moskve. V máji r. 1944 napochytre zariadili v Kyjeve školu pre partizánskych veliteľov určených pre Slovensko. (Podľa poslednej verzie to zariadil Gottwald s Chruščovom). Po 2-3 mesačnom výcviku ich dopravili na Slovensko, kde ich úlohou bolo vykonávať sabotáž a organizovať široké masy do „protifašistického boja“. Ako sme spomenuli, v apríli r. 1944 referoval nemecký vyslanec do Berlína, že na Slovensku vôbec niet partizánov, ani sabotáží. V júli a v auguste počet partizánov a sabotáží vzrástol natoľko, že títo začali ohrozovať bezpečnosť a stabilitu

krajiny. Spočiatku sa koncentrovali do priestoru Turca, do lesov Veľkej a Malej Fatry.

Títo partizáni Husákovi ako spojencovi buržoázie nedôverovali. Udržovali spojenie s Kyjevom a riadili sa pokynmi odtiaľ.

Pokyny zneli: „Buďte opatrní v styku s ilegálnym vedením, zaktivizujte široké masy!“ Dňa 16. augusta Nikita S. Chruščov poslal Stalinovi hlásenie, podľa ktorého sa veci pre sovietskych partizánov vyvíjali na Slovensku nad očakávanie skvele. V liste (ktorý uverejnil F. Frassati v komunistickom denníku „Unità“ z 28. mája 1963) sa hovorí:

„... Veliteľ oddielu Veličko, zhodený dňa 26. júla 1944 so skupinou jedenástich mužov v oblasti Ružomberok (stredné Slovensko), poslal v období 6.-9. augusta niekoľko rádiových správ, ktoré ilustrujú situáciu v Česko-Slovensku. Uvádzam u nich tie najdôležitejšie:

1. „Sme v spojení s organizáciou strany v meste Ružomberok. Vedúci Jaroslav Šolc, Strechaj Rudolf. Sľubné vyhliadky. Pošlite viacej zbraní!“

2. „Jestvujú možnosti pre zhodenie väčšieho počtu partizánov. Slovenské vojsko je hotové pridať sa na stranu Červenej armády.“

3. „Organizujem slovenský partizánsky odriad, silný asi 100 mužov, pod vedením slovenských veliteľov. Pošlite viacej zbraní!“

4. „Jestvujú obrovské možnosti pre vzrast slovenského partizánskeho hnutia. V oblasti Ružomberok, Banská Bystrica a Zvolen sa už nachádza asi 1500 partizánov.“

5. „Náš odriad pozostáva zo 150 mužov. Žiadam zbrane a špecialistov v mínovaní.“

6. „Národná slovenská organizácia má vlastné vojsko. Stredisko v B. Bystrici. Nadviazali sme kontakt s ich predstaviteľmi.“

Istý slovenský komunista, dôstojník spravodajskej služby jedného č.-s. oddielu, zhodený na Veličkovu základňu, oznámil dňa 8. augusta:

„V šiestich obciach sa konajú ľudové voľby. Sme v spojení s komunistickou stranou. Ľudí pribúda, pošlite viacej zbraní!“ V týchto posledných dňoch Ukrajinské veliteľstvo zhodilo na Veličkovu základňu v Česko-slovensku štyri ďalšie skupiny organizátorov, zbrane, strelivo, potraviny.

Pokračujeme v zhadzovaní skupín a zbraní.

Zamýšľame vysadiť v auguste a v septembri ešte tridsať skupín partizánskych organizátorov v Česko-Slovensku, v Maďarsku a v Rumunsku, ďalej zbrane, muníciu, rádiotelegrafickú výstroj, dohromady 160 ton.

16. augusta 1944

N. S. Chruščov, 1. tajomník KS (b) Ukrajiny

Prvé výčiny partizánov boli provokačné a je zaujímavé, že ich činnosť bola omnoho nepríjemnejšia SNR a Slovenskému vojenskému veleniu než slovenským vládnym orgánom. Činitelia SNR apelovali na Husáka a Novomeského, aby krotili partizánov v ich aktivite, pretože provokácie Nemcov môžu zmať starostlivo pripravované plány povstania. Ruskí velitelia odpovedali aj Husákovi, že on je na nich krátky, že oni iba plnia rozkazy svojho veliteľstva v Kyjeve. Golián a jeho štáb boli vo veľmi nepríjemnej situácii: kuriéri, ktorých poslal do Moskvy, sa ani nevracali a ani ho neinformovali o výsledkoch svojej misie. Neistota ho hnala do zúfalstva. Partizánski velitelia, s ktorými sa mu podarilo nadviazať styky, boli nepochopiteľne nekooperatívni. Na všetky jeho prosby a vyhrážky mali iba jedinú odpoveď: „Daj nám zbrane proti Nemcom, ak nám nedáš, zoberieme si ich.“ Nedali sa krotiť, zastavovali vlaky, vyhadzovali mosty, terorizovali nemeckú menšinu. Ich správanie sa voči slovenskému obyvateľstvu bolo však v tom čase až po-dozrivo slušné a korektné.

Dňa 24. augusta sa obrátil Golián na Beneša s naliehavou prosbou, aby cez Moskvu pôsobil na partizánov, aby sa podriadili jeho veleniu a disciplíne a prestali podnikáť na vlastnú päsť. Ďalej ho prosil, aby sa prihovril za návrat Šmidkeho a Ferjenčíka. V tejto depeši sa Golián veľmi trpkou ponosoval na partizánov, o ktorých napísal, že ich je asi 3.000 a charakterizoval ich obvinením, že „často kradnú a lúpia“.

Ale v tom čase bol Beneš na Goliána nahneváný, že ozbrojené vystúpenie proti Nemcom neodôvodnene a zbytočne odďaľujú. Beneš si totiž žiadal povstanie za každú cenu a koncom augusta už strácal trepezlivosť. Posmeľovaný hláseniami, plnými ničím nepodloženého optimizmu, veril, že Slováci na jeho výzvu pôjdu do boja s jeho menom na perách. Taká udalosť by bola nesmierne lichotila jeho politickým ambíciám. Koncom augusta opätovne urgoval do boja, akoby sa bál, že sa Rusi naozaj dostanú až k Morave bez boja a bez krviprelievania vedeného v jeho mene. Dňa 21. augusta, keď kapitulovali Rumuni, Beneš telegrafoval SNR: „Pozrite, čo robia Rumuni, toto je posledná chvíľa, aby ste zmyli všetko to, čo quislingovská vláda a tzv. samostatné Slovensko napáchali proti spojencom.“ Keď si túto výzvu SNR nebrala príliš k srdcu, telegrafoval Ingr Slovenskému vojenskému veleniu. Nadväzujúc na Goliánovu žiadosť, aby Londýn cez Moskvu krotil partizánov, Ingr radil k spolupráci s partizánmi, ktorá vraj umožní dlhý a účinný odpor. A nakoniec zdôrazňuje váhajúcim odbojárom: „Bojové vystoupení je bezpodmínečně nutné!“

Slovenské vojenské velenie takéto rady nenadchli. Na rozdiel od Be-

neša oni sa spoliehali na rýchly prechod Červenej armády cez Slovensko a bojovému vystúpeniu sa snažili so všetkých síl vyhnúť. Dňa 16. augusta 1944 generál Malár a plukovník Talský prerokovali so SNR posledné podrobnosti o prechode dvoch východoslovenských divízií k Rusom, len čo sa Rusi pohnú. Jediným háčikom tohoto plánu bolo, že sa Rusi k nemu nevyjadri a delegátov držali v Moskve ako rukojemníkov alebo zajatcov. Toto úplne vyviedlo z rovnováhy neskúseného Goliána. Svoje podnikania založil na pláne, ktorý poslal do Moskvy, a tak bol presvedčený, že sa ho Rusi chopia oboma rukami, že teraz, keď sa mu plán nedaril, chytala ho panika. Je až patetické čítať jeho odpovede do Londýna, ktorými vysvetľoval Benešovi a Ingrovi svoje odďaľovanie „ozbrojeného vystúpenia“. Ešte 28. augusta 1944 odkazoval Benešovi: „Nemci musia začať, aby mal národ dôvod a príčinu vystúpiť proti nim.“

Aby Nemci začali, o to sa postarali partizáni, ktorých kyjevská centrála nijako nekrotila. Zdá sa, že koncom augusta sa dal Veličko presvedčiť predstaviteľmi SNR, že nie je oportunné provokovať Nemcov v čase, keď sa pripravujú dôležitejšie pohyby. Lenže Veličko nemohol nič konať bez súhlasu z Kyjeva. A v Kyjeve hľadeli na veci ináč. „Neproprovokovať Nemcov“ bolo stanovisko defetistické a nestalinské. Dňa 24. augusta Veličko dostal skutočne šalamúnske úpravy: „V partizánskych akciách pokračovať, povstanie nezačínať!“ Ako si to predstavovali generáli a komisári v Kyjeve, nevieme, ale vieme, ako tomu rozumel nadporučík Veličko:

Dňa 26. augusta jeho partizáni zatarasili tunel pri Strečne a Krafonoch, 25. augusta vťahli do Turč. Sv. Martina a 27. augusta postrieľali ľudáckych pracovníkov v Brezne nad Hronom. 26. augusta vťahli do Vrútok, 27. augusta sa objavili v Ružomberku, 28. augusta v Liptovskom Sv. Mikuláši a v Liptovskom Hrádku. Slovenské úrady v Bratislave ostali bezradné a nerozhodné, SNR a vojenské velenie v B. Bystrici bolo rozpačité a nerozhodné. Obom z ich nerozhodnosti pomohli svojim zásahom Nemci.

CHARAKTER A ROZSAH PARTIZÁNSKÝCH PROVOKÁCIÍ

V nemeckých hláseniach o partizánskej činnosti sa partizánske akcie často hodnotia ako „dobre premyslené a šikovné“. Neprijemná skutočnosť - ale pravdivá, pretože prvými partizánmi boli Rusi, ktorých nikto nemusel učiť partizánske remeslo. Ruské partizánske tradície siahajú až do čias napoleonských vojen a súčasná vojna s Nemeckom viedla k ďalšiemu zdokonaľeniu partizánskej taktiky.

Partizánske hnutie začínalo nadobúdať nebezpečné rozmery v auguste 1944. Mach vo funkcii ministra vnútra a zástupcu predsedu vlády vyhlásil dňa 1. augusta 1944 na Slovensku stanné právo (štatárium) pre zločiny vzbury, vraždy, lúpeže, podpaľačstvo a poškodenia na vodných dielach, železniaciach, banských dielach, atď.

Partizánske hnutie prechádzalo dvoma fázami. V prvej fáze sa partizáni snažili vraziť klin medzi nemecko-slovenskú spoluprácu. V tomto období sa operovalo slovanstvom a slovenským nacionalizmom. V prejavoch sa zdôrazňovalo a v praxi sa prevádzalo, že slovansko-germánske vzťahy neboli a nemôžu byť ničím iným ako zápasom na život a na smrť. Počas tejto fázy boli obeťou teroru temer výlučne Nemci, či to už boli slovenskí alebo ríšski Nemci.

V druhej fáze sa partizáni usilovali o odcudzenie slovenského národa od jeho vládnych predstaviteľov. Už nestačilo byť iba Slovanom-Slovákom, bolo treba byť prinajmenšom antifacistom, keď už nie komunistom. Partizánsky teror bol namierený nielen proti Nemcom, ale aj proti predstaviteľom režimu, HSLŠ, Hlinkovej gardy, armády, pokiaľ oni stáli na platforme slovenskej samostatnosti, slovensko-nemeckej spolupráce alebo antikomunizmu. Druhá fáza teda neznamenal ukončenie fázy prvej, ale bola vlastne jej rozšírením. Z nepriamych prameňov vysvitá, že pôvodne sa počítalo, že prvá fáza potrvá 2-3 mesiace. Okolnosti však žičili partizánom natoľko, že k ukončeniu druhej fázy došlo po 2-3 týždňoch.

Čo muselo sovietskych parašutistov pri ich príchode na Slovensko veľmi prekvapiť, bola neprítomnosť Nemcov a nemeckých vojsk. Keď chceli proti nejakým Nemcom a nacistom bojovať, museli ich dlho a namáhavo hľadať, a keď ich našli, obyčajne išlo o bezbranných jednotlivcov, ktorých predkovia prišli na Slovensko pred 6-7 storočiami. To boli prvé obeť partizánskeho „boja“.

Zatiaľ, čo teror bol psychologickým úderom, ktorý mal zastrašiť širo-

ké vrstvy obyvateľstva, prebiehali záškodnícke akcie, s cieľom narušiť chod nemeckej vojnovnej mašinérie. Cez Slovensko viedli dve dôležité dopravné tepny na východný front, po ktorých až do augusta 1944 prebiehala nerušená preprava vojnového materiálu na front. Nemecké vojenské vedenie chcelo mať tieto cesty otvorené, pretože očakávaný ústup 8. armády z Galície úplne závisel na týchto dopravných možnostiach. V auguste r. 1944 sa tieto spoje na niektorých miestach prerušili zásahmi partizánov.

Z boľševického hľadiska to bola jedinečná provokačná taktika. Nemci boli veľmi citliví na zaobchádzanie so svojimi národnostnými príslušníkmi. Armádne velenie sa dožadovalo zásahu zo strategických dôvodov. Partizánska taktika jasne dosvedčuje, že Sovieti nesledovali rýchle a hladké obsadenie Slovenska, kým tam niet Nemcov. Vedeli, že nič tak nepoškodí neistú myšlienku slovensko-nemeckej spolupráce, ako nemecký vojak, povolaný na Slovensko robiť poriadok. Ďalej očakávali, že nemecké vojsko zdecimuje buržoázne povstalecké zložky, čím oslabí budúcu opozíciu a napokon Červená armáda vtiahne na Slovensko ako osloboditeľka, čím sa zvýši komunistická prestíž. Tým sa mali vytvoriť na povojnovom Slovensku predpoklady proletárskeho uchvátenia moci.

Partizánsku taktiku najlepšie ilustruje už spomínaný Karmasinov list Himmlerovi z 19. augusta 1944. V liste sa píše:

„Na východe štátu operujú dobre organizované partizánske skupiny, ktoré ničia mosty, prepadávajú žandárske stanice, vyhadzujú do vzduchu nemecké vojenské transporty, prerušujú káblové spojenia, odstreľujú jednotlivých vojakov. Podľa výpovedí ministra vnútra Macha partizánske jednotky boli zhodené v pohorí Malej Fatry medzi Ružomberkom a Turčianskym Sv. Martinom. Tieto sú veľmi dobre vyzbrojené a organizované, sú v spojení s centrárou v Kyjeve a vydávajú výzvy domorodému slovenskému obyvateľstvu.“

„Proti týmto zjavom sú slovenské miesta prevažne bezmocné, pretože vojsko je nenasaditeľné, žandárstvo je slabé a sebeobránné organizácie, ako napr. HG, nedisponujú takmer žiadnymi zbraňami.“

„Činnosť partizánov a ozbrojených bánd smeruje vedľa vojensky dôležitých objektov a zariadení výlučne proti slovenským Nemcom (Volksdeutsche). Tak napríklad prepadli a orabovali tieto bandy gazdu Schreira z obce Michalok na východnom Slovensku. Dňa 9. augusta boli úplne orabovaní dvaja gazdovia, Josef a Oswald Ficker zo Šieby pri Bardejove. Zotavovňa nemeckej strany v Prušnom pri Banskej Bystrici, kde je 120 bratislavských žien a detí postihnutých bombardovaním, je vystavená

neustálemu partizánskemu zastrašovaniu, takže dnes som musel dať rozkaz na vyprázdnenie.“

„Zvlášť pozoruhodný prípad sa stal na hlavnej hradskej v údolí Váhu pri Lipt. Sv. Mikuláši. Ako som videl v spísanom protokole u ministra Macha, na otvorenej ceste robili kontrolu áut niekoľkí partizáni, zrejme ruského pôvodu. Zatiaľ čo autá, v ktorých sedel župan Slušný, bývalý minister Mičura, ústredný riaditeľ štátnych kúpeľov Magdolen a iné významné osobnosti, po legitimovaní prepustili, posledné auto, ktoré patrilo „Lesnoplodu“ zastavili. Šoférom auta bol člen zbraní SS a sedel v ňom vedúci firmy „Lesnoplod“ Inž. Sojka, slovenský Nemec. Oboch odvedli. Mŕtvolu šoféra našli, po Sojkovi však zatiaľ niet stopy. Ale ešte v ten istý deň ukazovali partizáni jednému Slovákovi, ktorého auto tiež zastavili, Sojkovu „Deutsche-Partei“ legitimáciu s otázkou, čo je to za preukaz.“

„Z týchto skutočností vyplýva, že partizánska taktika sa usiluje vzbudiť u Slovákov presvedčenie, že Slovákom sa nestane nič, ale že tu ide o hnutie namierené výlučne proti Nemcom...“

Katastrofálne dôsledky zvýšenej partizánskej činnosti sa začali čoskoro prejavovať. Hnutie sa veľmi prudko šírilo, pretože mu nič nestálo v ceste. Pasivita slovenských orgánov sa vykladala ako slabosť a ústup. A čo mohol proti ozbrojenému partizánovi vykonať bezbranný sedliak, keď štátna moc, ktorá mala zaručiť poriadok, nepodnikala temer nič? Veliteľstvo žandárov mali v rukách ľudia čechoslováckeho zmýšľania, akým bol aj vrchný veliteľ Bodický, v armádnom vedení mali rozhodujúce slovo generáli, ako Čatloš a Golián, ktorí sa už videli na nových pozíciách v novom režime.

Najrozvinutejšia bola partizánska činnosť v Turci, kde pôsobil prvý slovenský - mnoho oslavovaný (ale dnes už zabudnutý) partizánsky hrdina Žingor a ukrajinský partizán Veličko. Znie to azda neuveriteľne, ale jedinou krotiacou silou rastúceho partizánstva bola SNR, ktorá jasne videla, čo sa stane, keď Nemci budú vyprovokovaní a Rusi ešte stále stoja na východe od karpatských priesmykov. Všetky tieto krotenia a prehovárania sa diali v tajnosti a nikto o nich nevedel. Čo sa týka výsledkov, bolo to hádzanie hrachu na stenu. Pospolitý ľud vtedy ešte nevedel, že jestvuje nejaká SNR alebo Vianočná dohoda. Jemu prvým a zatiaľ jediným protivládnyim a protinemeckým činiteľom boli partizánske tlupy. Či sa mu ich vyčinenie páčilo, alebo nie, videl v nich predvoj budúcej vládnej moci na Slovensku, na ktorú si bude musieť zvyknúť, ako si kedysi zvykal na maďarských a českých žandárov.

Špeciálny nemecký emisár referuje o situácii na Slovensku

Počínajúc augustom, nemecké diplomatické hlásenia do Berlína obsahujú stále častejšie a pochmurnejšie zmienky o partizánskom hnutí. Dňa 24. augusta Nemci vyslali na Slovensko ako zvláštneho pozorovateľa generálneho konzula Wuestera, jedného z najzbehlejších znalcov stredo a juhoeurópskych pomerov na nemeckom ministerstve zahraničia. Na Slovensku sa zdržal päť dní, stretol sa s mnohými významnými činiteľmi, s ktorými pre-rokoval situáciu. Do Viedne sa vrátil 30. augusta. Pomery sa však medzitým vyvinuli natoľko, že jeho report bol zastaralý skôr, než ho stihol napísať. Sám si bol tohoto vedomý, a preto namiesto obvyklého písomného reportu telegrafoval svoju správu do Berlína v noci 31. augusta. Telegram prišiel do Berlína ráno o 2, 30 hodine a je vedený pod číslom 2776 / 1. 9. 44. Keďže tento telegram obsahuje mnohé prenikavé pohľady do zákulisia situácie, a najmä málo známe reakcie bratislavských kruhov na udalosti, odcitujeme ho v celej jeho dĺžke:

„Počas môjho päťdňového pobytu na Slovensku som mal príležitosť hovoriť s pánmi z vyslanectva a s predstaviteľmi nemeckej národnostnej skupiny a okrem toho s mnohými vedúcimi Slováckmi, medzi inými s predsedom vlády Tukom, s jeho zástupcom Machom, so šéfom propagandy Tidom Gašparom, s ministrom financií, s hospodárskymi činiteľmi, s bankármi a predstaviteľmi armády. Na základe osobných rozhovorov a skúseností podávam nasledujúcu správu o svojich spontánnych dojmoch a súčasnej situácii:

„Vysadením sovietskych partizánskych skupín v lesoch Malej a Veľkej Fatry, vypukol na celom Slovensku značný nepokoj, ktorý silne ovplyvnil politický a hospodársky život. K tomu treba pripočítať aj denné letecké popluchy, zavinené preletom anglo-amerických bombardovacích lietadiel. Stredisko partizánov leží približne v trojuholníku Žilina-Ružomberok-Martin. Rozpráva sa o 1000 partizánov, ktorí denne verbujú prívržencov z radov slovenského obyvateľstva, takže dnes sila partizánov môže pozostávať z niekoľko tisíc mužov. Zo spomínaného trojuholníka títo partizáni, ktorí sú motorizovaní a vyzbrojení ľahkými zbraňami, robia vo dne, v noci výpady do okolitého územia. Tak napríklad v utorok (t. j. 29. augusta) obsadili vraj dôležité dopravné stredisko Poprad. Ich strategický plán pravdepodobne smeruje k tomu, aby oddelili východné Slovensko od západného, aby zaistili vstup Rusov do Maďarska a strážili ústup nemeckých vojsk z Rumunska.

Partizánmi vydané heslo znie: „Boj proti ríšskym Nemcom a sloven-

ským Nemcom a proti Maďarom, absolútna ochrana všetkých Slovákov, ktorí musia byť oslobodení spod nemeckého a maďarského jarma, podpora pre ubiedené slovenské obyvateľstvo“. S týmito heslami prepadávajú nemecké priemyselné podniky, habú peniaze, na ktoré môžu položiť ruky a zabíjajú Nemcov. Ďalej zastavujú vlaky a vozidlá, z ktorých vyťahujú Nemcov, prepadávajú detské nemecké domovy, rabujú a odvádzajú nemeckých roľníkov a živnostníkov.

V posledných dňoch nejde už iba o ojedinelé prípady, ale o systematickú vojnu proti všetkému, čo je nemecké. Takto partizáni nachádzajú podporu medzi civilným obyvateľstvom a príslušníkmi armády. Spomenuté heslá nachádzajú ozvenu u Slovákov, pretože zodpovedajú ľudovému cíteniu. Neslobodno zabudnúť, že najznámejším slovenským národným hrdinom je zbojník Jánošík, ktorý so svojou družinou prepadával bohatých a mocných a nazbývaný lup rozdával chudobným a študentom. Táto zbojnícka romantika nachádza ešte aj dnes na Slovensku široký ohlas.

Pri verbovaní vojakov, partizáni núkajú vysoké peňažné sumy, sľubujú im dobrý plat a zaopatrenie, ktoré sú omnoho vyššie, ako vypláca slovenská armáda. Údajne tým sa im podarilo pritiahnúť aj väčšie jednotky slovenského vojska k partizánom. Rozpráva sa, že partizáni vysoko honorujú všetky služby slovenského obyvateľstva a že v hostincoch bohato platia za jedlo a pitie.

Všeobecne tu panuje náhľad, že slovenská armáda nemá vôľu, ani nie je v stave čeliť partizánskemu nebezpečenstvu. Vyskytujú sa obavy aj o slovenskej divízii, ktorá sa očakáva z Rumunska, že keď sa dostane do vlastnej krajiny, prebehne k Rusom. O počte zavraždených Nemcov, medzi ktorými je aj mnoho žien a detí, niet doteraz nijakých spofahlivých správ. Ulúpené sumy peňazí narastajú do miliónov. Nemecké priemyselné podniky na partizánskom území museli zastaviť svoju činnosť.

Zatiaľ čo v Bratislave a v ostatných partizánmi nenapadnutých obciach panuje navonok normálny život a zásobovanie potravinami je úplne mierové, triezvo rozmýšľajúce obyvateľstvo je vnútorne rozvírené a obáva sa výbuchu katastrofy. Viera v Nemecko a naše víťazstvo značne utrpela udalosťami z 20. júla (t. j. atentát na Hitlera) a zradou rumunského kráľa. Naši starí priatelia, ku ktorým ešte aj dnes počítam najdôležitejších členov slovenskej vlády, zostali nám vnútorne verní. Sú však vystavení nátlaku zo všetkých možných strán, aby od svojej vernosti k Ríši odstúpili a vytiahli krajinu z vojny.

Predseda vlády Tuka, ktorého som vyhľadal na jeho vidieckom sídle

v Trlinku, bol chorobou úplne zlomený. Nedomievam sa, že v dohľadnom čase by bol opäť schopný pracovať. Pohybuje sa iba za podpory niekoľkých osôb. Duchovne zdá sa byť ešte úplne čulý, ale v politických udalostiach posledných mesiacov nemal nijakú účasť, ani záujem. Odovzdal som mu pozdrav a blahoželanie od ríšskeho ministra zahraničia. Pretože Trlinok môžu partizáni bez ťažkostí napadnúť a Bratislava pre časté letecké poplachy je pre neho nevhodným miestom pobytu, odporúčal som vyslancovi Ludinovi, aby sa vynasnažil o prepravenie Tuku do Nemecka.

Šaňo Mach zapôsobil na mňa úplne pozitívnym dojmom, hoci v poslednom čase v mnohých verejných rečiach sa preriekol (ohľadom poľskej otázky, židovskej otázky, atď.) Pretože sme v priateľskom pomere už niekoľko rokov, povedal som mu celkom otvorene, že jeho prejavy nenachádzajú v Berlíne dobrú ozvenu. Šaňo Mach mi odpovedal, že on ako minister vnútra, musí brať ohľad na mnohé veci a že pri vykonávaní svojich opatrení musí prekonávať značné ťažkosti zo strany snemu a ministerskej rady. Uistil ma, že ostane verný Nemecku navždy, i keď mu to raz zavíni veľké ťažkosti. Očakáva sa od neho, aby sa zasadzoval za čím väčšiu mieru slovenskej samostatnosti. Šaňo Mach sa dnes javí ako zruinovaná štruktúra a nemá kvalít energetickej osobnosti. Pri všetkých svojich nedávnych opatreniach opiera sa na prezidenta Tisu, ktorý ho v tom podporuje. Napriek jeho často prízvukovanej vernosti Nemecku, prevláda v ňom slovanská sentimentalita.

Tida Gašpara treba pokladať, bez akýchkoľvek výhrad za nášho čestného priateľa. Bohužiaľ, niet uňho toho politického formátu, ktorý by ho uspôsoboval zaujať vyššie politické postavenie v štátnom vedení (napríklad ako predseda vlády).

Generál Čatloš je v poslednom čase vystavený útokom svojich ministerských kolegov, pretože jeho armáda sklamala pri zasadení do bojov proti partizánom. Z nemeckého hľadiska treba pokladať slovenskú armádu za veľké nebezpečenstvo. Je v nej mnoho čechoslováckych dôstojníkov, o ktorých Slováci tvrdia, že ich postoj bol vždy nepriateľský k Nemcom. Pri obnovení poriadku bude treba slovenskú armádu odzbrojiť a rozpustiť.

Generál Turanec (nositeľ Rytierskeho kríža), ktorý bol pred niekoľkými dňami vymenovaný za hlavného veliteľa pozemného vojska, je od utorka (t. j. 29. augusta) nezvestný. Predpokladá sa, že padol do rúk partizánov. Turanca pokladali za verného nemecko-slovenskej spolupráci. Ostatní slovenskí ministri sú v podstate odborné sily a ich postoj bude závisieť od vládej špičky.

Slovenské ministerstvo zahraničia je podľa náhľadu mojich sloven-

ských priateľov takmer vonkoncom obsadené čechoslovákmi, ktorých nemožno pokladať za spoľahlivých.

Novovymenovaný slovenský vyslanec v Berlíne Dr. Galvánek, ktorého dobre poznám z jeho rímskej činnosti, je náš čestný priateľ a je úplne spoľahlivý. K charakteristike slovenského ministerstva zahraničia môže poslúžiť aj tá skutočnosť, že bývalý taliansky vyslanec (prívrženec Badoglio) aj s jeho rodinou a personálom vyslanectva sa ešte dnes voľne pohybuje v Piešťanoch a pod ochranou slovenských orgánov má možnosť zhovárať sa s ľuďmi každého druhu. Terajší bulharský a rumunský vyslanec boli mi tiež označení za nespoľahlivých.

V dôsledku partizánmi vyvolanej situácie vládne v Bratislave nateraz snaha utvoriť novú vládu. V tejto súvislosti spomína sa Šaňo Mach ako predseda vlády a Tido Gašpar ako minister zahraničia. Pri mojej znalosti stavu vecí Šaňo Mach by mohol prebrať túto funkciu, len keby sme mu z nemeckej strany posilnili chrbtovú kosť, a to vo veľmi značnej miere. Podľa môjho náhľadu Tida Gašpara by bolo škoda ako ministra zahraničia, pretože by tam nemal takmer nič čo robiť, zatiaľ čo na propagačnom a kultúrnom poli môže veľa vykonať. Ďalej sa rozpráva o tom, či pribrať Ďurčanského opäť do vlády, pretože má mnoho prívržencov medzi ľuďmi a požíva plnú dôveru prezidenta Tisu. Námietky, ktoré sme mali svojho času proti nemu z nemeckej strany a ktoré viedli k jeho odstráneniu, neboli vraj oprávnené. Šaňo Mach a Tido Gašpar sa prihovárali za Ďurčanského. Posudok o súčasnom stanovisku Ďurčanského nemôžem však podať.

Záverom môžem o svojich dojmach súhrnne povedať, že územie Slovenska sa len vtedy bude môcť udržať, keď mu okamžite poskytneme z nemeckej strany silnejšiu vojenskú pomoc. Aby bol po vyčistení partizánskej akcie vytvorený znesiteľný trvalý stav, bude treba vykonať podstatnú zmenu vlády so zosilneným nemeckým vplyvom a likvidáciu slovenskej armády.“

Wuester.

Citoval som tento dokument v úplnosti, i keď sa v ňom v mnohom predbieha udalostiam. V posudzovaní Wuesterovej správy, ktorá iste prekvapí svojou otvorenosťou, prostorekosťou a miestami i nepresnosťou, treba však vziať do úvahy aspoň tieto skutočnosti. Po prvé ide tu o DOJMY (Eindrücke) nemeckého pozorovateľa, ktorý hoci bol znalcom stredo európskych pomerov mal tie nevýhody, že sa na Slovensku zdržoval iba krátko a na veci hľadel

očami nemeckého národného socialistu. Po druhé, Wuester vyhľadával styk takmer výlučne so Slovákami - aktivistami okolo Tuku a Macha, ktorí sa hlásili k slovenskému národnému socializmu k bezpodmienečnej slovensko-nemeckej spolupráci. Jeho návšteva mala posilniť práve túto politickú frakciu, ktorá sa pod dojomom udalostí viac než kedykoľvek predtým začala domáhať zradikalizovania slovenského politického života. Toto bola príležitosť, ktorú si radikálni aktivisti nemohli dať ujsť bez toho, aby nevyčítali „umierneným“ politikom okolo Tisa, kam viedla ich politika zhovievavosti, váhavosti, umiernenia a veľkorysosti voči záškodníkom a nežičlivcom slovenskej štátnosti.

ČO PREDCHÁDZALO 29. AUGUST V BRATISLAVE?

Podstatná čiastka obžaloby proti Tisovi a spol. pred Národným súdom, mala hodne do činenia s tzv. „zločinmi proti odbojovému hnutiu“. Fiškálsky sa Tisovi a jeho spoluobžalovaným pripisoval „pokračujúci trestný čin zrady na povstaní“. Vo svojej obhajobnej reči Dr. Tiso venoval značnú pozornosť tejto téme a proces osvetlil mnohé zákulisné pohyby, ktoré predchádzali výbuchu povstania. Boli však otázky, na ktoré sa nepýtali a na druhej strane odznali otázky, na ktoré dával odpoveď vševedúci Daxner, ktorý potom každý odklon od svojej verzie kvalifikoval ako lož. Jednou takouto otázkou bolo, kedy a za akých okolností, Tiso povolal nemecké vojsko na Slovensko. Opierajúc sa o článok v protektorátnom časopise „Böhmen und Mähren“ (nov - dec. 1944) obžaloba tvrdila, že Tiso pozval Nemcov na Slovensko už 23. augusta a túto žiadosť údajne opakoval 25. augusta. Obžalobca pplk. Rašla dal tieto dáta do svojej knihy „Tiso a povstanie“ ako dokázané skutočnosti a odtiaľ toto tvrdenie poputovalo do všetkých kníh a učebníc dejepisu, ktoré sa po roku 1947 v Č-SR objavili.

Ale ako to pri takýchto prípadoch býva, jednoduchá je iba lož, pravda je obyčajne komplikovaná. Ako komplikovaná bola pravda v týchto okolnostiach, o tom vydávajú svedectvo nemecké dokumenty. Je v nich množstvo dôkazov o tom, že slovenskí činitelia sa vzpierali nemeckej ponuke zlikvidovať povstanie. Zčasti pre národnú hrdosť, zčasti pre nejasné a nesprávne pochopenie situácie, Tiso odďaľoval pozvanie nemeckého vojska všetkými prostriedkami, ktoré mu boli k dispozícii. Aj keď už bolo jasné, že nespôsobilosť slovenskej armády nijako nezamedzí rastúcemu chaosu, a keď sa v zátylí nemeckého frontu vytvárala vrcholne nežiadúca situácia, ešte aj vtedy Tiso myslel, že zamedzí tomu, čo bolo neuniknuteľné. Ako je zrejmé z predošlého výkladu, nemecký zásah do situácie vytvorenej partizánmi bol vrcholným želaním ruskej boľševickej politiky a nebol žiadúci ani pre Nemcov, ani pre Slovákov. Pre Nemcov predstavoval odčerpávanie vtedy takmer nepostrádateľných branných síl a pre Slovákov pokorujúcu a národnú hrdosť urážajúcu úlohu.

Začnime s 24. augustom, pretože v nemeckých aktoch nie je nijaký záznam o stretnutí medzi Tisom a nemeckými predstaviteľmi dňa 23. augusta. Či vôbec k nejakému stretnutiu došlo dňa 23. augusta je pochybné. Máme však dokument o tom, že Ludin navštívil Tisu dňa 24. augusta o 17.50 hodine. Ludin poslal do Berlína telegram o svojich rozhovoroch s Tisom a s iný-

mi slovenskými činiteľmi. Telegram č. 1278 (z 24. 8. 1944) znie:

„Partizánska činnosť na Slovensku a s ňou spojené sabotáže v posledných dňoch značne vzrástli. Po dôslednom uvažovaní a poradách so zodpovednými miestami, hlavne s prezidentom Tisom a nemeckým generálom (t. j. vedúcim nemeckej vojenskej misie) *požiadal som nemeckého generála, aby sa pričínil, napriek všetkým politickým námietkam* (rozumej: zo slovenskej strany) *o presun niekoľkých nemeckých vojenských oddielov na slovenské územie...* (habe ich trotz aller politischen Bedenken den deutschen General gebeten, die Verlegung einiger deutscher Truppenteile auf slowakisches Gebiet zu veranlassen.)

Podľa všeobecného úsudku ešte možno energickým zásahom zamedziť ďalšiemu nárastu partizánov. Slovenská armáda a bezpečnostné orgány sú samy o sebe toho neschopné. Prítomnosť nemeckých oddielov priniesie nielen bezprostredný a účinný zásah proti partizánom, ale možno od nej očakávať aj všeobecné uspokojenie nemeckého a slovenského obyvateľstva. Ako je všeobecne známe, masy slovenského ľudu si želajú pokoj a poriadok a nie sú naklonené aktívne podporovať partizánov. Ak sa vyskytnú prípady poskytovania prístrešia, dodávky potravín atď, predbežne možno ešte prepokladať, že išlo skôr o prejav sympatie než o strach pred partizánskym terorom. Vystupovanie partizánov je politicky a psychologicky mimoriadne šikovné. Individuálny teror je namierený výlučne proti Nemcom, zatiaľ čo so slovenským obyvateľstvom sa zaobchádza neobyčajne slušne.

Nemecké oddiely nachádzajúce sa mimo vojenského operačného územia na Slovensku, sa podriadia nemeckému generálovi, t. j. vedúcemu nemeckej vojenskej misie v Bratislave, ktorý bude postupovať so mnou a s príslušnými slovenskými úradnými miestami v úzkej spolupráci a toto podriadenie musí ostať zaručené pre každý prípad. Netaktné vystupovanie vojenských oddielov proti slovenskému obyvateľstvu by zavinilo slovenskej vláde psychologicky neudržateľné položenie, a preto sa ho treba za každú cenu vyvarovať. Stojím nateraz v stálom styku s prezidentom Tisom, nemeckým generálom, vojenským a policajným attaché, aby sme uspokojivo vyriešili problém, ktorý leží pred nami.“

Ludin.

Problém bol omnoho zložitejší, než si ho Ludin i Tiso predstavovali. Tiso, ako vysvitlo aj z jeho výpovedi pred Národným súdom, bol iba povrchno oboznámený s vážnosťou situácie a jej dôsledky podceňoval. Nevedel akosi pochopiť, že by sa našiel Slovák, ktorý by šiel bojovať proti vlastnej

samostatnosti, za obnovu macošskej Č-SR alebo i za sovietsku slovenskú republiku. Tisovou chybou bolo, že aj v ťažkých kritických okamihoch hľadel na problematiku, obrazne povedané, z okna bánovskej fary. Nevedel akosi zaprieť v sebe pastoračné sklony, i keď išlo o čiste politické riešenie. Chcel dobrým slovom a ohľaduplným zaobchádzaním získať pre myšlienku slovenskej samostatnosti každého Slováka. Kde demokratický štátnik by sa bol uspokojil s 51-percentnou väčšinou, tam Tiso ako hlava autoritatívneho Slovenského štátu hľadal 100-percentný súhlas a prítomnosť opozičnej menšiny (ktorá je samozrejmosťou v každom demokratickom štáte) pokladal takmer za národné nešťastie. Pri tom, ako kňazovi vždy mu bol milší a smerodatnejší styk s prostými ľuďmi, ktorí prijímali jeho názory bez výhrady, než porady a rozhovory s predstaviteľmi stredných vrstiev a debaty s intelektuálmi. V auguste r. 1944 k poznaniu situácie nestačili rozhovory s bánovskými farníkmi po nedefnej sv. omši. Bolo treba ísť na koreň veci a ten, kto chcel jesť praženicu, nesmel sa ostýchať rozbiť pár vajíčok.

Do Bratislavy chodili ponosy od ľudáckych pracovníkov a tajomníkov strany takmer z každej obce stredného a východného Slovenska. Tiso požiadal Čatloša, aby niečo urobil a Čatloš, ktorý pripravoval povstanie, samozrejme neurobil nič. Bolo teda na Tisovi, aby ako najvyššia autorita energicky zakročil. Keď videl, ako hlavný veliteľ slovenskej armády, že vojenské vedenie nič nepodniká, ba ešte kryje partizánske výčiny, mal nahradiť Čatloša a iných alibistických dôstojníkov dôstojníkmi oddanými myšlienke slovenského štátu. Keby to bol urobil, čo len začiatkom augusta, nebol by musel na konci augusta žiadať Nemcov, aby odzbrojili slovenskú armádu.

Dňa 27. augusta pod tlakom udalostí a pod nátlakom zo strany nemeckého vyslanca, Tiso sankcionoval určité opatrenia, ale opäť jeho kroky boli neisté a nesmelé. Samozrejme takéto vážavé zákroky nemohli zvrátiť beh udalostí; bolo to, ako sa hovorí, „too little, too late“. Zásahy boli výlučne defenzívneho charakteru, iniciatíva bola v rukách partizánov. Najpozitívnejším činom bolo Machovo vyhlásenie výnimočného stavu a jeho rozhlasový prejav z 26. augusta. Načo však boli dobré prázdne gestá a dlhé reči, keď partizánske bandy lúpili a zastrážovali slovenské obyvateľstvo a čoskoro prešli k vraždeniu slovenských vlastníkov, ľudáckych pracovníkov, poslancov slovenského snemu? Vo svojej telegrafickej správe z 27. augusta Ludin zhrnul udalosti posledných troch dní a hlásil z Bratislavy č. 1299 (27. 8. 44) toto:

„Partizánska činnosť na Slovensku sa ďalej rozrastá. Zistila sa zvlášť čulá aktivita v noci 25.-26. augusta, zatiaľ čo noc 26.-27. augusta bola

pomerne pokojná. Osobitné správy o partizánskej aktivite nasledujú. Na silné naliehanie z našej strany gen. Turanec bol teraz vymenovaný za veliteľa všetkých skupín a jednotiek slovenskej armády a bol vybavený rozsiahlou plnou mocou. Čatloš ostáva iba ministrom národnej obrany, prakticky pozbavený každej moci. Dňa 25. augusta mal som s Turancom krátku rozpravu, z ktorej mám dojem, že Turanec - známy ako energický dôstojník - je ochotný rozhodne vystúpiť proti partizánskej pliage a proti demoralizácii v slovenskej armáde. Keďže medzitým prišiel súhlas na uvoľnenie 1. technickej divízie z frontového nasadenia, dúfajme, že Turanec bude mať čoskoro k dispozícii spoľahlivú bojovú jednotku. Ako mi oznamuje vedúci nemeckej vojenskej misie, treba 28. augusta počítať s príchodom niekoľkých výcvikových vojenských nemeckých jednotiek do ochrannej zóny - (Púchov, Malacky, Stupava). Pretože *prezident Tiso, ako aj minster Mach a generál Turanec ma naliehavo prosili aby - predovšetkým z prestížnych dôvodov - nemecké jednotky neprišli na Slovensko práve teraz, keď Turanec prebral hlavné veliteľstvo slovenskej armády, upustili sme predbežne od tohto podujatia* (bez toho, že by sme kompromitovali akékoľvek možné opatrenia armádnej skupiny „Nord-Ukraine“ na slovenskom bojovom území). *Proti veľmi silným slovenským námietkam sme predsa dosiahli odoslanie jedného oddielu SS do Ružomberka.* (Gegen sehr starke slowakische Bedenken wird jedoch die Verlegung eines SS-Verbandes nach Rosenberg durchgesetzt.) Ako mi hlásili dnes ráno, začínajú medzitým prebiehať zaistovacie opatrenia zavedené Turancom, ako aj zákroky na sebaobranu zvlášť ohrozených slovenských a ríšskych Nemcov. Požiadal som nemeckého generála, aby zodpovedne začal k tomu robiť potrebné opatrenia a ich vykonal. Presun všetkých detských zotavovacích táborov na západné Slovensko začal a pokračuje.

Úzka zhoda a hladká spolupráca všetkých nemeckých služobných miest je zaručená.

Dňa 24. augusta sa vynorili správy, že sa v Bratislave plánuje vojenský puč a nemecký generál dostal cez Maďarsko o tom osobitnú tajnú informáciu. Toto dalo podnet na okamžité zaistovacie opatrenia, ktoré sa vykonal v úzkej zhode so zástupcom nemeckého generála s vodcom nemeckej národnostnej skupiny a s vyslanectvom. Pretože bolo možné skutočne zistiť pohyby mestskej posádky a slovenské vojsko obsadzovalo východy mesta, pobral som sa asi o 23.00 hodine za ministrom Machom, aby som ho požiadal o vysvetlenie. Mach, ktorý tiež nemal o udalostiach nijakú vedomosť, vybral sa so mnou na vojenskú misiu, aby sa informoval a potom sme išli za prezidentom. Dr. Tiso nám oznámil, že ho v priebehu dňa Čatloš informoval

o vykonaní zaistovacích cvičení. Súčasne sa objavili dvaja dôstojníci slovenskej spravodajskej služby, ktorí na vlastnú päsť predložili prezidentovi písomné hlásenie o údajnom pohybe nemeckých vojenských oddielov na Slovensko. Toto, na fantáziu bohaté hlásenie, mi Dr. Tiso hneď prečítal. Pozadie tohto vojenského cvičenia nebolo doteraz plne vysvetlené. Dňa 25. augusta predpoludním ma vyhľadal vyslanec Polyák, aby vyslovil nemeckým služobným miestam osobitnú vďaku Dr. Tisu a Macha za náš pomocný a ochotný postoj. Keďže Bratislava bola ako bosorácka kuchyňa, kde sa varili tie najnemožnejšie správy (obsadenie Slovenska Nemcami, všeobecné povstanie a pod.), nálada v krajine bola skleslá, slovenskí a ríšski Nemci boli plní pochopiteľnej nervozity. Mach na moju prosbu predniesol včera večer veľmi pozitívne vládne vyhlásenie, na ktoré osobitne poukážem. Jeho plné znenie posielam ako prílohu.

Som v stálom osobnom styku s prezidentom štátu a Machom, ktorých sa snažím ovplyvniť v zmysle tých opatrení, ktoré my pokladáme za potrebné. Nepochybujem o bezpodmienečne lojálnom zmýšľaní týchto ľudí, hoci sa často vynoruje otázka, aké politické a mocenské sily sú v tomto okamihu skutočne za nimi.

Prichádzam stále viac k presvedčeniu, že je potrebné urobiť zmenu vlády v smere silnejšej koncentrácie tých síl, ktoré sú rozhodnuté udržať poriadok a pokoj vlastnými prostriedkami a predovšetkým ochotné zmobilizovať obyvateľstvo proti zvlášť citeľnému kláteniu sa k Sovietom.

Zdravotný stav Tuku vzhľadom na ďalšie vedenie vlády je, tak sa zdá, beznádejný. Preto prosím o okamžité schválenie, aby sa mu za týchto okolností navrhol odchod z pozície (prostredníctvom lekárov). Prezident v tomto prípade prijme jeho demisiu. Má v úmysle urobiť potom predsedom vlády Macha. Napriek mnohým vážnym námietkam, odporúčam súhlas s touto voľbou. Pri tejto príležitosti môže Čatloš vypadnúť s konečnou platnosťou. Silne odporúčam, aby bol Ďurčanský opäť pribraný do vlády. I keď to bude azda pochybný pokus, očakávam, že s jeho spoluprácou pripoja sa k našej veci určité politické sily. Ďurčanského postoj k samostanému Slovenskému štátu je bezpodmienečne pozitívny. Napriek jeho silným pochybnostiam o nemeckom víťazstve, vidí ešte aj dnes najlepšiu záruku slovenskej samostatnosti v polpráci s Ríšou. Je rozhorčeným odporcom Beneša.

Pretože za daných okolností vývoj speje k ráznym rozhodnutiam, prosím o zmocnenie, aby som vo všetkých týchto otázkach, predovšetkým, čo sa týka Ďurčanského, mohol začať, podľa možnosti čím skôr, rokovať na vlastnú zodpovednosť. Nakoniec treba dúfať, že po stabilizácii situácie v Rumunsku

a na celom východnom fronte zmizne aj tu panujúca nervozita, ako aj otvorený prejav nepriateľského zmýšľania v slovenskom lude.“

Ludin

Situácia vyvrcholila nasledujúceho dňa. Vojaci martinskej posádky v spolupráci s Veličkovými partizánmi zastavili rýchlik Budapešť-Berlín, vytiahli z neho nemeckú vojenskú misiu z Rumunska a v noci 27. -28. augusta ju proti všetkým medzinárodným pravidlám vedenia vojny postrieľali. Správa o vyvraždení sa veľmi rýchlo rozšírila. Azda partizáni mali záujem na tom, aby sa stala široko známou. Už 28. augusta vedeli o nej v Berlíne. Nevedno, či sa Tiso dozvedel o tejto udalosti od Nemcov a či nezávisle z iného prameňa. Správa však hlboko otriasla jeho koncepciou partizánskeho boja a jeho dôverou v armádu. Tisovi sa dostáva do rúk rukolapný dôkaz, že povstalci sú nielen silní, ale aj vedomí si vlastnej sily. Tiso si konečne uvedomil, že takúto vyzývavú akciu slovenská vláda nebude môcť ignorovať v záujme rešpektu a nemecká vláda v záujme vlastnej bezpečnosti. Ludinova telegrafická depeša (č. 1304 z 28. augusta) už odzrkadľuje meniace sa Tisove stanovisko:

„Ako dodatok k mojej telegrafickej správe z 27. augusta 1944, č. 1299 a v doplnení môjho telefonického rozhovoru s ríšskym ministrom zahraničia, ktorý sa konal dnes o 15.15 hodine oznamujem:

Na základe hlásení o partizánskej činnosti, ktoré nám došli 27. augusta a dnes ráno, vyhľadal som dnes o 14.00 hodine v sprievode nemeckého generála, Dr. Tisu. Rozhovor som začal poukázaním na vývoj partizánskeho hnutia, ktorý už *nedovolí z našej strany nijaké ďalšie otáľanie a že je žiadúce, aby boli okamžite presunuté nemecké oddiely* na Slovensko a nasadené proti partizánom. Ďalej som navrhol, aby nespoľahlivé slovenské vojenské jednotky boli ihneď demobilizované. Dr. Tiso v podstate súhlasil s mojím návrhom. Podrobnosti sa mali prerokovať v prítomnosti nemeckého generála, ministra Macha a gen. Turanca. Dosiahli sme jednoty ohľadom všetkých potrebných opatrení. Vojenské oddiely, ktoré sú k dispozícii, budú pravdepodobne zhromaždené zajtra v priestore Púchov-Zilina a nasadené na ochranu železničnej trate na linke k Trenčínu a k Čadci a potom k masovému úderu na Turč. Sv. Martin. Mám dojem, že Slovensko vzhľadom na terajšiu situáciu prijme tieto opatrenia s pocitom úľavy. Ďalej som sa pričínil o postupné presunutie ríšskonemeckých žien a detí z východného a stredného Slovenska, zčasti do Bratislavy, zčasti do Ríše. Evakuácia slovenských

Nemcov (Volksdeutsche) zdá sa mi byť predbežne vylúčená. Čo sa dá v rámci možnosti urobiť ohľadne organizovania sebaobranných organizácií (Selbstschutz), to urobíme.“

Ludin

Odcitoval som tieto dokumenty v plnom znení, i keď ich obsah je často suchý, oficiálny a repetitívny. Sú to však cenné dokumenty, pretože v nich sa veci podávajú neokrášlene, realisticky a hlavne zo zorného uhla prítomnosti. Keď Ludin, Wüster, Berger alebo Karmasin posielali svoje depeše do Berlína, nevedeli, čo leží pred nimi, ako sa veci vyvinú, nevedeli čo sa stane za hodinu, za deň, za týždeň, pretože neboli vševedúci a neomylní, ako sú napríklad komunisti a niektorí naši politici v exile. A tak sa v ich reportoch zrkadlí sila a slabosť, rozvaha a ľahkomyslenosť, namyslenosť a menejcennosť tých, čo formovali, alebo ovplyvňovali slovenskú politiku v Bratislave.

Našich politikov veru nikto nemôže obviňovať z horúčkovitej aktivity. V svetle uvedených dokumentov nijako neobstojí tvrdenie, tak často omieľané v oficiálnych a polooficiálnych históriách povstania, akoby naši vodcovia nerobili nič iné, iba žobrali o nemeckú vojenskú pomoc. Z diplomatických depeší nič tak nezaráža, ako ich nechota požiadať Nemcov o vojenskú pomoc. Keď v“ princípe“ aj pristanú a zvolia na presun niekoľkých jednotiek nemeckého vojska, v zápätí si nájdu výhovorky a odkladajú zárok na neskoršie. Ešte aj 28. augusta prijímajú nevyhnutnú skutočnosť asi s takou ochotou, s akou malé decko preŕga ricínový olej; boli však pritlačení k múru nie tak Nemcami ako partizánmi, ktorí sa stávali stále odvážnejšími vo svojom provokačnom úsilí. Svitol osudný deň 29. augusta 1944. Nemecký vyslanec Ludin zachytil udalosti v telegrame (č. 1307, z 29. 8. 1944) odoslanom do Berlína:

„Na doplnenie práve dokončeného telefonického rozhovoru oznamujem: Ružomberok, Turč. Sv. Martin, Vrútky a pravdepodobne i Poprad sú v rukách partizánov. Okolo Žiliny, kde sa slabé nemecké oddiely a útvary HG bránia, vedú sa nateraz boje. Slovenské vojenské oddiely sa pridali k partizánom a vedú s nimi spoločný boj. Podľa oznámenia Dr. Tisu partizánske hnutie vedie ruský generál sídliaci v Ružomberku. Nad partizánskym územím sa zhadzujú každú noc zbrane a mužstvo. Predbežne partizánska činnosť zahŕňa sabotáže na železničiach, stavbách a priemyslový teror proti slovenským a ríšskym Nemcom.

Na trati Ružomberok-Žilina partizáni opätovne zastavovali vlaky,

vyťahovali z nich Nemcov, ktorých potom údajne postrielali.

Podľa môjho náhľadu nemecký generál začal protiopatrenia v priestore Žiliny s príliš slabými silami. Práve sa vraciam z rozhovoru s prezidentom štátu, kde sme prerokúvali, či sa má bratislavská posádka preventívne odzbrojiť. Podľa oznámenia nemeckého generála máme tu k dispozícii iba slabé jednotky, a preto sme od projektu predbežne ustúpili. *Prezident Tiso však navrhuje, aby bola rozhodne odzbrojená všetka slovenská branná moc, len čo budú k dispozícii dostatočné nemecké sily.* Naliehavo sa prihovám za tento návrh a za jeho skoré uskutočnenie.

Pretože sa šíria správy, že povstalecké hnutie sa dalo do pohybu na rozkaz gen. Čatloša, prehovorí dnes večer v rádiu sám Čatloš. Prejav zložil vyslanec Tido Gašpar. Na moju naliehavú radu od dnes večera podrží prezident Čatloša a akomsi stave čestného väzenia. Zatiaľ niet nijakého presvedčivého dôkazu, že by Čatloš bol pod jednou strechou s dezertérmi.

Správanie sa prezidenta Tisu pri tejto kríze, čo musí byť najťažšia predstaviteľná vnútorná kríza, je pochopiteľne plné obáv a prílišnej nervozity. V úzkej zhode s nemeckým generálom podnikáme všetko možné, aby sme veci upokojili. Plánuje sa zatknutie židovských a šovinistických štváčov a ich odoslanie do ochrannej zóny. V rámci možnosti sa pričiňujeme o bezpečný presun ríšskych a slovenských Nemcov. (Nasledujú pokyny, ako zaisťiť odchod Nemcov z partizánmi zamoreného alebo ohrozeného územia cez Zakopané do Krakova a cez Medzev do Košíc.)

Generál Turanec je nateraz nezvestný. Možno, že jeho lietadlo muselo núdzovo pristáť na niektorom mieste na Slovensku, alebo padol do rúk partizánov.“

Ludin

Starostlivejšie čítanie tohto telegramu odhalí, že dňa 29. augusta sa v Tisovom postoji k partizánstvu musela odohrať dôležitá zmena. Ludin po prvý raz spozoroval, že Tiso javí fyzické a psychické následky veľkej krízy, ktorou prechádzal a namiesto odkladania s vojenským zásahom radikálne sa dožaduje odzbrojenia všetkých jednotiek slovenskej armády, len čo budú naporúdzi dostatočne silné nemecké oddiely. Kde ležal koreň tejto zmeny?

Dňa 27. augusta 1944 bolo horehronské okresné mesto Brezno nad Hronom svedkom hrozivej partizánskej zbesilosti, namierenej proti predstaviteľom slovenskej vládnej moci. Za obeť jej padli poslanec Slameň iní

významní verejní činitelia, ktorých v noci 27. -28. augusta brutálne zavraždili. Správa o tejto krutej masacre prišla do Bratislavy dňa 29. augusta a bola najzávažnejším momentom v Tisovom postoji k partizánskemu hnutiu. Teraz už bolo nad slnko jasné, že tu nejde o romantické dobrodružstvo bujarých hôrných chlapcov, ani o boj Slovákov proti Germáncom, ale o nezmyslené zúrenie akého je schopný iba totalitárny boľševizmus. Akú významnú rolu zohrala v Tisovom postoji k povstaniu breznianska masakra, to vidno z jeho obhajobnej reči, kde doslova povedal:

„Čo sa týka môjho pomeru alebo môjho postoja k povstaniu, dovoľujem si upozorniť slávny súd, na tieto okolnosti. Môj postoj k národnému povstaniu určovali skutočnosti, ktoré som uviedol. Išlo o narušenie poriadku breznianskym prípadom. To bol popud. Nebyť toho prípadu, isteže by z našej strany o žiadnom zakročovaní nebolo ani reči...“

A tak 29. augusta prišiel čas, že bolo treba aj oficiálne oznámiť slovenskej verejnosti, čo už neoficiálne bolo každému známe, t. j. že si už Slovenský štát nemôže ďalej dovoliť beztrestné šarapatenie partizánov a že na ich vyzývané činy bude treba odpovedať rečou, akaj oni rozumejú. Bolestnou stránkou tohto oznámenia bolo priznanie, že tieto zákroky musia za nás a v našom záujme robiť Nemci. Pretože šlo v prvom rade o vojenský zásah a pretože slovenská armáda v tvári nepriateľskej hrozby dokázala iba hĺbku svojej vnútornej demoralizácie, oznamoval toto historické rozhodnutie národu minister národnej obrany generál Ferdinand Čatloš. Čatloš bol vtedy však už nielen generálom bez vojska a ministrom bez moci, ale aj vojakom bez vojenskej cti. Čatloš vlastne iba prečítal prejav, ktorého nebol autorom, ani sponzorom. Ale za okolností, za akých prejav odznel a dôsledky, aké na vývoj ďalších udalostí mal, robia z neho dôležitý historický medzník.

Čatlošova reč bola adresovaná dôstojníkom a vojakom slovenskej armády a občanom Slovenského štátu. V nej oznamoval, že partizáni, ktorých nepriateľ zhodil na Slovensko, narušujú pokojnú výstavbu Slovenského štátu, napádajú naše obce, okrádajú Slovákov o národný majetok a podlým spôsobom zabíjajú a vraždia bezbranný ľud. Pretože Slováci nestačia vlastnými silami zdolať toto pekelné zúrenie, prichádzajú na Slovensko jednotky nemeckej armády. Každý poriadny slovenský vojak, každý statočný slovenský občan bude ich podporovať a bude pomáhať nemeckým vojakom, ktorí prichádzajú na Slovensko ako priatelia Slovákov. Pomocou nemeckého vojska sa podarí Slovákom odraziť tento zákerný výpad nepriateľa a obnoví na celom Slovensku poriadok a pokoj, aký sme mali predtým. Kto nevidí v partizánoch najväčších nepriateľov Slovenského štátu, je zradcom sloven-

skosti a vlasti a ničiteľom všetkého toho, čo súvisí so slovenskou slobodou.

Taký bol - v hrubých rysoch - priebeh udalostí v Bratislave. Z uvedeného je jasné, že opatrenie slovenských úradov, doslova vyžmýkané nemeckými reprezentantami, ani zďaleka nestačili držať krok s prudkým spádom vývoja situácie, ktorého tempo udávali partizáni. Slovenské zákroky vykonané s nechufou a rozpačite, sa vypomstili na svojich váhavých pôvodcoch dňa 29. augusta, keď ich postavili zoči-voči neuveriteľne tvrdej skutočnosti.

AKÝ MAL PRIEBEH 29. AUGUST V BANSKEJ BYSTRICI?

V predošlých kapitolách sme si všimli, ako prebiehali historické dni pred 29. augustom v Bratislave. Slovenské úradné miesta prechádzali ťažkými chvíľami nerozhodnosti, nervozity a hlbokej depresie. Ale ani pripravovatelia povstania v Banskej Bystrici neboli nadšení vývojom situácie. Čím viac sa blížila možnosť vojenského zásahu, tým menšiu chuť vojenské vedenie prejavovalo. Podplukovníka Goliána, ako náčelníka štábu 2. slovenskej divízie v Bystrici, poverila Slovenská národná rada viesť vojenskú strážku povstania, ak to budú okolnosti vyžadovať. Golián so štábom vojenských poradcov (Ferjenčík, Polák, Marko, Kalina, Vesel a Nosko) vypracoval vojenský plán, ktorý stipuloval, že k vojenskému zásahu proti Nemcom má prísť iba v prípade, že sa vyskytne jedna z týchto eventualít:

1. keď Červená armáda nadviaže priamy styk s dvomi vojenskými divíziami pod vedením gen. Malára na východnom Slovensku,
2. keď Červená armáda dosiahne Krakov na severe alebo Miškovec na juhu,
3. v prípade, že by Nemci začali obsadzovať Slovensko.

Najviac si povstalci sľubovali od prvej eventuality. Za týmto cieľom vyslali do Moskvy emisárov Ferjenčíka a Šmidkeho. Sovieti odmietli návrh SNR, pretože o „buržoázny prevrat“ záujem nemali. Slovenských povstalcov nechali však viac než mesiac čakať na odpoveď a medzitým vyslali na Slovensko partizánov s inštrukciami, ktorých implementácie sme sledovali vyššie. Medzitým, čo si Golián netrpezlivo „obhrýzal nechty“ v očakávaní návratu Ferjenčíka a Šmidkeho z Moskvy, Beneš z Londýna nútil Slovákov do povstania s rastúcou naliehavosťou. Beneš chcel vyprovokovať silou -mocou ozbrojené vystúpenie proti Nemcom vo svojom mene a v mene čechoslovakizmu. Darmo mu Golián odkazoval, že na Slovensku niet Nemcov, pre Beneša bola „malá vojna“ na Slovensku vecou politickej prestíže, ktorá mala upevniť jeho pozície jednak medzi spojencami, jednak v Česku a na Morave. V auguste s hrôzou pozoroval, ako sa mu situácia vymyká z rúk. Jeho plánom nemohlo vyhovovať rokovanie delegátov SNR v Moskve, ktorí tam vlastne prišli s Čatlošovým návrhom, ale nevyhovovali mu ani partizánske akcie, ktoré sa viedli bez jeho vedomia a s malým ohľadom na jeho politické tézy a teórie. Vo svojej reči v Coventry dňa 12. marca 1944, prednesenej pod dojemom veľmi priaznivých a lichotvých hlásení jemu verných odbojárov, Beneš sa verejne skompromitoval, keď vyhlásil,

že „lidu doma bude dán ve vhodné chvíli signál a lid pak povstane proti svým cizáckým utlačovatelům.“

Koncom augusta bola vhodná chvíľa, čo sa týkalo Slovenska. Beneš, ktorý veril ničím nepodloženým správam zo Slovenska, že 90% Slovákov stojí za ním a za jeho koncepciou jednotného československého národa, nevedel si zrazu vysvetliť, prečo jeho žiadosti padajú na hluché uši. Dňa 29. augusta odznel známy Čatlošov prejav, oznamujúci príchod sovietskych vojsk na Slovensko. V Londýne čakali, že konečne sa dá do pohybu aj povstalecká organizácia. Československá vláda vypracovala komuniké o povstaní a hlásatelia londýnskeho rozhlasu čakali na pokyn z B. Bystrice, aby ho prečítali do rádia. Ale z B. Bystrice neprichádzalo nič. Znervóznený Beneš posielal do B. Bystrice v časných ranných hodinách 30. augusta osobitný telegram, verne odzrkadľujúci výsledky márneho nočného očakávania. V telegrame sa už nežiada, ale rozkazuje: „Zahájte ihneď aktívny boj proti nemeckým okupačným vojskám! Koordinujte akcie vojenské a partizánske pod jednotným vedením!“ Hneď za týmto nasledoval v tom istom zmysle vojenský rozkaz č.-s. ministra vojny generála S. Ingra Goliánovi s týmto dôležitým dodatkom: „Prohlášte se za součástku československé armády!“

Tieto rozkazy prichádzali do B. Bystrice, ale nemal ich kto plniť. Nič tak presvedčivo nepopiera „spontánnosť“ a „slovenskosť“ povstania, ako skutočnosť, že v najkritickejších hodinách, v deň, ktorý sa oficiálne slávi ako začiatok povstania, v B. Bystrici (okrem politicky neskúseného a vnútorne neistého J. Styka) nijaký politický činiteľ SNR ani nebol. Jediné, čo rušilo spánok Bystričanov, bolo hulákanie partizánov, ktorí v tej noci vtiahli do B. Bystrice a veselo popíjali s Goliánovými dôstojníkmi, práve tak, ako vystrájali pred niekoľkými dňami v Martine, v Ružomberku a na iných miestach.

Jedným z týchto dôstojníkov bol aj Mirko Vesel. Ten bol Goliánovým spolupracovníkom, a teda zasvätený do plánov SNR. A nebyť opitého Mirka Vesela, povstanie by neboli azda vôbec vyhlásili. Podgurážený a nedočkavý najprv „strhol“ do povstania 2. divíziu, a to spôsobom, na ktorý by mohol byť hrdý aj barón Prášil. Václav Kopecký v knihe „Č-SR a KSČ“ píše, ako im v Moskve M. Vesel v povznesenej nálade vykreslil jeho vzburu v Bystrici v noci 29. -30. augusta. Vraj prišiel k dverám budovy veliteľstva, udrel do prs vojaka, ktorý tam konal strážnu službu a lomozne sa ho pýtal: „S kým ideš, ty posera, so Slováckmi alebo s Nemcami?“ Keď odpovedal, že so Slováckmi, Vesel ho vyzval, aby išiel s ním. Podobnou taktikou získal Vesel pre povstanie vraj aj ostatných vojakov a dôstojníkov 2. divízie.

Mirko Vesel však vedel, že ani jeho slovník ani jeho guráž nestačia na to, aby mohol takú vážnu udalosť oznámiť národu. Vybral sa teda s predstaviteľmi partizánov za Vavrom Šrobárom, ktorý sa zdržoval v neďalekých Donovaloch. Vyburcoval ho zo spánku, oznámil mu, že previedol bystrickú posádku na č-s. stranu, a požiadal ho, aby ako politický činiteľ, predniesol do rozhlasu príslušnú proklamáciu. Šrobár prišiel s Veselom do Bystrice, kde prehovoril J. Styka, aby prečítal do rozhlasu „jeho výzvu“, ktorú však zoštylizoval Veselov švagor L. Nábělek. Táto výzva potom dňa 30. augusta 1944 o 11. hodine odznela z bystrického rozhlasu. Konečne si v Londýne mohli zhlboka vydýchnuť.

V tejto súvislosti bude treba ešte mnoho vecí vysvetliť. Veď povstanie nielenže, vyhlásili oneskorene a na Benešov rozkaz, ale vyhlásili ho nie v mene SNR, ale v mene Šrobárovho národného výboru, opierajúc sa o autoritu starého Vavra Šrobára, ktorý vtedy ešte nebol ani členom SNR. Keď agrárici a komunisti podpísovali Vianočnú dohodu, členstvo SNR tvorili Lettrich, Josko a Ursíny za demokratické zložky a Husák, Novomeský a Šmidke za „pokrokové“ zložky. Keď neskôr komunisti naliehali na adoptovanie sociálnych demokratov do SNR, demokrati súhlasili, ale s tou podmienkou, že aj oni budú môcť nominovať rovnaký počet svojich stúpenocv, aby sa nenarušila politická rovnováha. Tak vstúpili do SNR za sociálnych demokratov Šoltész a Horváth a za demokratické sily Styk a Zaľko.

Benešovi v Londýne zostava SNR veľmi neľahodila. Z jej členov poznal iba Ursínyho a ten podpísal Žilinskú dohodu deň po tom, čo Beneš rezignoval z prezidentstva. Benešovým osobným výberom bol Vavro Šrobár. O jeho čechoslováctve Beneš nemal nijakých pochyb. Šrobár bol na Slovensku predsa len známy ako „muž 28. októbra“ a ako bývalý minister s plnou mocou pre správu Slovenska do určitej miery aj legendárny. Je pravda, že bol už starý (v r. 1944 mal 77 rokov) a jeho intelekt (ináč nikdy príliš vynikajúci) bol už na úpadku, ale Beneš v tom nevidel nevýhodu, naopak, to robilo zo Šrobára tým závislejší nástroj.

Beneš bol v styku so Šrobárom už od leta 1943 a všemožne ho tlačil za predsedu SNR. Tak napríklad v depeši z 3. júla 1944 dožadoval sa v silných termínoch (ale opatrne, aby to vyznievalo ako rozkaz), aby SNR prijala „v dnešním boji v zájmu jednoty vedení najstaršieho politického činiteľa“, ktorým bol ovšem Šrobár. Toto Benešovo úsilie sa aj uskutočnilo 1. septembra 1944, hoci to bolo viac náhodne než zámerné.

Pozoruhodné bolo i to (a dosiaľ ani toto ešte nikto nevysvetlil), že Šrobár vyzýval do povstania nie v mene SNR, ale samozvane v mene

„Revolučného slovenského národného výboru“. Tento výbor existoval a úradoval (aspoň na papieri) vlastne až do 1. septembra 1944 a Šrobár ho rozpustil až potom, keď ho urobili jedným z predsedov rekonštruovanej SNR. Druhým predsedom sa stal Šmidke, vtedy ešte v Moskve. Ale to je už predbiehanie udalostí.

Šrobárova poroklamácia postavila Goliána pred hotovú vec. Voľky-nevoľky vydáva fatálny rozkaz č. 29. 154/1944 zo dňa 30. augusta, v ktorom „v zastúpení veliteľa slovenského vojska na Slovensku, ako časti česko-slovenskej brannej moci, gen. Viesta“ sa obracia na vojsko, záložníkov, žandárov, políciu, pohraničnú stráž a vyzýva ich „do boja proti Nemcom“. Proklamáciu prečítal do rádia v mene J. Goliána („náčelníka štábu č.-s. armády na Slovensku“) Mirko Vesel.

Keď v novembri r. 1944 padol Golián do nemeckého zajatia, pri počúvaní podal ďalšie pozoruhodné detaily o priebehu udalostí. Je pravda, že Golián vtedy bojoval o vlastný život, že jeho väzňateľom bola Kaltenbrunnerova zlopestvňá „Sicherheitsdienst“, a teda jeho výpovede sú podčiarknuté pudom sebazáchovy. Mnohé jeho podrobnosti nie sú presné, ale ako ilustrácie psychologických a historických momentov majú svoju hodnotu.

Golián zdôrazňoval predovšetkým svoje rozpory s partizánmi a vieroľomnosť boľševikov. Dňa 29. augusta ich v Bystrici vraj zmiatol Čatlošov prejav, pretože Čatloša považovali za svojho. Oznámenie o príchode nemeckých vojsk pokladali iba za zastrašujúci manéver a nie za dôvod vyhlásenia ozbrojeného povstania. Ešte vždy čakali návrat kuriérov (Ferjenčíka a Šmidkeho) z Moskvy alebo aspoň nejaké správy od nich. Vojské velenie nechcelo nič podniknúť, kým nebude mať vyjasnený postoj Červenej armády. Oprávnené sa obávali, že v prípade nekoordinovanej akcie sa Rusi zastavia pred Karpatmi, ako sa zastavili pred Varšavou. Londýnske rozkazy ich bala mutili, boli nereálne a nebrali do úvahy vojenskú situáciu. Vojské vedenie sa chcelo za každú cenu vyhnúť zbytočnému prelievaniu krvi. Preto hľadeli na partizánske akcie s nedôverou a odsudzovali ich.

Aj v noci 29. -30. augusta, keď prišli do Bystrice partizánske spojky, Golián odmietol ich výzvy k zvýšeným akciám. Nemohol však zabrániť bratríčkovaniu medzi vojakmi a partizánmi, čo malo zhubný vplyv na disciplínu a morálku v armáde.

Golián priznal, že dovolil, aby sa dňa 29. augusta poslal rozkaz všetkým posádkam na Slovensku, nariaďujúci okmažitú a prísnu pohotovosť. V každej posádke bolo niekoľko dôstojníkov zasvätených do príprav, ktorí na určité dohovorené heslo mali vykonať štátny prevrat, prebrať do rúk moc

a udržiavať poriadok. Keby to potreba vyžadovala, mali zastaviť vstup Nemcov na Slovensko. Po Čatlošovom prejave v noci 29. augusta niektorý z nedočkavých Goliánových pobočníkov skutočne aj poslal toto dohovorené heslo (podľa Goliána znelo: „Začnite s vysťahovaním!“) fonogramom väčšine posádok. Výsledok bol však neuspokojivý a chaotický. Sám Golián na druhý deň v telefonickom rozhovore s veliteľom trenčianskej posádky vyjadril svoje sklamanie nad vývojom situácie. Veliteľa trenčianskej posádky do povstania neurgoval, ale mu odpovedal, aby sám posúdil situáciu a zariadil sa ako to uzná za najvhodnejšie. Vzhľadom na blízkosť ochrannej zóny, veliteľ posádky rozhodol nezapojiť sa.

Golián ďalej tvrdil, že vydal armádnym rozkazom na povstanie iba ako nariadenie politického vedenia, ktorému ako vojak podliehal. Šrobárová rozhlasová výzva urobila jeho výzvu potrebnou, pretože ináč by sa situácia zvrhla v masakru a v chaos. Šrobárová výzva vraj išla oveľa ďalej než jeho (Goliánov) rozkaz. Šrobár totiž vyhlasoval: „Zradcovská bratislavská vláda... by chcela donútiť slovenského vojaka, aby bojoval proti našim a ruským parašutistom a partizánom, ktorí prišli na Slovensko, aby nám pomáhali brániť našu vlasť proti germánskym násilníkom, vrahom a banditom. My to robiť nebudeme, naopak, postavíme svoje zbrane proti nim. Vyzývame národ do tohto boja.“

Goliánov rozkaz bol naproti tomu miernejší. Hovoril o nemeckých silách bez akéhokolvek potupného prívlastku, obracal sa na posádky a cieľ bojov udával ako „pomoc k porážke Nemecka“.

Ale nielen Golián bol zmätený. Členovia SNR sa tiež prebudili ráno 30. augusta bez toho, že by boli vedeli, čo sa odohralo predošlej noci. Husák, Lettrich, Novomeský sa len z rádia dozvedeli, že v Bystrici vypuklo povstanie, zatiaľ čo oni boli v Bratislave. Do Bystrice sa ponáhľali viac zo zvedavosti než z presvedčenia a čo sa týka Laca Novomeského, ten zostal v Bratislave až do polovice septembra. Keď sa ho Šaňo Mach pýtal, či je toto povstanie, Novomeský odpovedal, že nie, že ich akcia ešte len príde a myslel to celkom vážne. Keď na Goliánov rozkaz trnavská posádka sa pridala k partizánom, komunistická buňka v Coburgových závodoch v Trnave sa tiež pýtala komunistického vedenia v Bratislave, či už povstanie začalo. Husák-Novomeský im odkázali, aby neprepadli panike, že toto nemá s ich akciou nič spoločného...

ZMÄTOK POKRAČUJE

Dielo, ktoré začalo tak zamotane, v nasledujúcich dňoch sa iba ďalej zauzlovalo. Verejné prejavy zo strany vlády i zo strany povstalcov dokonale pomiatli tých, čo mali príležitosť si ich vypočuť. V pozadí slovných argumentov jedno však bolo jasné: partizánske akcie sa rozrástli natoľko, že ohrozili bezpečnosť Slovenska a že slovenská vláda si nevie s nimi rady. Bolo to smutné poznanie pre každého statočného Slováka.

Večer dňa 30. augusta prehovoril Dr. Jozef Tiso. Na jeho reč dychtivo čakali všetci Slováci i nepriatelia slovenskej samostatnosti. Ale aj tento rozvážny a povzbudivý prejav sa minul cieľa, hlavne preto, že prišiel neskoro. Keby bol Tiso prehovoril čo len pred 3-4 dňami (napríklad namiesto Macha), určite by sa bol otupil silnejší impulz partizánskych akcií. Dňa 30. augusta partizáni strhli svojou iniciatívou a úlisnosťou i váhavcov a nerozhodných a od skompromitovaných ľudí nemožno čakať aby menili svoje rozhodnutie, i keď azda nebolo správne.

Dňa 30. augusta stredné Slovensko bolo už v rukách partizánov a zmätok vzniknuvší šírením falošných správ dosiahol takých rozmerov, že to už nemohla zamedziť ani prezidentská autorita. Tón Tisovej reči (o ktorej partizáni rozširovali, že ju Tiso predniesol z prinútenia Nemcov) sa niesol v týchto líniiach: V posledných dňoch nám partizáni poskytli možnosť nahliadnuť do nového života, ktorý chcú priniesť na Slovensko: vraždy, lúpeže, pustošenie. Obyvateľstvo a vojaci sú rozoštvávaní proti Nemcom. Rozširujú sa správy, že prezidenta zabil, odvliekli, že Maďari zaútočili na Slovensko, atď. Mnohí dobromyseľní Slováci vojaci a civili sa dali zlákať touto podlou a lživou propagandou. Dnes veci došli tak ďaleko, že partizáni zabíjajú a vraždia bez rozdielu, či to je kňaz, robotník, roľník. Žiaden Slováka nie si je istý životom. Zverbovali spodinu ľudskej spoločnosti, aby vyvolali na Slovensku chaos a pripravili zrelú pôdu pre boľševizmus. Pretože vlastnými silami nemôžeme zastaviť toto zúrenie, požiadali sme nášho nemeckého spojencu, aby nám pomohol zlikvidovať boľševické bandy. Príchod nemeckých vojsk na Slovensko má len jeden cieľ: zlikvidovať partizánov. Nemeckí vojaci neprichádzajú na Slovensko, aby ho obsadili, ale aby opäť vrátili našej krajine niekdajší pokojný život. Preto každý statočný Slováka a slovenský vojak bude pomáhať nemeckým jednotkám, aby opäť obnovili poriadok.

Ďalej Tiso sľuboval veľkodušné odpustenie všetkým tým, čo sa dali povodmi a klamstvami zlákať do povstania, a vyzval ich, aby zložili zbrane a hlásili sa u slovenských úradov. Oznamoval aj to, že sú v prúde ďaleko-

siahle opatrenia proti partizánom. Zdôraznil, že pre slovenského vojaka sú iba tie rozkazy smerodajné, ktoré vydáva vojenské veliteľstvo v Bratislave. Tiso zakončil svoju reč slovami: „Prezident Slovenskej Republiky žije a stojí na svojom mieste, vláda splní svoje povinnosti, za niekoľko dní budeme mať opäť pokoj na Slovensku.“

Po Tisovi prehovoril generál Malár. Jeho slová mierili hlavne na tých vojakov, čo sa dali zlákať do povstania. S otvorenosťou, ktorá až zarážala, im povedal, že sa prenáhli, že toto nie je ich akcia, že sa malo čakať a potom by sa bolo spoločne tiahlo za jeden povraz. Vyzval vojakov, aby sa vrátili k svojim posádkam, kým je ešte čas.

Malárov prejav vyrazil dych vojenskej stránke povstania a paralyzoval starostlivo pripravované plány. Malár, ku ktorého zložitej osobnosti sa ešte vrátíme, mal zahrať vo vojenskom prevrate kľúčovú úlohu. Keď však videl zmätky a podľú hru, ktorým podľahol aj sám Golián, uvedomil si, že aj jemu hrozí osud stať sa nástrojom boľševikov. Rozkázal preto svojim dôstojníkom v Prešove, aby nepodnikali nič, kým sa nevráti. Jeho zástupca, plukovník Talský a 30 slovenských lietadiel so svojimi posádkami odleteli do Lvova k boľševikom, ale ostatní dôstojníci zborového veliteľstva čakali na Malára.

Na poludnie 31. augusta Malár priletel do Prešova. Po prilete ho však Nemci zaistili aj s celým dôstojníckym zborom, odbzbrojili dve slovenské divízie na východnom Slovensku, pretože slovenským vojakom (a tým menej dôstojníkom) už neverili. Teraz sa už plán SNR nedal splniť, ani keby ho Rusi boli prijali. Goliánovi a SNR bolo treba „jesť kašu, ktorú nenavarili“. Prítomnosť Ferjenčika a Šmidkeho v Moskve sa stala zbytočnou a komisári im povedali, že môžu ísť späť na Slovensko. Mimochodom, obaja delegáti boli veľmi prekvapení, keď sa dozvedeli, že povstanie už vypuklo aj bez nich. Ferjenčík sa vracal domov s prázdnyim vreckom, zatiaľ čo Šmidke bol nabitý inštrukciami a pokynmi, ktorými ho kfmil Gottwald a ostatní členovia moskovského vedenia KSČ.

Hlásnou trúbou patrizánskeho hnutia sa stala bystrická vysielacia, ktorá sa prekrstila na „slobodný vysielac“ a začala konkurovať bratislavskému rozhlasu. (Bystrická vysielacia stanica bola jedným z prvých cieľov nemeckých leteckých útokov. Ale krátko po bombardovaní vysielac sa znova ozval, hoci s menším dosahom.) Páni a súdruhovia z Bystrice sľubovali viac, vyhrážali sa ostrejšie a hlavne mohli sa dovolávať spojenectva s víťaznými mocnosťami na západe a na východe. Účinnosť takejto propagandy neslobodno podceňovať.

Pre mnohých Slovákov, ktorí nazerali na udalosti v termínoch širokého konfliktu medzi Nemeckom a spojencami, bola bystrická epizóda víťanou príležitosťou prežiť posledné dni vojny v pomernom zátíší a na konci vojny byť dokonca na strane víťazov. Bystrický vysielateľ predpovedal a nejuden Slovák veril (pretože veril chcel), že Rusi využijú príležitosť, čo sa im vyskytuje, že sa prevalia cez Karpaty a ocitnú sa pred bránami Viedne skôr, než sa Nemci spamätajú. V tomto procese sa Slovensko dostane na druhú stranu bojovej línie ľahko, rýchlo a hlavne bez bolesti. Azda 75% tých „tiežpovstalcov“ by bolo zostalo doma, keby v septembri r. 1944 tušili, že Červená armáda (2. ukrajinský front maršala Malinovského) príde do B. Bystrice až 26. marca 1945!

V septembri r. 1944 sa však Bystrica stala akousi Mekkou: „V septembri v Bystrici, po vojne v nebi, alebo aspoň pri mastnom hrnci.“ Byť v Bystrici v septembri-októberi r. 1944 stalo sa tak imperatívnym, ako bolo členstvo HG v r. 1938-39. Nemožno úplne zazlievať toto náhlenie človekovi, čo od roku 1918 do roku 1944 prežil štyri prevraty a ktorého životná filozofia nezahŕňovala nič zložitejšieho, ako byť zadobre s každým režimom. Štátni zamestnanci, tieto mŕtve duše modernej byrokracie, ktorých živobytie závisí od režimu, spadajú do celkom inej kategórie než oportunisti a ľudia bez chrbtovej kosti, ktorí používajú politické zmeny na vlastné obohatenie.

Mnohí, čo išli do Bystrice, šli tam iba preto, lebo na konci vojny videli obnovenie predmníchovskej republiky so všetkými protekčnými, straníckymi, rodinkárskymi a spolkárskymi spojeniami a zväzkami. Azda za všetkých to povedal jeden penzista, keď posielal svojho syna, tiež drobného úradníka, ako bol kedysi on, do Bystrice: „Synu ja už som starší a skúsil som toho dosť. Po prevrate v r. 1919 si rozdelili medzi sebou panstvo na Slovensku tí, čo sa schádzali na augustových slávnostiach v Martine. Teraz sa schádzajú ich synovia v Bystrici a pamätaj na moje slová, iba preto, aby si mohli zas rozdeliť panstvo. Ak nečeš do smrti ješ z poloprázdnej misy, vyber sa tam aj ty, aby si im potom mohol aspoň povedať, že keď pršalo, bol si tam, kde oni.“

Až dňa 1. septembra 1944 sa zhromaždilo v Bystrici potrebné kvótum členstva SNR a večer toho istého dňa konalo sa zasadanie. Nebolo v tom nič oduševnelého a slávnostného, tieto dodatky sa len neskôr dokreslili. Nálada bola celkove skleslá. V priebehu neoficiálneho rozhovoru pred zahájením zasadania sa vraj dokonca ozvali hlasy, aby sa SNR dištancovala od celej veci. Golián podal svoj referát plný pesimizmu a tragickej predtuchy. So žiandom konštatoval, že s Rusmi sa nemohol dohodnúť, kým bol ešte čas a ešte

ani teraz nemá nijaké definitívne prísluby, či záruky. To, čo urobil, neurobil z presvedčenia, ale dúfa, že nakoniec sa vec predsa vydarí. Neočakáva rýchly ruský prielom cez karpatské priesmyky a povstaniu predpovedá krátky život: 2-3 týždne. Ako príčiny tejto pesimistickej predpovede Golián uvádzal tieto nepriaznivé okolnosti:

1. Dve divízie na východnom Slovensku, na postoji ktorých závisel úspech alebo neúspech celej akcie, už nejestvujú, pretože ich Nemci preventívne odzbrojili,

2. partizáni na nechcú podrobiť vojenskému veleniu a konajú na vlastnú päsť často opak toho, čo sa od nich žiada,

3. povstanie sa rozšírilo na príliš veľké územie, ktoré je otvorené útokom zo všetkých strán. Na vybudovanie obranných línií niet času,

4. niet bojaschopných a kompaktných bojových jednotiek, iba nesúrodé zlomky bez bojovej skúsenosti,

5. úplne chýbajú ťažké zbrane a letectvo, ba i ľahké zbrane a pohonné látky sú k dispozícii iba v obmedzenom množstve.

Golián poznamenal, že za takýchto okolností nijaký generál sa nemôže púšťať do boja. Jediným východiskom je defenzívna taktika. Golián preto navrhoval, aby kvôli zlepšeniu situácie sa bojové jednotky skoncentrovali do trojuholníka B. Bystrica-Zvolen-Brezno, ktorý predstavuje prirodzenú strategickú pevnosť, kde dúfa ubrániť povstalecké územie až do príchodu Rusov, ovšem za predpokladu, že budú aktívnejší, než boli pred Varšavou.

Komunistickí členovia SNR boli však rozhodne proti takejto taktike a obviňovali Goliána z defetizmu. Argumentovali, že najlepšou obranou je útok a z psychologického hľadiska by bolo vraj najvhodnejšie útočiť smerom na juh: Levice, Lučenec, Rimavská Sobota. To by vraj urobilo povstanie príťažlivým pre všetky zložky národa, a teda skutočne národným. Na čo im vraj Golián odvrkol: „Ale nie pod mojím komandom.“ Golián potom apeloval na komunistických členov SNR, aby prehovorili partizánov, aby sa podrobili vojenskému veleniu. Sľúbili, že sa o to prichinia a že prehovia.

Nakoniec sa slávne zhromaždenie dohodlo zachrániť zo situácie, čo sa dá. Po dlhých rečiach prišli na to, že bude najlepšie, keď sa k povstaniu priznajú a budú sa tváriť, že si to oni vlastne ináč ani nepredstavovali. Celkom tak, ako tá líška, čo stratila chvost a potom sa dušila, že je lepšie bez neho. (Istý účastník schôdzky priliehavo charakterizoval celú procedúru: „Adoptovali sme nezákonné nedochôdča.“)

Aby zakryli svoje rozpaky a aby im Beneš nemohol šprihnúť do očí, že povstali až na jeho povel, preložili so spiatočnou platnosťou začiatok

povstania na 29. august. Odôvodnili to tým, že Čatloš pozvaním nemeckých vojsk dňa 29. augusta vytvoril jednu z podmienok stipulovanú ako predpoklad ozbrojenej akcie, a teda legálne povstanie začalo tým okamihom, keď Čatloš otvoril ústa pred mikrofónom a oznamoval vstup nemeckých vojsk.

Verejným prejavom tohto pamätihodného zasadania bola Deklarácia Národnej rady. Bol to dokumnet, nad ktorým sa hodno zamyslieť. Tvrdí sa v ňom, že SNR sa tvorila „dnešného dňa“ (t. j. 1. septembra), zatiaľ čo si ju oni vytvorili Vianočnou dohodou už v decembri 1943 a určili si vtedy svoje ciele a úlohy. Ani slovom sa tam nespomína komunistická strana, ani komunisti (ktorí sa asi skrývajú pod firmou „pokrokových zložiek“), o Sovietskom Zväze sa nehovorí vôbec nič, spomína sa iba „bratský slovanský národ ruský“, ani keby deklaráciu skladal baľko Vajanský.

Sľubuje sa „každá mravná a hmotná pomoc našej slovenskej bojujúcej armáde“ a partizánske výčiny predchádzajúcich dvoch týždňov sa fajnovo dezavujú slovami, že iba „dnešným dňom sa slovenský národ manifestačne pripojuje k spojeneckým národom“. Z toho, čo sa odohralo pred 1. septembrom, si umývajú ruky. Na druhej strane SNR sa tam predstavuje ako „jedine oprávnená hovoriť v mene slovenského národa“, preberá moc na Slovensku i obranu Slovenska, vyslovuje sa za bratské spolužitie s českým národom v novej č.-s. republike a nakoniec (veľmi drobnými písmenami) odmietajú „výčiny a názory ľudáckeho režimu“. Doslovný text tohto dokumentu znie:

DEKLARÁCIA SLOVENSKEJ NÁRODNEJ RADY

Všetky demokratické a pokrokové zložky a smery slovenského národa, ktoré viedli neustály boj proti doterajšiemu fašistickému režimu na Slovensku a proti jeho nacistickým nemeckým spojencom, utvorili dnešného dňa na Slovensku Slovenskú národnú radu ako vrcholný orgán slovenského odboja.

Preto Slovenská národná rada, ako jedine oprávnená hovoriť v mene slovenského národa, preberá dnešným dňom na celom Slovensku zákonodarnú a výkonnú moc, ako i obranu Slovenska a túto moc bude vykonávať do tých čias, kým si slovenský národ demokratickým spôsobom neurčí legitímnych zástupcov.

Náš domáci odboj, tak ako bol dosiaľ vedený v úplnej zhode s československým zahraničným odbojom, chce i naďalej v jednote a v spolupráci priviesť náš boj k víťazstvu.

Sme za bratské spolužitie s českým národom v novej Česko-

Slovenskej republike. Ústavnoprávne, sociálne, hospodárske a kultúrne otázky Republiky budú vzájomnou dohodou definitívne usporiadané zvolenými zástupcami slovenského a českého ľudu v duchu demokratických zásad, pokroku a sociálnej spravodlivosti.

Popri politickom oslobodení, naším cieľom je zaistiť krajší a šťastnejší život sociálne slabým vrstvám národa, menovite slovenskému robotníkovi a roľníkovi. V záujme zvýšenia životnej úrovne národa sme za spravodlivé rozdelenie národného dôchodku, za novú úpravu vlastníctva a držby pôdy v prospech malých roľníkov. Robotník nech má mzdu primeranú zvýšenej úrovni a podiel na výsledku svojej práce.

Čo najrozhodnejšie odmietame a odsudujeme protidemokratické a násilnícke výčiny a názory Ľudáckeho režimu u nás. Slovenský národ nemal nič spoločného so spojenectvom s hitlerovským Nemeckom. Naopak celým svojím zmýšľaním a presvedčením bol vždy na strane spojencov, čo pri každej vhodnej príležitosti doma i na fronte potvrdil skutkami. Slovenský národ v súhlase s našimi národnými tradíciami rozhorčene odmietal tisovsko-tukovskú zradu na slovanstve, ktorou Ľudácky režim hnal slovenský národ do boja proti bratskému národu ruskému a ostatným slovanským národom.

Dnešným dňom slovenský národ manifestačne pripojuje sa k spojeneckým národom, ktoré svojím bojom a veľkými obeťami zabezpečujú slobodný a demokratický život národom celého sveta, a tak i nášmu malému národu. Všetkými silami chceme prispieť k rýchlemu skončeniu tohto zápasu o slobodu.

V týchto dejinných chvíľach poskytneme každú mravnú a hmotnú pomoc našej slovenskej bojujúcej armáde a partizánom. Voláme celý národ do zbrane a do boja proti našim nepriateľom a ich tunajším prisluhovačom, aby všetci Slováci mohli si v slobodnej Československej republike zariadiť život podľa svojej vôle.

Nech žije naša spravodlivá vec!
Sláva Československej republike!

Banská Bystrica dňa 1. septembra 1944

Slovenská národná rada.

Ak táto deklarácia mala byť programovým vyhlásením, bolo to oznámenie, ktoré neuspokojilo nikoho. Pre Beneša bolo príliš nacionalistické, pre Slovákov cesta späť, o ktorej už Štúr povedal, že je nemožná. Najviac sa

však cítili postihnutí komunisti. Nasledujúci deň (2. septembra) vydali svoje vlastné deklaračné vyhlásenie, v ktorom chceli dohoniť, o čo boli deklaráciou SNR ukrátení.

Čin verejne dokumentoval, že ten národný front nie je taký jednotný, ako sa o ňom píše. Postupom času komunisti sa stávali aktívnejším partnerom národného frontu. Energicky preberali iniciatívu na politickom i vojenskom poli a svoj 50% podiel na vládnej moci vedeli využiť vo svoj prospech. Príchodom č-s. vojenských jednotiek zo ZSSR a hlavne príchodom školených kádrov z Moskvy ich vplyv ďalej silnel a rástol. Gustáv Husák čoskoro dostal z Moskvy radcov a komandantov, ako Slánsky, Šverma, Marek Čulen a im podobní. Títo neraz schladili Husákov nacionalizmus. Nezameškali však využiť nič, čo slúžilo na posilnenie komunistického hnutia. V polovici septembra povstalecká „Pravda“ uverejnila v plnom znení Vianočnú dohodu a demokratickí vodcovia preglgali horké sliny pokory a museli zdôrazňovať, že veď aj oni sú za samobytný slovenský národ.

NEMECKÝ VOJENSKÝ ZÁSAH ZAČIATKOM SEPTEMBRA 1944

Povstanie prišlo pre Nemcov vo veľmi kritickom čase. Nemecký front sa rúcal na všetkých stranách, bolo treba plátať diery na západe, na východe i na juhu a rezervy neboli. Na západe spojenecké vojská postupovali temer bez odporu k Rýnu. Dňa 23. augusta padol Paríž a toho istého dňa Rumuni prepli spojenectvo s Nemeckom na spojenectvo s Ruskom. Na východnom fronte sa tým vytvorila obrovská medzera, ktorú bolo treba zaplniť. Od 1. augusta bojovala vo Varšave poľská armáda krajová proti nemeckým vojskám a na juhu šarapatili Titovi partizáni. Hore Apeninským poloostrovom sa pomaly prebýjali spojenecké vojská.

Slovenská vláda na nátlak Nemcov a ešte väčší nepriamy morálny nátlak zo strany partizánov zažiadala formálne o vojenskú pomoc v zmysle slovensko-nemeckej zmluvy o ochrane (Schutzvertrag) už dňa 29. augusta 1944) a túto žiadosť písomne opakovala 30. augusta. Opierajúc sa o správy nemeckej vojenskej misie, nemecká branná moc v záujme ochrany svojich dopravných línii poverila rozkazom OKW /WFSt. (Qu. Nr 0010530/44 g. K. zo dňa 29. augusta 1944) nemeckého generála, šéfa nemeckej vojenskej misie pri slovenskom ministerstve národnej obrany, aby sa ujal vedenia vojenských operácií smerujúcich na zaistenie dopravných spojov cez Slovensko.

Generál mal k dispozícii iba kostry posádok v nemeckej ochranej zóne, ktoré neboli, ani príslušne vyzbrojené ani pripravené pre nejaké rozsiahlejšie bojové akcie ofenzívneho charakteru. Oblastné veliteľstvo (Nr. 17) týchto posádok bolo v Púchove. Nemecký generál nasadil tieto jednotky do boja v priestore Žiliny už 29. augusta (fakticky ešte predtým, než slovenská vláda formálne požiadala o pomoc). Početne slabé a vôbec nepripravované pre podobné úlohy, jednotky svojou akciou zavážili veľmi málo. Okrem toho akcia sa robila napochytre a bez plánu a niet divu, že skončila neúspešne.

Veliteľ zbraní SS Reichsführer H. Himmler veľmi pohotove využil neúspech armády, aby ukázal Hitlerovi, o koľko účinnejšie sú oddiely SS nad armádnymi jednotkami a vedením. Zakladajúc svoj argument na tom, že tu ide o protipartizánsky boj a policajný poriadkový zákrok, prehovoril Hitlera, aby „likvidáciou partizánskych bánd na Slovensku boli poverené zbrane SS“. Hitler aj dal na to súhlas. A tak už 31. augusta 1944 preberajú vedúcu úlohu oddiely zbraní SS. Hlavný úrad (SS-Hauptamt) oznamoval armádnemu veliteľovi generálovi Warlimontovi (OKW/WFSt), že zbrane SS preberajú vedenie vo všetkých vojenských akciách, týkajúcich sa pacifikácie Slovenska.

Rozkaz znel:

1. Vykonaním operácií, týkajúcich sa obsadenia Slovenska, poverujem SS-Obergruppenführera a generála zbraní SS G. Bergera,
2. Nemecký generál pri slovenskom ministerstve národnej obrany bude pre túto úlohu podriadený SS-Obergruppenführerovi Bergerovi.

Podpísaný H. Himmler, Reichsführer-SS.

SS-Obergruppenführer (t. j. armádny generál) Gottlob Berger bol jedným z najenergieknejších a treba dodať, že i najzbehlých pobočníkov, akých Himmler mal. V civile bol profesorom telocviku a náruživým športovcom. V r. 1940 (keď mal 44 rokov) Himmler ho vymenoval za šéfa vodcovského úradu (Führungshauptmant), čo bolo vlastne pozícia šéfa štábu vojenských oddielov SS. Rodom bol zo Švábska a mal široký kozmopolitický rozhľad.

Nie celkom zaslúžene si medzi Slovákami Berger vyslúžil povest krvavého generála. (Napríklad Tiso v obhajobnej reči prízvukuje : „Vedel som mierniť aj toho *divocha Bergera*.“) Podľa záznamov Himmlerovho osobného lekára Kerstena a podľa výpovedí v Bergerovom procese, bol Berger celkom príjemný človek a zábavný spoločník. Často prejavoval až romantické sklony a na Himmlera mal krotiaci a zmierňujúci vplyv. Berger vystupoval ako „neprítomný svedok“ v Tisovom procese. Jeho výpoveď čítali 28. februára 1947 a zahanbila svojím mužným postojom mnohých slovenských svedkov. Súd s Bergerom sa konal v Nemecku v apríli 1949 a odsúdili ho na 25 rokov. Koncom r. 1951 bol však už na slobode, keď si odsedel (započítajúc do toho aj vyšetrovaciu väzbu) necelých šesť rokov. Berger je dnes (t. j. v r. 1963) opäť v aktivite a z času na čas si možno prečítať jeho zaujímavé články v mesačníku „Nation Europa“ vychádzajúcom v Kobergu.

Tohto Bergera, ktorý sa v auguste zdržoval v Chorvátsku, poslal Himmler na Slovensko. Berger bol vybavený zvláštnou mocou nielen vo veciach vojenských, ale aj v politických. Berger sa poznal s mnohými slovenskými činiteľmi a od roku 1940 hral dôležitú zákulisnú rolu v organizácii a výcviku Hlinkovej gardy.

Problém, ktorým ho poveril Himmler 31. augusta, bol však oveľa ťažší, než sa na prvý pohľad zdalo. Po prvé, koncom augusta Himmler nemal naporúdzi žiadne rezervy, ktoré by mohol nasadiť na Slovensko. A tak dal Bergerovi k dispozícii iba akúsi nahrážku za údernú bojovú silu. Prvé jednotky, s ktorými Bergera poslali pacifikovať Slovensko, bol narýchlo improvizovaný „pancierový regiment“ z výcvikovej školy SS v Protektoráte. Boli to

väčšinou nedospelí chlapci bez akejkoľvek bojovej skúsenosti a bez príslušného výcviku.

Treba obdivovať Bergerov optimizmus, keď si trúfal s takýmito silami zlikvidovať povstanie „za štyri dni“. Vyzbrojení boli ozaj slabo. Napriek hrdému titulu „Panzerregiment“ bolo ich iba 2.800, nemali nijaké tanky a disponovali iba 9 ľahkými delami. Partizáni v nich síce videli tisíce a tisíce vojnových veteránov, supermanov, ozbrojených až po zuby v pancieri, ale to iba preto, že ako sa vraví, strach má veľké oči.

Dňa 1. septembra odovzdal v Berlíne Matúš Černák slovenskú žiadosť. To bola azda jeho posledná diplomatická funkcia, pretože sa zo zdravotných dôvodov vzdal úradu, ktorý po ňom prebral Dr. Galvánek. Odvtedy, čo bol Tuka ministrom zahraničia, Černák, ako aj ostatní slovenskí diplomatickí reprezentanti, bol nedostatočne informovaný; dôležité správy sa dozvedel z druhej-tretej ruky; jeho reporty posielané do Bratislavy nikto nečítal. Tuka, kým bol zdravý, nerád robieval prostredníctvom vyslancov, čo mohol robiť priamo, a zdegradoval diplomatických zástupcov na pisárov s vysokým platom. Samozrejme, že sa potom vyslanci nemohli vykázať nijakými prenikavými úspechmi. Ich vlohy a administratívne skúsenosti v zahraničí viacmenej „hrdzaveli“ a tí aktívnejší (ako Sidor) sa venovali štúdiu, výskumu a písaniu kníh.

O Černákovej návšteve u štátneho sekretára Henkeho sa nám zachoval tento záznam (Büro RAM, 1. 9. 44.) :

„Slovenský vyslanec ma vyhľadal dnes, aby mi odovzdal naliehavú prosbu svojej vlády, totiž, aby pre potlačenie nepokojov vyvolaných partizánmi, boli presunuté na Slovensko ďalšie oddiely nemeckej brannej moci. Táto istá žiadosť bola predložená v Bratislave tamojšiemu nemeckému vyslancovi, ako aj nemeckému generálovi, vedúcemu nemeckej vojenskej misie.

Pán Černák je iba veľmi povrchno informovaný o súčasnej situácii na Slovensku. Poznomenal iba toľko, že zrejme už boli docielené určité úspechy v potieraní partizánskych bánd. Za najhlavnejšie ohnisko nepokojov označil Černák menšie evanjelické okresy na strednom Slovensku. V týchto oblastiach už oddávna bolo cítiť vplyv Benešovho systému: napríklad prejavoval sa tam silne aj za časov starej Č-SR. Určité obavy vyslovil p. Černák aj ohľadom postoja slovenskej armády. Pri vzniku samostatného Slovenského štátu bolo slovenské štátne vedenie prinútené prebrať temer úplne slovenských dôstojníkov zo starej č-s. armády. Väčšina týchto dôstojníkov stála počas svojej služby pod silným Benešovým vplyvom a bola v istom zmysle zčechi-

zovaná. Veľké nádeje vkladal p. Černák do gen. Malára, ktorý bol kedysi slovenským attaché v Berlíne a ktorý svojou energiou a schopnosťami už veľa dobrého vykonal na východnom Slovensku.

Odpovedal som slovenskému vyslancovi, že jeho prosbu o vojenskú pomoc, ktorú podľa mojich vedomostí už poskytujeme, postúpim p. ministrovi zahraničných vecí.“

Hencke

Report prezrádza málo informácií o celkovej situácii na Slovensku, je skôr ukážkou Černákovej neinformovanosti (Černák očakával záchranu od Malára, ktorého Nemci zaistili pred 24 hodinami!). Omnoho bohatšia na informácie je správa, ktorú poslal Berger Himmlerovi dňa 2. septembra a v ktorej ho oboznamuje s prvými krokmi podniknutými v Bratislave. Report ukazuje nielen to, že Berger sa skutočne činil, ale odhaľuje aj pozadie mnohých opatrení vykonaných v týchto dňoch. Odcitujeme preto z neho podstatné čiastky:

„Reichsführer!

Dovoľujem si podať krátku situačnú správu o udalostiach posledných 24 hodín. Nerobím tak z osobnej márnosti, ale skôr preto, lebo toto moje postavenie odhalilo mnohé veci, ktorých opakovanie nesmieme dovoliť.

Dňa 31. augusta v ranných hodinách som dostal rozkaz od pobočníka Reichsführera-SS, od SS-Obersturmbannführera (t. j. podplukovníka) Grothmanna. On mi však nemohol podať nijaké situačné pokyny. Nepodarilo sa mi napriek súrnemu urgovaniu zohnať nijaké lietadlo, preto som musel cestovať autom cez Viedeň. Tým som stratil 10 drahocenných hodín.

Ohľadom tzv. „podriadenia“ generála dosadeného sem armádou neurobilo sa nič. I napriek všetkým hláseniam lojality je tu určitý hlboký odstup (t. j. nedorozumenia medzi armádou a SS), lepšie povedané určitá neodôvodnená, ale vždy prítomná márnivosť, plodiaca ťažkosti, ktoré sa vôbec nezlepšujú veľmi arogantným vystupovaním plukovníka von der Heydta.

.....
„Celý rozkaz na obsadenie Bratislavy je tak primitívny, že ho treba hodnotiť, ako prácu nejakého učňa.

„Reichsführer! To, čo tu teraz robíme, to je politická vojna, revoluč-

ná vojna. Musí sa viesť podľa iných zásad, podľa iných princípov než oficiálny boj, alebo ako hovoria páni - 'fair' boj. Je preto nesprávne posudzovať tieto veci z čisto vojenského hľadiska a vydávať rozkazy zodpovedajúce tomuto hľadisku. Revolučná vojna potrebuje iné direktívy. Náčelník štábu je na každý pád iba poradcom, v skutočnosti nie je v stave viesť. Že to tu všetko dosiaľ dobre šlo, hoci neodborne vedené, je menej mojou zásluhou než zbabelosťou a vojnovou únavou mojich partnerov.

„Mojím vyslaním sem a prosím, aby sa to nepokladalo za samochváľu - podarilo sa zabrániť tým najzávažnejším chybám a predovšetkým dať zásahom politickú formu.

„Ludin sa mi úplne podriadil.

„Dnes som navštívil prezidenta štátu. Predvídajúc mnohé politické ťažkosti, navrhol som prezidentovi, ktorého zdravotný stav ukazuje známky vyčerpania, aby sa utiahol za blízku ríšsko-nemeckú hranicu a aby sa aspoň túto noc mohol pokojne vyspať. Prijal tento môj návrh s veľkou vďakou, ba priamo s akousi úľavou; ako som správne predpokladal, k prezidentovi sa pripojili všetci členovia vlády. Dnes sa nachádzajú sčasti v Petržalke, vo Viedni alebo v nemeckej ochranej zóne.

„Počas dňa príde nová vláda.

„Ako už hlásili, veľmi spoľahlivý náčelník štábu HG Kubala, prebral dnes vedenie Úradu štátnej bezpečnosti. Neoficiálne ho budeme podporovať všetkými prostriedkami. Dnes som prijal aj veliteľa tvoriacich sa slovenských obranných oddielov do zbraní SS. Vyzerá celkom obyčajne, má dobré vojenské znalosti a pre svoju brutalitu v partizánskych bojoch bol Tisom pozbavený funkcie. Ako jadro nechal som poslať na osemtyždňový výcvik do Sennheimu 15 mladých dôstojníkov HG. Títo sa až dodnes skvele zachovali. Nechcel by som, aby sa tu oficiálne zakladala nová slovenská armáda, ale mám na mysli vytvorenie skupiny asi 1.000 mužov. Takáto schopná pohyblivá ozbrojená formácia, ktorá by v každom čase stála k dispozícii slovenskému veliteľstvu, bola by verne oddaná vodcovi a samozrejme vyplácaná a zaopatovaná podľa nemeckých princípov. Mužstvu formácie, prípadne ich rodinným príslušníkom, by sa poskytovalo nemecké sociálne zabezpečenie v prípade zranenia, alebo smrti.

„Podobne príjmem (do zbraní SS) i plukovníka žandárstva, ktorý pôvodne slúžil v cisársko-kráľovskom žandárstve. Pozná všetkých svojich mužov, má veľmi veľkú autoritu a osobne je udatný a slušný.

„Politicky sa vynára myšlienka, či by sme nemali terajšiu situáciu priaznivo využiť a vybaviť pre nemeckého vyslanca o niečo väčšiu autoritu.

Avšak vtedy by bolo potrebné vyňať ho spod právomoci nemeckého ministerstva zahraničia. Čudujem sa, Reichsführer, čo sa z môjho Hans Ludina stalo. Hlavným princípom zahraničného úradu zdá sa byť to, že vychováva neistých ľudí. Chcem však poukázať, že voči mne sa zachoval Ludin skvele a že zvlášť jeho veľmi statočná manželka sa udatne držala, a tým podstatnou mierou prispela k uspokojeniu celej situácie.

„Naši mládenci (t. j. študenti z výchovnej školy SS v Protektoráte) prichádzajú do Bratislavy. Reichsführer, to je proste neprestaviteľné. Tu je 2.000 alebo 3.000 šuhajov... hrdí, pokojní, ničoho sa nefakajúci; zrejme výkvet nemectva v cudzine...

SS-Gruppenführer gróf Pückler previedol veci pokojne a delikátne. Vedúceho nemeckej vojenskej misie, nemeckého generála, ináč celkom poriadneho dôstojníka, ľahko presvedčil a vysvetlil mu, že je iba prirodzené, že tu iba jedna osoba môže vydávať rozkazy, a to ja, ako poverenec Reichsführera SS. Teraz mi nemecký generál odovzdal vedenie 'lojálnou cestou' - aby sme nedávali Slovákom zlý príklad - hoci to už pre mňa neznamená nič.

„V rámci operácie bude treba zaistiť popri niekoľkých dôležitých priemyslových podnikoch aj veľké skladiská benzínu, životných potrieb a šatstva, ktoré sa nachádzajú sa strednom Slovensku. Pückler sa dá na pochod zajtra ráno (3. sept.). Dúfam, že celá vec sa zlikviduje do štyroch dní („ich hoffe, dass in 4 Tagen die Angelegenheit beendet ist“). Na každý prípad, a o tom chcem Reichsführera osobitne uistiť, ďakujem za dôveru preukázanú mi zverením tejto úlohy.

.....

„Ináč už dlhšie sa mi nepáči terajší stav tunajšieho nemeckého velenia. Bude treba rozpustiť a okamžite prepraviť do Nemecka:

1. nemeckú vojenskú misiu,
2. mnohé vojenské a úradné služobné miesta,
3. zbrojné a mobilizačné agencie.
4. Bez veliaceho nemeckého generála sa tiež možno zaoberať. Takým veliteľom, akým je on, dokážem byť určite aj ja. Navonok dať vytvoriť novú vládu. Dať im sebadôveru so všetkou zdvorilosťou. Ináč konať v záujme Ríše.

G. Berger, SS-Obergruppenführer.“

Prvou úlohou Bergerových SS-jednotiek bolo uvoľniť košicko-bohumínsku železnicu od Žiliny k Popradu. Nešlo to však tak ľahko, ako Berger predvídala. Zo Žiliny partizáni síce utiekli už 30. -31. augusta, ale pri Strečne nemecké oddiely narazili na skupinu francúzskych partizánov, ktorým velil kapitán Lannurien. Tu sa ododhrala prvá zrážka, stojaca za zmienku, medzi Nemcami a partizánmi. Francúzi sa naozaj bili ako levy a ich straty svedčia o tvrdom boji. (Podľa jednej verzie Francúzi stratili z 220 mužov a 7 dôstojníkov, 107 mužov a 5 dôstojníkov.) Berger sám povedal že, keby sa boli partizáni všade tak držali ako pri Strečne, ani by sa nebol púšťal na stredné Slovensko, do srdca povstania (Bystrica-Zvolen-Brezno). Ale hneď pri Strečne sa ukázalo, že slovenskí partizáni nevedia, alebo nechcú bojovať. Pri Strečne boli Francúzi zmasakrovaní hlavne preto, že slovenskí partizáni, ktorí mali kryť ich bok, dali sa na útek, keď videli, že sa približujú Nemci. Po páde Strečna padli aj ostatné mestá pozdĺž železnice: Vrútky, Kraľovany, Ružomberok. Trať bola spustošená v takom rozsahu, že úsek od Žiliny po Vrútky dali do prevádzky až 26. septembra, úsek Vrútky-Ružomberok 11. októbra a posledný úsek od Ružomberka po Poprad 28. októbra. Nemci uvoľňovali trať aj od východu od Kežmarku a postupovali temer bez odporu: do Popradu vstúpili 1. septembra, do Lipt. Sv. Mikuláša 4. septembra.

Uvoľnením tohto dôležitého dopravného spojenia sa splnil prvotný cieľ nemeckého vojenského zásahu. Mnohí nemeckí odborníci, ktorí z neznalosti situácie porovnávali slovenské pomery partizánstva s juhoslovanským, dokonca navrhovali, aby sa ďalej nešlo. Pre Himmlera a zbrane SS bola však likvidácia partizánov otázkou prestíže a pre slovenskú vládu to bola otázka veľkej politickej dôležitosti. Pod tlakom týchto dvoch faktov sa rozhodlo úplne zneškodniť partizánov, odoprieť možnosť trvalého zakotvenia v ktoromkoľvek dôležitejšom stredisku. V tomto rozhodnutí utvrdzovali Nemcov niektoré závažné skutočnosti: nízka bojová morálka povstaleckých trúp, stabilizácia ruského frontu na karpatských priesmykoch, kde nemecké vojská boli v stave udržať nepriateľa na veľmi dlhú dobu, spomalenie ruského postupu do Maďarska a na Balkán. Okrem zaistenia železničnej trate od Žiliny do Bratislavy a zo Žiliny cez Ružomberok a Poprad na východné Slovensko bolo ďalším cieľom vojenských nemeckých operácií obsadiť a zachrániť pred zničením vojensky dôležité továrne a objekty, ako napr. zbrojovka v Dubnici, v Pov. Bystrici a v Starej Turej, letecké továrne v Nitre a Trenčianskych Biskupiciach, chemické podniky v Bratislave a v Seredí, zásoby benzínu v Tvrdošíne a v Zemianskych Kostofanoch, skladištia zbraní v Poprade a v Trenčíne. Ďalej bolo pre nich strategicky naliehavé zaistiť si frontové

zátylie na východnom Slovensku, čo sa im veľmi rýchlo podarilo odzbrojením dvoch slovenských divízií v oblasti Duklianskeho a Lupkovského priesmyku.

Tieto prvotné ciele dosiahli šikovným vojenským zásahom s relatívne slabými vojenskými oddielmi. Nie síce za štyri dni, ako to očakával Berger, ale v priebehu jedného týždňa!

Povstalecké vojsko a partizánske skupiny na strednom Slovensku boli teraz efektívne izolované a nemohli nijako ovplyvniť vojenskú situáciu na východnom fronte. Ich ďalšia existencia závisela už len od ľubovôle nemeckého vojenského vedenia. Ku koncu októbra, keď sa Nemci konečne rozhodli zlikvidovať povstanie a začali druhú fázu ofenzívneho zákroku, nepotrebovali na to ani jeden týždeň, aby vytlačili povstalecké vojsko a partizánov zo všetkých miest a mestečiek stredného Slovenska.

Vráťme sa však k inému dôležitému námetu týkajúcemu sa ho slovenskej vnútornej politiky.

NOVÁ VLÁDA

Ak sa vládna stabilita meria dĺžkou času medzi personálnymi zmenami v členstve vlády, potom treba posudzovať slovenskú vládu ako jednu z najlepších vlád bojujúcich národov. Od augusta 1940 nebola nijaká vládna zmena, nijaká rekonštrukcia. Nie je však všetko zlato, čo sa blyští: pod vonkajším náterom stability sa skrývalo mnoho rozporov. Vo vláde sedelo mnoho jednotlivcov, často protichodného charakteru, ktorých držala pokope - niekedy povzbudivým slovom, niekedy prehováraním a niekedy priamym rozkazom - rezolútna Tisova osobnosť. V rokoch 1940-44 vláda bola vystavená niekoľkým rozkladným pokusom; bol pokus o násilný prevrat zo strany Tuku a Macha, pokusy o rezignáciu zo strany Čatloša, Stana a iných ministrov. Tiso však vedel vhodným zákrokom prekaziť pokus o puč, odmietnuť rezignáciu a tak udržať nezmenenú vládu ako symbol pevnosti a trvanlivosti slovenského štátu.

Dnes je každému jasné, že to bol nesprávny politický postup a veci by sa iste vyvinuli ináč, keby bol Tiso rekonštruoval vládu v r. 1942 alebo 1943. V týchto veciach Tiso avšak mal svoju vlastnú filozofiu. Ako sa vyjadril pred národným súdom, sám sa nevzdal preto, lebo nechcel utekať od zodpovednosti v ťažkých časoch. Podobné stanovisko očakával a často imperatívne dožadoval od ostatných členov vlády, ktorých okrem toho pokladal za nenahradiateľných odborníkov. Ozaj niekedy sa až zdá, že Tiso videl vo svojich ministroch schopnosti a kvality, ktoré ináč unikali každému inému smrteľníkovi.

Ako sa neskôr Tiso na vlastnú škodu presvedčil, ľuďom - a to aj vtedy, keď sú ministrami - nemožno nadiktovať zmysel pre česť, povinnosť a zodpovednosť. Je smutnou skutočnosťou, že od leta 1943 Slovensko malo vládu, ktorej predseda a minister zahraničia Tuka bol ťažko chorý a nevedel, ba ani sa nestaral, čo sa deje, ktorej početní ministri, ako Sivák, Pružinský, Fritz, boli prinajlepšom pasívnymi figúrkami a ktorej minister vojny Čatloš sa začínal dokonca aktivizovať na opačnej strane. Zmena vlády bola teda naliehavá a prichádzala na pretras už od januára r. 1944. Boli však obavy, že vládna zmena sa bude vykladať ako slabosť a neistota a to bude mať psychologicky nepriaznivé účinky na národ. A tak sa odkladalo z mesiaca na mesiac, až kým sa už ďalej odkladať nedalo. Potom v septembri r. 1944 došlo k zmene a vtedy si to už každý vykladal ako obrat v politike, obrat, samozrejme, k horšiemu.

Keď sa v auguste začali hromadiť náznaky krízy, ukázala sa v plnej

nahote neschopnosť „súčasnjej vlády zdolať problémy, ktoré sa vynárali“. Výmena stráží bola neodkladná, bolo treba odstrániť mrzákov, váhavcov a pochybovačov a nahradiť ich ľuďmi novými, obetavými a energickými. Problémy spojené so zmenou vlády boli predmetom mnohých porád medzi Bratislavou a Berlínom. V jednom telegrame, ktorý som už citoval (č. 1299 z 27. 8. 44), Ludin sa domáhal splnomocnenia, aby v tejto veci mohol rokovať na vlastnú päsť. Obracal sa na Ribbentropa, ktorý si od salzburgských udalostí v júli r. 1940 vyhradzoval rozhodujúce slovo v tejto otázke.

Azda najdôležitejším bodom rekonštrukcie bola otázka Ďurčanského, ktorého odstránenie tukovci dosiahli u Ribbentropa v júli r. 1940 a ktorého teraz, keď im tieklo do topánok, chceli späť do vlády. Lenže Ribbentrop mal dlhšiu pamäť a bol dôslednejší ako oni. V Ďurčanskom ešte stále videl nepriateľa Ríše a spojenca Západu, ako mu to tukovci kedysi usilovne maľovali. Vydal preto Ludinovi tieto inštrukcie (Tel. Nr. 1891 z 29. 8. 44, BRAM 917/44R.) :

„Na telegrafickú správu č. 1299 / 27. 8. 44. Osobne pre vyslanca.

„Som uzrozumený s tým, že budete pracovať na rekonštrukcii vlády s cieľom skoncentrovania všetkých síl, ktoré sú odhodlané všetkými prostriedkami zachovať v krajine poriadok a pokoj. Predsa však nie je želateľné, aby sme v tomto okamihu vylučovali Tuku. Vzhľadom na jeho zdravotný stav môže mu predsa vypomáhať Mach ako zástupca predsedu vlády. To, že Čatloš pri tejto príležitosti bude vylúčený, je samozrejmé. Na dosiahnutie tohto zámeru prosím, aby ste poukázali prezidentovi Tisovi na to, že udalosti z 24. augusta pokladáme za puč, pripravovaný Čatlošom, čo musí Tisu viesť k tomu, že vyvodí z toho potrebné dôsledky. Pribranie Ďurčanského do vlády neprichádza do úvahy za nijakých okolností, ba čo viac, Ďurčanského treba čo najprísnejšie strážiť, aby mohol byť prípadne v danom okamžiku zaistený. („Eine Heranziehung von Ďurčanský kommt unter keinen Umstaenden in Frage; vielmehr muß Ďurčanský das schaerfste ueberwacht werden um ihn gegebenenfals im gegebenen Augenblick festnehmen zu können.“)

Ribbentrop

Situácia sa však značne skomplikovala príchodom Bergera do Bratislavy. Berger bol vyzbrojený zvláštnou mocou, a preto si nárokoval väčšie slovo, ako mal Ribbentrop, o ktorom - ako je jasné z odoslaného hlásenia - nemal veľmi vysokú mienku. Berger bol za radikálnu zmenu vlády, chcel ju vykonať rýchlo a popredné miesta chcel obsadiť svojimi dôverníkmi z radov

gardistov. Narazil však na odpor zo strany Dr. Jozefa Tisu. Ten nástojil, aby sa do vlády pribrali ľudia, čo si vyslúžili rešpekt činorodou prácou a nie ostrými rečami. S menšími prestávkami sa rokovalo skoro tri dni a výsledok bol akýsi kompromis. Možno dodať, že veľkú zásluhu na tom mal aj vyslanec Ludin, ktorý predstavoval akýsi stred a zmiernoval protichodné návrhy Tisu a Bergera. Dňa 5. septembra oznamoval Ludin Ribbentropovi výsledok rokovaní Telegram č. 1243 z 5. 9. 44):

„Spoločné rozhovory medzi prezidentom Tisom, SS-Obergruppenführerom Bergerom a mnou mali za výsledok nasledujúci návrh zloženia vlády:

1. Predseda vlády: Dr. Štefan Tiso, doterajší prezident Najvyššieho súdu;

2. Minister pravosúdia a zahraničia: Dr. Štefan Tiso. Stály zástupca v ministerstve zahraničia: vyslanec Polyák;

3. Minister národnej obrany: Haššík, doterajší župan nitriansky. Jemu podliehajú všetky úrady bezpečnosti a garda na čele s Kubalom, ako aj armáda s hlavným veliteľom, ktorý sa určí neskôr;

4. Minister vnútra: Mach;

5. Minister školstva: Kočiš, doterajší generálny tajomník HSLS;

6. Minister hospodárstva: Medrický (ako doteraz);

7. Minister financií: Pružinský (ako doteraz);

8. Najvyšší úrad pre zásobovanie: Galan;

9. Doprava a verejné práce: Ing. Lednár, doterajší gen. tajomník Zväzu štátnych zamestnancov;

10. Úrad propagandy: Tido Gašpar;

Tuka dnes v noci utrpel ďalší záchvat. Prosím o rýchle pokyny-super-citissime.“

Ludin.

Ribbentrop s návrhom súhlasil a novú vládu oznámili slovenskej verejnosti dňa 6. septembra. Bolo to symptomatické pre pomery, že jednou z prvých starostí novej vlády bola otázka odchodu zo Slovenska. Už 12. septembra telegrafoval Ludin do Berlína (Telegram č. 1380 z 12. 9. 44.): „Slovenská vláda žiada skoré oznámenie miesta pobytu v Ríši, podľa možnosti v južnom Nemecku, pre prípad, že Sovietsi prelomia front a ďalší pobyt v Bratislave bude znemožnený...“

Na túto žiadosť odpovedal kladne z poverenia Ribbentropa jeho špe-

ciálny komisár Reinbeck (Tel. Nr. 2031/18. 9. 44, BRAM 984/44. R). Pri tom kládol osobitný dôraz, aby sa poskytla príslušná ochrana hlavne osobe prezidenta Tisu (" Reichsausssenminister weißt nochmals auf Notwendigkeit hin, insbesondere den Staatspräsidenten Tiso zu schützen")

Práca, ktorá čakala novú vládu, bola nesmierna. Nebolo však ani času, ani prostriedkov a zdá sa, že ani vôle robiť opatrenia revolučného rozsahu. V reporte ríšskeho komisára pre upevnenie nemeckého živilu (Volksdeutsche Mittelstelle-Reichskommissar für die Festigung des deutschen Volkstum) z 21. septembra 1944 sa takto predstavuje vláda a jej konanie v nových pomeroch. (X /6/121 H/bs-geh.):

„Podľa hlásení nemeckej národnej skupiny na Slovensku novonastolená slovenská vláda sa správa alebo pasívne, alebo sa pokúša - práve tak ako úradníci, čo ostali na ministerstvách a hospodárskych ustanovizňach - zaistiť si alibi pred partizánskymi bandami tým, že odkladá vybavenie bežných otázok a pod.

„Štáb nemeckých poradcov pri slovenskej vláde nateraz pozostáva:
Grüniger - poradca pre pravosúdie a vládnú administratívu,
Hamscha - poradca pre poľnohospodárskse otázky,
Gebert - poradca pre financovanie a ekonómiu,
Smagon - poradca pre sociálne a robotnícke otázky,
Buzzi - poradca pri slovenskej národnej banke,
Nadler - poradca pri orgánizácii HSLS.

„Ich poradné funkcie boli vraj 'zosilnené', ešte stále však nemajú nijakej vedúcej authority ani exekutívnej moci; vyzera to tak, že čiastočne zasahujú do vládnych otázok, čiastočne však musia zápasiť so „zdržanlivosťou“ slovenských orgánov.

.....

„Spolupráca s nemeckou národnou skupinou je nedostatočná... Príznačným pre postoj novej vlády je neprerokované odhlasovanie tzv. zákona tatranských obcí, podľa ktorého sa vyvlastnia celé národné osady na hornom Spiši...“

.....

„Terajšia vláda má teoreticky vládnú moc asi nad 40% územia a disponuje asi 60% štátneho dôchodku...“

Bola to posledná vláda Slovenskej republiky a obdobie jej úradovania predstavuje pomalý zánik slovenskej suverenity. Urobiť mohli málo, pretože ich moc ozaj závisela len na nemeckej ľubovôli. Keď raz kronikár opíše pohnuté dni tejto vlády, vyjde najavo ich snaženie, i to, ako často bolo bezvýsledné, ich úsilie i to, ako často boli daromné ich plány, i to, prečo sa neuskutočnili. Musel to byť ozaj zdrvivý zážitok vidieť, ako sa vládna právomoc stáva zo dňa na deň menšou, ako sa rozprestiera čoraz na menšie a menšie územie. V prvých aprílových dňoch r. 1945 vláda odchádzala zo Slovenska do exilu (dňa 3. apríla prišiel do Humenného na ceste z Moskvy do Košíc Dr. Beneš s česko-slovenskou vládou) a dňa 8. mája kapitulovala v Kremmünstri americkým vojskám (generál H. Walker).

NIEKOĽKO PRIPOMIENOK K PARTIZÁNSKYM BOJOM NA SLOVENSKU

V tejto kapitole by som sa chcel iba v krátkosti zmieniť o vojenských operáciach, ktoré začali slabými nemeckými silami pri Žiline dňa 29. augusta a skončili debaklom v Banskej Bystrici 27. októbra 1944.

O vojenskej stránke povstania sa toho napísalo pomerne najviac, ale údaje sú si tak protichodné a navzájom si odporujúce, že je nemožné utvoriť si presný obraz o tom, čo sa dialo pri Telgarte, Strečne a iných miestach, kde zbytočne tiekla slovenská krv. Raz, keď sa nám dostanú do rúk vojenské hlásenia (pokiaľ ich nezničili), budeme si môcť zrekonštruovať priebeh vojenských operácií a vyniesť konečné sudy nad tým, kto bojoval hrdinsky a kto nie, kto vífazil proti presile, kto vífazil s presilou, kto pomáhal nezištne, kto zištne, ako aj iné zaujímavé momenty, ktoré sú dnes predmetmi horúcich kontraverzií. A tak namiesto rozborov stratégie a taktiky nemeckých i partizánskych bojových síl na území Slovenska je užitočnejšie zamyslieť sa nad inými dôležitými skutočnosťami, ktoré sa v záplave militaristickej i politickej hanťárky obyčajne prehliadajú.

Z geopolitického hľadiska má Slovensko skvelé predpoklady pre partizánsky boj. Hornatý terén stredného Slovenska poskytoval partizánskym jednotkám tie výhody, ktoré svojou morfológickou členitosťou odopiera regulárnym vojenským útvarom. Plk. Rašla v knihe „Tiso a povstanie“ nazval Slovensko „suhozemským Gibraltarom“, kde „útočník nemôže využiť iniciatívnosť svojou početnou prevahou, lebo územie Slovenska z vojensko-strategickej stránky môžeme prirovnať k nádobe s úzkym hrdlom. Darmo by lial niekto hektolitry vody cez toto hrdlo, lebo cez toto hrdlo môže prejsť len to množstvo, aký je obsah hrdla a nie, aká je kapacita nádoby. „

Je to stanovisko trochu zjednodušené, ktoré iba ukazuje, že Rašla sa viac naučil od maršala Radetzského ako od maršala Stalina. V druhej svetovej vojne takáto mentalita bola pre obrancov nebezpečná. V máji r. 1940 nemecké tanky prevalili sa cez „neschodné“ Ardény do Francúzska a nemecké horské oddiely sa vedeli pohybovať s prekvapujúcou hybkosťou cez hornatý terén Nórska, Juhoslávie, Grécka. A Rašla mohol spomenúť, ako rumunské oddiely tlačili pred sebou nemecké vojská z východného Slovenska na západné, keby sa nebol bál, že tým uberie z lesku Červenej armády - „osloboditeľky“.

Ale toto platilo pre regulárne vedenie vojny. Pre partizánske boje Slovensko skutočne poskytovalo iregulárnym vojenským útvarom také výho-

dy, akých nebolo nikde v Európe, ani v Juhoslávii. A tento fakt nás núti položiť si otázku: Prečo u nás partizánske hnutie začalo až v auguste 1944 a prečo ho zlikvidovali už v októbri 1944?

Keď človek porovnáva partizánske akcie na Balkáne, v Poľsku, v Bielorusku, alebo aj v Ázii s partizánskymi akciami na Slovensku, vynorujú sa mu „naši“ partizáni ako školský príklad toho, ako sa partizánčiť nemá. Po prvé, chýbal im presvedčivý motív. Dvojaké hnacie sily ženu ľudí do partizánskych oddielov: sily, ktoré ich tam tlačia a sily, ktoré ich tam ťahajú. V Hitlerovej Európe k prvým silám patrili nacistický útlak, ukrutnosť a brutalita; teória o nadľudskosti preložená do praxe a degradujúca Židov a Slovanov na úroveň otrokov. K druhým silám patrila úprimná túžba po slobode, o ktorú nacisti obrali mnohé hrdé národy Európy, ďalej snaha zbaviť krajinu Nemcov-votrelcov, túžba po voľnejšom a demokratickejšom živote v krajišom zajtrajšku. U nás - hoci to neraz znie divne aj mnohým dobromyseľným západným pozorovateľom - nič nevyvolalo tieto sily. Voči nám sa Hitler a Nemci zachovali korektnejšie, než sa od nich všeobecne očakávalo.

Na tomto mieste nemožno špekulovať, prečo sa Nemci tak správali, práve tak ako sa nepatrí „hľadiť na zuby darovanému koňovi“. Ostáva však nezmeniteľnou skutočnosťou, že naša samostatnosť, i keď nebola ideálna, bola to predsa najľahšia forma samostatného života, akú sme za posledné storočie skúsili. Nemci síce mali menšie posádky v ochrannej zóne a hospodárske záujmy v krajine, ale ináč v minulosti sme boli aj viacej „okupovaní“ i „vykorisťovaní“, dokonca v mene demokracie (či už buržoáznej alebo ľudovej). Nuž nebolo u nás príčin, ktoré by boli tlačili národ do odboja a k sabotážam. A tie sily, čo nás mali do povstania tiahnuť, boli úplne negatívne: demontáž národnej samobytnosti a návrat do starého neosvedčeného systému.

Pre tieto príčiny, keď sa Slováci pred augustom 1944 púšťali do hôr, bolo to iba klátiť brvná, alebo hľadať podobné mierumilovné zamestnanie. Terén, o ktorom z cudziny nahovárali Slovákom, že je ako stvorený pre partizánske boje, ostával nevyužitý okrem niekoľkých izolovaných prípadov, keď cudzinec - utečenec z nemeckých zajateckých alebo koncentračných táborov - našiel tu miesto oddychu, ako aj súcit pohostinného slovenského ľudu.

Prvá partizánska skupina, ktorú spomínajú socialistickí historici, sa vraj vytvorila z Srbov a Rusov „začiatkom roku 1943“ na východnom Slovensku (skupina „Čapajev“) a bol medzi nimi iba jeden Slovák. Pretože poznal miestne pomery a reč, urobili ho svojim veliteľom. Menoval sa

Ludovít Kukorelli, bol vojenský zbeh a samozrejme komunista (ovšem taký bezvýznamný, že ešte ani dnes nevieme, ako sa presne nazýval; jedna časť komunistických historikov ho volá Kukorelli, iná Kukurelli). Činnosť tejto skupiny bola taká nepatrná, že aj sami komunisti si ju uvedomili až v 1952, a to hlavne z toho dôvodu, že v r. 1952 sa z mŕtveho Kukorelliho (zomrel v r. 1944) už nemohol vykľuť buržoázny nacionalista.

Prosté konštatovanie, že Slováci sa k partizánčeniu vôbec nemali, nám netreba dokladať nemeckými dokumentami. Sami odbojári a ich politickí mentori nám vydali o tom presvedčivé svedectvá. Postoj demokratických zložiek odboja vyložil Michal Zibrín v liste Jurajovi Slávikovi, čs. ministrovi vnútra v Londýne, z augusta 1942 týmito slovami:

„Naším doma je veľmi dobre, a preto sú na všetko pohodlní, a to aj tí, od ktorých by si to nečakal! Keď ich do niečoho nenútiš, nuž sami sa do toho nepchajú. Vieš, radšej trpia zauchá a mlčia, než by sa mali exponovať. To je skoro škandál. Jediní, čo sústavne robia, to sú komunisti - to nie je pre nás zasa nič dobrého. Naši si myslia, že ak príde na lámanie chleba, potom si odhlasujú, že sa pripojujú späť a že tak všetko napravia. „

V tejto správe Dr. Zibrín dával komunistom oveľa lepšie známky, než si v skutočnosti zaslúžili. Tá „sústavná práca“, ktorú s takými obavami spomína, vyzerala veľká iba preto, lebo bola postavená vedľa demokratickej „práce“, ktorá sa rovnala nule. Nuž a aj ten najmenší výkon je nekonečne väčší ako nič.

V predošlých kapitolách sme videli, že práca podzemného komunistického odboja pozostávala z písania letákov a podobných ilegálnych plátok. Ale keď na jar r. v 1943 slovenské bezpečnostné úrady zaistili Bašťovanského a celý ilegálny výbor KSS, prestala aj táto činnosť. Zavládlo také hrobové ticho, že moskovské vedenie muselo poslať na Slovensko Bacilka a Šmidkeho, aby oživilí komunistický tichý front. Husák a Novomeský však radili, aby sa nešlo „s bubnom na zajace“, pretože v tichosti sa dá urobiť viac. Bola to múdra a praktická rada, ale zrejme nebola po chuti moskovskému vedeniu.

Nečinnosť našich komunistov bola v Moskve tak znepokojujúca, že naši komunisti boli za ňu oficiálne a verejne pokarhaní. Takýmto vyznamenaním sa ovšem naši hrdinovia národnooslobodzovacieho boja nechvália. V nijakých zborníkoch, pamätiach, vedeckých prácach alebo v učebniciach dejepisu nenájdeme, čo písal oficiálny orgán sovietskeho ministerstva zahraničia „Vojna a robotnícka trieda“ vo svojom vydaní z 1. januára 1944:

„Treba podotknúť, že v porovnaní s rozsahom a činnosťou národno-

oslobodzovacieho boja inde, *Česko-Slovensko daleko zaostáva za ostatnými krajinami okupovanej Európy*, hlavne za Juhosláviou, kde úspešne operuje veľká partizánska armáda. Rovnako priaznivé podmienky pre partizánsky boj existujú aj v Česko-Slovensku. Česko-slovenská nečinnosť v podobnom smere sa vysvetľuje množstvom dôvodov, ako napríklad škodlivým vplyvom kapitulantov všetkých odtieňov, neprítomnosťou jednotného ústredného vedenia k zaktivizovaniu vlasteneckých síl v krajine...“

Taká bola sovietska oficiálna teória o možnosti partizánskej vojny v „ČSR“ a hlavne na Slovensku.

Faktom však je, že do leta 1944 Slovensko poznalo partizánov len z počutia. Ak sa predsa nejakí utečenci a zbehovia skrývali v slovenských horách, správali sa tak nevyzývavo a utiahnuto, že nepredstavovali nijaké nebezpečenstvo ani pre slovenský štát ani pre nemeckú vojnovú mašinériu. Nemci síce neboli odborníci na vedenie guerillových bojov, ale v r. 1944 boli už natoľko skúsení, aby vedeli rozoznať, čo sú partizánske akcie a čo nie, najmä keď išlo o také strategicky dôležité územie, akým bolo vtedajšie Slovensko. A predsa ich dôverné hlásenia zo Slovenska sú v príkrom rozpore s oficiálnou históriou partizánskeho odboja, ako ho podáva súčasná socialistická historiografia. Ešte aj v apríli 1944 referoval nemecký vyslanec do Berlína: „In der Slowakei gibt es auch heute keine Partisanen, von Sabotagefällen kann keine Rede sein. „(Na Slovensku ešte ani dnes niet partizánov a o nejakých sabotážnych akciách nemôže byť ani reči.)

Keď sa však v auguste 1944 v tomto jedinečnom slovenskom teréne partizánske hnutie ujalo, nemalo nijaké znaky cieľavedomého a zrelého oslobodzovacieho boja. Klasická partizánska taktika sa nielenže nikde neprejavovala, ale aj to, čo sa dialo, bolo akoby negáciou osvedčenej partizánskej bojovej metódy. Mao-Ce-Tung zhrnul partizánsku taktiku do zjednodušenej zásady, ktorá je však kategorickým imperatívom úspešného partizánčenia: „Keď nepriateľ útočí, treba ustupovať; keď sa zastaví, treba ho znepokojovať a provokovať; keď ustupuje, treba na neho udrieť.“

Partizánsky boj nepozná frontové línie, nelokalizuje sa. Jeho sila a hrozba spočíva v tom, že partizánske oddiely sú pohyblivé a prchavé: ich údery sú nepravidelné, ich úniky nepolapiteľné.

Na naše pomery akoby toto neplatilo. Celý august partizáni nemali proti komu bojovať, v septembri sa zrazu stali neobmedzenými pánmi nad nečakane rozsiahlym územím. Opojení mocou a lacným úspechom, začali myslieť a konať expanzívne a agresívne. Pochod na Bratislavu, na Lučenec, na Viedeň, dokonca na Berlín sa pravidelne spomínajú v prejavocho a člán-

koch partizánskych veliteľov a komisárov. Karel Bacílek v „Pravde“ (14. septembra 1944) v článku „Príkladom je partizán“ vyzýva: „Teba sa pripraviť a prejsť k útoku, treba oslobodiť Žilinu, Trenčín, Bratislavu, Lučenec, Košice, atď. „Letákový“ časopis partizánskych skupín mal symptomatický názov „Útok“. G. Husák v „Novom slove“ vytrvale opakuje zásadu, že „najlepšou obranou je útok“ a komunisti sa skutočne dožadovali útoku neustále a za každú cenu.

V tomto ohľade omnoho triezvejšie rozmýšľali vojenský vodcovia povstania, ktorí po začiatočnom nezdare duklianskych operácií videli jediná záchranu situácie v stiahnutí vojenských bojových síl a rezerv do trojuholníka B. Bystrica - Zvolen - Brezno nad Hronom.

Navonok sa vyhlasovala úplná jednota povstania, a to tak jednota v cieľi, ako aj vo vedení. V skutočnosti však povstanie sa viedlo aspoň z troch mozgových centrál (Moskva, Londýn, Bystrica), ktorých náhľady, či už išlo o veci politické, vojenské alebo administratívne, sa častejšie rozchádzali než schádzali. K ostro vyhranenej diferenciacii došlo hlavne medzi tzv. vojenskými a partizánskymi bojovými skupinami, ktoré vzájomne spolupracovali asi tak ako dvaja kohúti na jednom smetisku. Partizáni sa nechceli podriaďovať jednotnému veleniu, prijímali rozkazy iba zo svojho štábu v Kyjeve.

I keď dňa 12. septembra došlo k dohode o jednotnom velení a dvaja zástupcovia partizánov boli kooptovaní do sedemčlennej Rady na obranu Slovenska, dohoda ostávala prevažne na papieri a partizáni sa ňou riadili, iba keď im to vyhovovalo. O týchto nezhodách dnes existuje mnoho literatúry. Po roku 1949, keď si partizáni zmonopolizovali všetky úspechy v povstaní a zo všetkých neúspechov obviňovali armádne vedenie, písalo sa o tom veľmi vášnivo a zatrplo. Vraj nevraživosť išla tak ďaleko - žalujú sa partizáni - že armádne velenie nezakryto javilo radosť nad tým, keď Nemci bili partizánov.

Bojová morálka povstaleckých vojsk vzbĺkla na začiatku ako stoh slamy, potom však prejavovala klesajúcu tendenciu a skončila antiklimaxom; teda presne opak toho, ako sa mala prejavovať. Je to celkom pochopiteľné: v povstaní hľadali svoje alibi predovšetkým ľudia-oportunisti, ktorí chceli splatiť svoju dlžobu novému režimu prinajlepšom frázami. Nechceli však riskovať životy za idey, v ktoré neverili, najmä nie teraz v posledných mesiacoch vojny. Keď sa ich očakávania o skorom príchode Rusov nevyplnili, povedali si, že oni sami sú na Nemcov slabí, a tým pre nich povstanie skončilo.

Kým Husák v „Novom slove“ hlásal, že spása je v útoku, obyčajný

vojak a partizán hľadal spásu v úteku. V októbri úteky a dezercie dosiahli takých rozmerov, že koncom mesiaca, okrem niekoľkých fanatikov, ostali v povstaní iba tí, čo nemali kam utekať. Spravodajské hlásenie 1. pancierovej armády z 28. októbra (Inl. 2525g) konštatuje, že 70 % partizánskych oddielov tvoria Sovieti (“ Banden in Mittelslowakei 70 % sowjet-russisch“). Na povstanie, ktoré si hovorilo, že je slovenské a národné, to bolo trochu priveľa.

Je až patetické sledovať, ako morálka upadala a ako márne sa snažili vodcovia povstania tomu zamedziť. Generál Ján Golián v tajnom operačnom rozkaze z 2. októbra 1944 (č. 25406 Taj./3. oddel. 1944) úpenlivo nariaďoval: „Poučte všetkých dôstojníkov a poddôstojníkov, že ďalší ústup na ktoromkoľvek bojisku je už nemožný! Veď predsa nepriateľ nedisponuje vôbec prevahou, ale práve naopak: v početnej prevahe sme my a materiálnu prevahu nepriateľa vyvažuje mnohonásobne náš výborný terén (z hľadiska obrany).“

Výzva však nepomáhala, nijako nepozdvihla bojovú morálku a čoskoro sa ústup zmenil v bezhlavý útek. Prirodzená strategická pevnosť, trojuholník B. Bystrica-Zvolen-Brezno sa rozsypal ako domček z kariet: Brezno padlo 24. októbra, Zvolen 26. októbra a B. Bystrica 27. októbra. Generál Rudolf Viest vydal dňa 28. októbra v Donovaloch posledný armádny rozkaz (jeho faksimile reprodukoval Husák vo svojej knihe „Zápas o zajtrajšok“).

To bol koniec organizovaného boja. Zo slovenskej strany sa na ňom zúčastnilo 62.000 vojakov a 20.620 partizánov. Tak nám to aspoň „vypočítal“ povereník Dr. Ferjenčík v časopise „Bojovník“ z 27. januára 1946. Mali to byť predbežné údaje, ale súčasní socialistickí historici ich preberajú v nezmenenej forme. Kronikári povstania, ako Kropilák, Graca, Gosiorovský za 19 rokov neurobili ešte ani toľko, aby tieto údaje spresnili a finalizovali.

Povstanie sklamalo i keď malo všetky predpoklady úspechu. Prečo? Chýbala mu tá najpodstatnejšia potreba, ktorú nič nenahradí: spontánna podpora všetkých vrstiev obyvateľstva a ochota bojovať u tých, ktorí sa dali do povstania strhnúť, zviať, alebo nahnať. J. Doležal a J. Hrozičnik v knihe „Medzinárodná solidarita v Slovenskom národnom povstaní“ vypočítali, že s partizánmi na Slovensku bojovali príslušníci 27 národov (a dc toho nie sú zarátaní Rómovia), je však jasné, že úspech, či neúspech (v tomto prípade neúspech) celej akcie závisel od postoja domorodého obyvateľstva. Na tento pomer Slovákov k povstaniu sú akoby ušité slová, ktoré napísal F. Engels o slovenskom povstaní v r. 1848-49: „Die Slowaken, die die Gebirgspässe innenhaben, würden bei ihren zum Parteigängerkriege vortrefflichen Gegen-

den gefährliche Gegner sein, wenn sie weniger gleichgültig gestimmt wären“ (“ Neue Rheinische Zeitung“, č. 194, z 13. januára 1849). Po slovensky: „Slováci, ktorí držia v rukách horské priesmyky, zásluhou tohto terénu tak jedinečného pre partizánske vedenie vojny, mohli by byť nebezpečnými protivníkmi, len keby neboli k veci tak ľahostajne naladení.“

Treba povedať niekoľko slov aj o nemeckých jednotkách nasadených na Slovensko. Ich počet sa obyčajne preháňa a neúmerne zveličuje. Je totiž oveľa ľahšie podať výpočet divízií, brigád a regimentov, ktoré povstanie likvidovali, než odhadnúť počet a údernú silu týchto formácií. Zoznam nemeckých útvarov je celkom impresívny a dáva dojem masívnej odvetnej akcie zo strany Nemcov. Mnohým autorom sa do tohoto zoznamu vkľzli útvary, ktoré Slovenskom len prechádzali a do bojov nezasiahli. Nemožno prehliadnúť ani to, že spomenuté oddiely neboli zasadené naraz, ale postupne, niektoré z nich zasiahli do bojov iba v posledných októbrových dňoch.

A napokon je dôležité spomenúť, že v r. 1944 v nemeckom armádnom vedení a v zbraních SS slovo „divízia“ sa neaplikovalo na útvar pozostávajúci z troch plnokrvných brigád, pancierového regimentu, delostrelectva, ženistov, atď., ale sa ním často označovali nesúrodé zvyšky rozbitých a dokaličených bojových skupín. Počtom mužstva a kvalitou výzbroje boli to iba zlomky toho, čo sa v normálnom čase vo vojenských kruhoch rozumie pod slovom „divízia“. Vojenský odborníci mali pre takéto útvary výraz „Schatten-division“, t. j. iba tieň skutočnej divízie.

Podľa nemeckých hlásení a podobných prameňov možno približne odhadnúť počet nasadených nemeckých síl. Najviac ich bolo na Slovensku v druhej polovici októbra, kedy sa ich počet pohyboval okolo 32.000 mužov. Budúci podrobnejší výskum azda opraví toto číslo, ale iba v tom smere, že ho urobí menším, pretože kdekoľvek sa vynorili pochybnosti o počte príslušníkov tej-ktorej jednotky, vzal som do úvahy vždy vyššiu hodnotu. Keď berieme do úvahy, že dve slovenské divízie, ktoré odzbrojili Nemci na východnom Slovensku, počítali asi 28.000 mužov, ľahko prídeme k záveru, že numerická sila nemeckých oddielov nasadených proti partizánom sa pohybovala okolo dvoch divízií. Nechcem z toho na tomto mieste vyvodzovať ďalšie dôsledky, chcem však poukázať na jeden typický príklad zveličovania. I. Stanek sa v knihe „Zrada a pád“ odvoláva na akýsi dokument v archíve Ústavu dejín KSČ (č. 28/1944-50358) a dogmaticky zdôrazňuje, že „povstání zaměstnávalo 8 speciálních divisí, které za boje na Slovensku stratili asi 56.000 vojáků a důstojníků, velké množství výzbroje a vojenského materiálu“.

Skutočnosť bola, pravda, úplne iná. Nemci, ako sa už spomenulo,

začali likvidáciu s 2.800 vojakmi-nováčikmi. Niet pochýb o tom, že Berger spočiatku podceňoval rozsah a charakter partizánskeho hnutia, ktoré mu z pochopiteľných príčin jeho informátori v Bratislave zmalicherňovali. Po prvých zrážkach a hlavne po bojoch pri Strečne, Berger reálne odhadol možnosti a odhodlanosť svojho militaristického protivníka a dal do pohybu dôslednejšiu likvidačnú procedúru. Nečakal však na výsledky svojich opatrení. Ich vykonaním poverili SS-Obergruppenführera a generála polície H. Höffleho, ktorého vymenovali za nemeckého veliteľa vojenských operácií na Slovensku (der deutsche Befehlshaber in der Slowakei).

Vojnové operácie na jednotlivých úsekoch nie sú cieľom tejto práce. Zo slovenskej strany sa o tom popísalo veľa, ale údaje sú zriedkakedy spoľahlivé. Pomerne najobjektívnejšie a faktograficky najhodnotnejšie sú tie práce, ktoré vznikali v r. 1945-47. (Napríklad J. Noskova kniha „Vojaci v Slovenskom národnom povstaní“. Nosko po februári 1948 musel svoju knihu „sebakritizovať“, opraviť a doplniť a v r. 1949 napísal obsiahlu štúdiu „Základné príčiny neúspešného prechodu 1. čs. armády /povstaleckej/ do partizánskeho boja.“)

Informácie z nemeckej strany sú omnoho skúpejšie. Pre Nemcov povstanie bolo iba bezvýznamnou epizódkou, ktorá v celkovom kontexte vedenia vojny nezavážila. Dokonca aj v takej špecializovanej knihe, ako je P. Hauserova „Waffen SS in Einsatz“ sa o akciách na Slovensku hovorí letmo.

Slovenskú históriu čaká zodpovedná úloha spracovať a objektívne zhodnotiť vojenské záznamy a hlásenia, pokiaľ neboli zničené. Archívy na Slovensku obsahujú mnoho takýchto prameňov, nemecké archívy podobne. Uvádzam len tak na ukážku vojenské hlásenie z 25. septembra 1944 (Inl. II/578g Rs), ktoré opisuje vývoj situácie na Slovensku takto:

„Horný Spiš: Je pokojný okrem malých bežných výtržností. Obyvateľstvo, čo sa pred bandami uchýlilo do Generálneho gubernátu, sa už zväčša navrátilo a vykonáva žatevné práce. Miestne obranné skupiny (Heimatschutz) sa osvedčujú. Tieto skupiny čiastočne odzbrojili slovenské vojsko. Poprad znova obsadili nemecké oddiely.“

„Dolný Spiš: Situácia je menej priaznivá. Spojenia medzi jednotlivými osadami sú sotva dostačujúce. Miestne obranné skupiny sú početne slabé. Nebezpečné živly boli však včas zaistené a vydané nemeckým oddielom. Spojenie medzi Horným a Dolným Spišom je neuspokojivé. Cestovanie pre osamelých cestovateľov nebezpečné (celé Nemcami osídlené územie dolného Spiša je pre svoju zvláštnu topografiu neobyčajne priaznivé pre útoky ire-

gulárnych bánd).“

„Telefonický a telegrafický prenos rozkazov z Bratislavy do Horného alebo Dolného Spiša sa neustále znemožňuje. Dopravné spojenia tiež nie sú ešte zrekonštruované.

„Turč. Sv. Martin je ako predtým, ešte stále ťažiskom bojov a nebol dosiaľ obsadený. Ružomberok je už v nemeckých rukách, ale v jeho okolí sa ešte nachádzajú bandy. Brezno, Kremnica a okolie Banskej Bystrice sú strediskom bánd a ich hlavným stanom. O tom, čo sa odohráva na tomto území, ako aj o rozsahu partizánskeho teroru, dostávame veľmi znepokojujúce správy, takže treba počítať s tým najhorším. Nemecké branné sily postupujúce údolím Nitry, ďalej cez Púchov a cez Žilinu, obsadili predvčerom (21. septembra) Prievidzu. Vrútky boli obsadené už predtým, mesto a stanica boli však zničené. Žilina a Považie nadol od Žiliny sú bezpečne v nemeckých rukách. Bratislava a Trnava sú pokojné.“

„Dopravné problémy: Trať Bratislava-Žilina je voľná... Na trati Žilina-Vrútky-Ružomberok-Poprad sa pracuje, ale trať je zatiaľ neschodná tak pre civilné, ako aj pre vojenské transporty. Trať Bratislava-Nitra je v normálnej prevádzke. Traťový úsek Žilina-Bratislava by mal byť v krátkom čase uvoľnený pre vojenské transporty...“

Reichsführer SS Himmler bol veľmi znepokojený pomalosťou operácií. Dňa 24. -25. septembra prišiel osobne na Slovensko a po jeho návšteve dostali vojnové operácie proti partizánom prudkejší spád. Himmlerova návšteva nesúvisela však iba s vojenskou stránkou likvidácie povstania, zahrňovala aj likvidáciu „zvyškov židovstva na Slovensku“. Pre obe akcie Himmler sľúbil posily, ale zároveň očakával rýchle výsledky. Jeho telegrafické pokyny Höfflemu presvedčivo odzrkadľujú toto znepokojenie. Tak v depeši z 29. septembra (teda len 4 dni po návšteve) dožaduje sa v záverečnom paragrafe, aby sa v tempe likvidácie protivníka neklesalo, ale sa pokračovalo s tvrdosťou („Ich wünsche, daß das Tempo im Anpacken des Gegners nicht nachlässt. Es muss mit Härte geführt und gehandelt werden“).

O tom, že sa postupovalo a konalo tvrdo, netreba uvádzať nijaké nové dôkazy. Lahkomyseľne vyvolané nepokoje zmenili tvárnosť Slovenska takrečeno z jedného dňa na druhý. Ostrov poriadku a pokoja v mori rozbúrenej Európy sa zrazu ocitol v strede vojnového víru. To nebol boj Slovákov proti „zradnej fašistickej vládnej klike v Bratislave“, ako sa to bombasticky vyhlasovalo v Bystrici. Od konca septembra, keď Sovieti posilnili chrbovú kosť partizánskych oddielov mužstvom, výzbrojou a politickými komisármi, to bol boj, v ktorom sa stretali najfanatickejšie oddiely nacistického Nemecka

s fanatickými predvojmi boľševizmu. A medzi tieto dva mlynské kamene sa Slováci dostali viac ako pasívna obeť, než ako aktívna zločka.

Rýchle zrútenie sa celej akcie je najvýrečnejším svedectvom toho (ak takých svedectiev vôbec treba), ako málo mal prostý slovenský človek s vecou spoločného. Či to nestojí za úvahu, že povstalci, ktorí mali vždy prinajmenej dvojnásobnú číselnú prevahu, boli doma a v teréne z hľadiska obrany veľmi výhodnom, psychologicky na strane víťaziacich mocností a podľa vlastného tvrdenia za nimi celý národ, že z týchto povstalcov za dva mesiace ostali iba zdemoralizované zlomky skrývajúce sa v horách?

Vyhovávajú sa na materiálnu prevahu Nemcov. Na Balkáne sa Titovi partizáni udržali aj napriek nemeckej materiálnej prevahe. A vôbec, porovnávanie s juhoslávskymi partizánmi najlepšie ilustruje, aké jalové boli príčiny a plytké motívy slovenských účastníkov v povstaní. Juhoslávski partizáni začínali z ničoho a vyzbrojovali sa hlavne tým, čo ukoristili Nemcom. Povstalci na Slovensku mali na začiatku sklady zbraní, pridali sa k nim celé posádky, mali dokonca i tanky a lietadlá (hoci nie nazvyš) a okrem toho ich zásobovali zo Sovietskeho zväzu. Ak máme veriť súčasným kronikárom povstania, vraj každú noc pristálo na Troch Duboch a na improvizovanom letisku pri Brezne (Mokrad) 70-100 sovietskych lietadiel s vojenskou pomocou.

Povstanie sa asi nerozsypalo pre materiálnu prevahu protivníka. Príčina musí byť inde. V tom, že jednoduchý slovenský človek sa nechcel dať zabíjať iba preto, aby potvrdil správnosť politických teórií, že menej je lepšie ako viacej a že cudzí je viac ako vlastný...

Nechcel sa dať zabíjať, ale neunikol smrti, pretože kde rinčia zbrane, tam tečie krv. Padlo ich tisíce, či už v otvorenom boji alebo ako obeť politickej pomsty. Masové hroby, v ktorých spočinuli mnohí bezbranní a nevinní nešťastníci, ostanú večným mementom nezmyselného vražedného besnenia. Či už ich pôvodcami boli Rusi a partizáni, ako poukazuje jedna strana, či Nemci, ako poukazujú druhí, to nič nezmení na skutočnosti, že v nich predčasne a nepotrebné skončili svoju životnú púť predovšetkým Slováci.

Po páde Banskej Bystrice sa povstalci utiahli do hôr. Vojenské vedenie sa úplne rozpadlo a z vojenských jednotiek prešli do hôr iba nepatrné skupinky. Partizáni sa držali spolu vo väčších skupinách, ale to bolo iba zásluhou sovietskych veliteľov. Ich veliteľ na Slovensku bol Asmolov; „z domorodých“ partizánov dosiahli vysoké hodnosti komisári českého alebo cudzieho pôvodu, ako Slánsky a Šmidke.

Rozbití a štvaní partizáni boli až do konca decembra v defenzíve. V novembri a decembri 1944 nepodnikli nijakú akciu, ktorá by bola zavinila

Nemcom hmatateľné škody alebo straty. Hlavnou starosťou partizánov bolo prezimovať a zoskupiť sa do bojaschopných „odriadov“. Iba od januára 1945 sa začínajú aktivizovať, usporiadávajú sabotážne akcie, prepady, slovom zákroky, ktoré sú „esenciou“ partizánskych bojov. Od januára 1945 sa Nemci skutočne začínali obávať slovenských hôr, a kruto sa vedeli pomstiť na dolapených partizánoch a na ich skutočných či domnelých pomáhačoch. Zasa na to najviac doplatili slovenské horské osady, ktoré v noci terorizovali partizáni, vo dne Nemci. Nejedna slovenská obec bola vypálená a jej obyvatelia vyvraždení len preto, že bezbranní kopaničiari nemohli povedať „nie“ po zuby ozbrojenému partizánovi, keď zahučal oné zlopovestné „davaj“!

DUKLIANSKO-KARPATSKÉ VOJENSKÉ OPERÁCIE

Súčasná komunistická historiografia píše o bojoch okolo Dukly ako o žiarivom príklade sovietskej pomoci slovenským partizánom a ako dôkaz cituje 80.000 sovietskych a 6.000 slovenských a českých vojakov, ktorí padli na Dukle. Nuž keby mŕtvi bojovníci mohli pomáhať, bola by to ozaj dojmavá podpora! Ale ako veci stoja, celá duklianska operácia bola príkladom strnulosti a nepredstavivosti sovietskeho vojenského vedenia, príkladom hriechnej ľahkomyseľnosti v plytvaní s ľudskými životmi a vari najtragickejšie je na veci to, že akcia povstaniu vôbec nepomohla. Aj komunistický historik partizánskych bojov to tak raz vykreslí. Len treba ešte počkať, kým sa prehodnotí posledná fáza bojov „veľkej vlasteneckej vojny“ a kultu osobnosti sa pripíšu neúspechy a obrovské straty na Dukle.

Podľa všetkého duklianske vojenské operácie boli Stalinovým dielom. Bol to jeden z tých veľkorysých strategických ťahov generalissima Stalina, o ktorých Chruščov vo svojej reči na 20. kongrese KSSZ posmešne hovoril, že ich Stalin plánoval a rozhodoval pohľadom na glóbus. Maršal Konev, veliteľ 1. ukrajinského frontu, v ktorého operačnom území sa nachádzali aj Karpaty, nemal vôbec v úmysle vynútiť si prechod neschodnými hornatými hrebeňmi Karpát. Mal na to niekoľko vážnych dôvodov: v pamäti boli ešte obrovské ruské straty z prvej svetovej vojny, keď v r. 1914 ruské vojská prekročili Karpaty. V r. 1944 bola situácia ešte nepriaznivejšia: sovietske vojská nemali skúsenosti z bojov v hornatom teréne, ktorý je pre tanky a ťažké zbrane takmer úplne neschodný.

Keď pádom Rumunska sa na Sovietov neočakávane usmialo vojnové šťastie a Červená armáda sa takmer bez boja dostala na okraje maďarskej nížiny, ruské vedenie plánovalo obchvat Slovenska pochodom cez poľskú planinu na severe (cez Krakov na Ostravu) a cez maďarskú nížinu na juhu (cez Miškovec k Budapešti a k Viedni). Treba znovu podotknúť, že už spomínaný Čatlošov plán, s ktorým išli do Moskvy Šmidke a Ferjenčík, sa v podstate opieral o otvorenie karpatských priesmykov pre Červenú armádu. Moskva vtedy plán zamietla. Je to preto tým ťažšie pochopiť, že o niekoľko dní neskoršie sovietske vojská začínajú ofenzívu, ktorej cieľom je presne to, čo Čatloš, Malár a Golián celé mesiace ponúkali márne. Okolo tejto záhady sú nám známe iba fragmentárne informácie, podľa ktorých sa sovietske stanovisko vykryštalizovalo nasledovne:

Spočiatku Sovieti boli presvedčení, že povstanie je Benešom inšpirovaná buržoázno-demokraticko-liberálna akcia, voči ktorej najmúdrejší so-

vietsky postoj bude: pozeraj sa z druhej strany vřškov, ako sa nedočkaví demokrati škvaria vo vlastnej šťave. Povstanie vřak malo mnohé neočkávane zvraty. V mnohých Slovákoch prebudilo staré rusofilské sentimenty, čo kedysi tak starostlivo pestoval Vajanského okruh v Martine. Ďalej, pod vplyvom domácej, nemeckej a sovietskej propagandy na Slovensku bol pojem partizán a povstalec synonymný s pojmom komunista. Tí, čo sa hlásili do povstania, ako aj tí, čo sa doňho viac-menej zaplietli, si mysleli, že oni môžu byť iba komunistami a aj primerane sa vyjadrovali navonok.

Neskôr, keď sa dozvedeli, že existuje aj „demokratická“ zložka povstania, ich mávanie červenými zástavami nebolo také energické, ale spočiatku komunistický zápal bol taký vypuklý, že úplne pomiatol komisárov, agentov a emisárov Moskvy. Títo referovali do moskovskej centrály, že pri troške šikovnosti socialistické elementy sa budú môcť zbaviť demokratickej prítaže tak ľahko, ako sa v r. 1917 zbavil Lenin Kerenského. Pod vplyvom takýchto hlásení začali hľadiť v Moskve na situáciu ináč. Gottwald prediskutoval otázku s Dimitrovom a potom ju spoločne predniesli Stalinovi.

Nikto nevie, čo všetko Gottwald Stalinovi povedal. Výsledok rozhovorov bol vřak ten, že Stalin dňa 3. septembra vydal direktívy maršalovi Konevovi, aby čím skôr zaútočil cez Karpaty a spojil sa so slovenskými partizánsko-vojenskými útvarmi. Sovietske vojská mali dosiahnuť Prešov už 12. septembra 1944.

Rozradostený Gottwald hlásil výsledky svojich rozhovorov do Londýna č-s. vláde. Tam tiež povstanie vyvolalo určité personálne zmeny. Za hlavného veliteľa č-s. vojska bol vymenovaný generál S. Ingr a ministerstvo národnej obrany po ňom prebral Ján Masaryk. Veliteľom č-s. vojska sa na Slovensku stal gen. R. Viest, ktorý sa v tom čase nachádzal v Moskve. Za jeho neprítomnosti viedol oddiely „č-s. armády na Slovensku“ J. Golián. Najzodpovednejšiu a najťažšiu úlohu v tejto veliteľskej zostave (rozložená v troch krajinách a na stovky kilometrov od seba) mal Heliodor Pika, Benešovi oddaný, ale i schopný dôstojník-diplomat pracujúci v Moskve. Keď sa č-s. vojenské vedenie dozvedelo o ruských úmysloch preraziť cez Karpaty, čo mala uskutočniť 38. sovietska armáda (gen. Moskalenko) a 1. č-s. armádny zbor (gen. Kratochvíl), zmocnila sa ho priam hrôza. Zo správ, ktoré dostávala č-s. vláda v Londýne od svojich ľudí z Bystrice, londýnske miesta vedeli, čo sa stalo už 1. septembra s dvomi slovenskými divíziami, ktorým velili Malár, Markus a Tatarko. Bol im známy aj systém opevnení, ktoré na tejto strane Karpát vybuďovali Nemci za posledných osem mesiacov. Masaryk ako č-s. minister národnej obrany a zahraničia podal protest proti

týmto zámerom, v ktorom sa hovorilo, že č-s. vláda nemôže brať nijakú zodpovednosť za výsledok operácií (v ľudovej reči to znamená asi toľko: keď vám tam Nemci dajú po hlave, to bude vaša chyba, my sme vás varovali). Londýnsku vládu mrzelo hlavne to, že v týchto nezmyselných bojoch mal vykrvárať aj č-s. armádny zbor, ktorým Beneš zamýšľal ustanoviť na Slovensku vojenskú diktatúru a do ktorého za týmto účelom práve poslal z Anglicka 107 sebe oddaných dôstojníkov.

Ale ako sa Chruščov vyjadril vo svojej protistalinskej reči, Stalin si nedal vo vojenských veciach nikým radiť a nikto sa mu nikdy beztrešne nepostavil na odpor. Konev iste vedel, že ofenzíva cez Karpaty je samovraždou, ale ani on nemal odvahu protirečiť generalissimovej intuícii. Radšej narychlo zmenil strategické plány 1. ukrajinského frontu a dňa 8. septembra začal sériu útokov známych pod menom karpatsko-duklianske operácie. Bol to jeden z najkrvavejších a najtvrdších bojov druhej svetovej vojny. Útok za útokom sa rozbíjal na skvele bránených nemeckých pozíciách. Dňa 6. októbra sovietske a č-s. vojská obsadili obec Vyšný Komárnik (270 obyvateľov, okres Stropkov) a keďže toto bola prvá obec povojnového Československa, ktorú boľševici „oslobodili“, tento deň sa dnes slávi ako deň ľudovo-demokratickej č-s. armády. Ofenzíva, od ktorej si v B. Bystrici toľko sľubovali, skončila fiaskom.

Pre Rusov sa však prechod cez Karpaty stal vecou prestíže a zastavíť akcie na Karpatoch by bolo nepriamym priznaním porážky. Preto boje pokračovali bez ohľadu na straty. Nemci zlikvidovali povstanie 27. októbra, a tak hlavný cieľ ofenzívy už nejestvoval. Na ruskej strane boli však posadnutí myšlienkou prechodu cez Karpaty jednoducho preto, lebo tak „skazal Stalin“. Boje skončili 27. novembra 1944 za obrovských strát na mužstve a materiáli. Masívny kamenný pamätník na Ďuklianskom priesmyku pripomína smrť 80.000 sovietskych a 6.000 slovenských a českých vojakov, k čomu treba pripočítať ďalšie tisíce ranených a nezvestných.

Ale i tak Sovietsi Nemcov z Karpát nevytlačili. Nemci museli skrátiť svoju bojovú líniu, lebo im hrozil obchvat z juhu. Z karpatsko-duklianskych obranných postavení sa stiahli na obrannú líniu na Ondave a cestou systematicky ničili všetko, čo by mohlo byť Rusom na úžitok. E v a k u á c i a slovenského východu bola smutným dokumentom nemeckej dôslednosti v brutálnosti a v ničení, ale aj ukážkou toho, ako im v tom Červená armáda nemohla urobiť škrt cez rozpočet. Červená armáda dorazila do Prešova a do Košíc až 20. januára 1945 (podľa pôvodného plánu mala byť v Prešove 12. septembra 1944), a to iba preto, že nemeckým vojskám v týchto pozíciách hrozilo

obkľúčenie. Veď sovietske vojská 2. ukrajinského frontu (maršal Malinovský) sa priblížili k Budapešti už v decembri 1944, dňa 21. decembra obsadili Rimavskú Sobotu a dňa 24. decembra Levice. Nemci boli prinútení stiahnuť sa na nové obranné línie pri Liptovskom Sv. Mikuláši, využívajúc pri tom skvelý hornatý terén Slovenska, o ktorom povstalci tak veľa rečnili a písali, ale ho vo svoj prospech nezužitovali.

Nemeckí vojenský odborníci tvrdia, že Rusi by sa boli dostali do Prešova a do Košíc aspoň o dva mesiace skôr a bez boja, keby boli nechali karpatské priesmyky na pokoji a pokračovali podľa pôvodného plánu cez poľskú rovinu na severe a cez maďarskú nížinu na juhu. Mohli tam byť už v septembri, keby boli prijali Čatlošov-Goliánov plán o otvorení karpatských priesmykov slovenskou armádou v čase, keď sa to ešte dalo. Argumenty, že karpatsko-duklianska ofenzíva viazala značné nemecké sily, ktoré sa tak nemohli zúčastniť na potlačení povstania, sú iba čiastočne pravdivé. V prvom rade likvidácia povstania bola policajnou akciou, ktorú vykonal takmer výlučne zbrane SS, frontové boje zase vykonávala Wehrmacht. V tomto ohľade oveľa viacej pomohla slovenským povstalcem Poľska armija krajova, ktorá povstala vo Varšave a viazala SS oddiely, ktoré boli neskôr naozaj nasadené na Slovensko. A v druhom rade, na hrebeňoch Karpát to boli práve pomerne malé nemecké sily, ktoré viazali obrovské sovietske zoskupenia mužstva a materiálu, úplne prekazili ich strategické plány a dosiahli pomernú stabilizáciu frontovej línie južne od Karpát.

Na neúspech duklianskych operácií doplatili mnohí. Generál Kratochvíl, veliteľ 1. č-s. armádneho zboru videli hneď po prvom neúspechu, že Sovieti chcú na Karpatoch „hlavou prebiť múr“. Vyslovil sa proti pokračovaniu takýchto bojov, za čo ho Sovieti pre jeho defetistické zmýšľanie pozbavili velenia a nahradili povoľným a poslušným L. Svobodom. Ludvik Svoboda nikdy neprotestoval proti ničím neodôvodnenému hnaniu vojakov na jatky. Keď duklianska ofenzíva uviazla, pozval si Dimitrov k sebe Gottwalda a robil mu ostrú kázeň, že neodhadoval správne situáciu a že jeho neobozretnosť veľmi rozčúlila šéfa.

Podľa výpovedí očitých svedkov sa Gottwald vrátil z návštevy celý bez seba a triasol sa ako osika. Zrazu odpadol a privolaný lekár zistil, že Gottwald bol čiastočne paralyzovaný mozgovou mŕtvicou. Celé týždne ležal v Moskve viac mŕtvy ako živý. Vraj len toto ho zachránilo pred prísnejším trestom rozhnevaného Stalina.

S duklianskou ofenzívou súvisí aj presun 2. č-s. samostatnej paradasantnej brigády, ktorý začal koncom septembra, ako aj presun 1. č-s. stíha-

cieho pluku, ktorý započal o niečo skôr. Tieto útvary mali posilniť klesajúcu morálku povstaleckých vojsk a udržať územie až do príchodu sovietskej armády. Je síce pravdou, že vojaci paradesantnej brigády zo začiatku prejavili značný bojový elán, ktorý však v povstaleckom prostredí veľmi skoro vyprchal. Keď videli, aká odlišná je skutočnosť od teórie, aj oni prepadli úplnej apatii a riadili sa zásadou: „zachráň sa, kto môžeš a kde môžeš“. (Niektorí z nich do bojov vôbec nezasiahli, ale hneď po vysadení na Slovensku zdezertovali k svojim rodinám.

HOSPODÁRSKE ZNIČENIE SLOVENSKA

Až do leta r. 1944 Slovensko predstavovalo ekonomicky najvyrovnanejšiu hospodársku jednotku vojnovnej Európy. Nielen hlásenia nemeckého vyslanca, ale aj pozorovania návštevníkov z neutrálnych štátov sa jednohlasne zhodujú v tom, že na Slovensku sa hospodáril veľmi dobre. Zásobovacie ťažkosti, ktoré postihli všetky národy okolo nás, na Slovensku prakticky nejestvovali. V zásobovaní s potravinami jedine Slovensko a Dánsko vedeli tak gazdovať, aby neboli ani žalúdok ani komora prázdne. Je zaujímavé čítať napríklad report nemeckého agenta bezpečnostnej služby svojmu šéfovi Kaltenbrunnerovi z 11. októbra 1944, v ktorom tento pôžitkácky spomína: „Bratislava bývala i počas vojny mestom labužníkov a ja sám som si tam počas svojich návštev (škoda, že nie častejších) vždy chutne a výdatne zajedol.“

V r. 1943-44 frontové udalosti začínali zužovať medzinárodné trhové možnosti, a tak sa v slovenskom zahraničnom obchode komerčné styky obmedzovali len na najbližších susedov. Najčulejšie boli styky s Nemeckom a s Protektorátom a Slovensko si v nich vytvorilo vysoko aktívnu clearingovú špičku. Táto špička však nevznikla z toho, že sa zo Slovenska vyvážalo viac, než sa dovážalo, slovom, že Nemci Slovensko drancovali. V procese s Ing. Zatkom sa v oslobodzovacom rozsudku hovorilo: „Clearingová špička vznikla finančnými platbami. Nemci potrebovali na vybudovanie továrňi peniaze. Potrebné stroje doviezli, ale stavbu záložovali. Z toho vznikla táto špička... Po prechode frontu zásoby surovín na Slovensku boli vyššie ako k 1. januáru 1939... Slovenská národná banka mohla vykázať 1. septembra 1944 hodnotných platobných prostriedkov za 855 miliónov korún.“ („Čas“, 7. septembra 1946.)

Iná, menej známa skutočnosť je tá, že Nemci, keď nemohli platiť tovarom, platili zlatom. Pre charakter hospodárskeho postavenia Slovenska je to veľmi významná udalosť. Tak 3. júna 1944 oznamuje legačný radca Ripken úradníkovi nemeckého ministerstva zahraničia Schultze-Schultiusovi (Ha. Pol. IVa 2474 / 44), aby upovedomil slovenské úradné miesta, že im je k dispozícii zlato poukázané Ríšskou bankou v protihodnote 10 miliónov ríšskych mariek (t. j. asi 115 miliónov korún).

Usmerňovatelia slovenského hospodárskeho života sa snažili aj napriek vojnovým pomerom dať slovenskej ekonomike mierový charakter. Vediač, že najkritickejšie ekonomické ťažkosti sa vyskytujú nie počas vojny, ale bezprostredne po nej, už od začiatku r. 1943 budovali na Slovensku záso-

by hospodársky dôležitých surovín, požívatín, pohonných látok, atď. Kľúčovú rolu v tomto organizovaní hral Imrich Karvaš, predseda Najvyššieho úradu pre zásobovanie (NÚZ) a guvernér Slovenskej národnej banky. Karvaš bol však v tom čase už zapojený do odbojového hnutia (ktoré v tom čase pozostávalo z veľa rečí pri spoločenských stretnutiach) a hoci v ňom nebol tak politicky zaangažovaný ako jeho kolega Zaľko, Karvašov príspevok k povstaniu bol oveľa dôležitejší.

Niekedy koncom r. 1943 Karvaš prisľúbil vedeniu odbojárskych skupín, že presunie na stredné Slovensko značné kvantum hospodárskych prostriedkov potrebných pre politicko-vojenský odboj proti štátu, v službách ktorého Karvaš stál na takom zodpovednom mieste. Úlohu, na ktorú sa Karvaš podujal, splnil dôsledne a pri tom tak obratne, že slovenské a nemecké úrady nemali ani len tušenia o jeho úmysloch a cieľoch. Karvaš výborne využil panickú psychózu, ktorá zachvátila Bratislavu po prvom vážnom bombardovaní slovenského hlavného mesta spojencami dňa 16. júna 1944. Bombardovanie zapríčinilo značné škody a hlavne vytrhlo ľudí zo snenia, že nám spojenci dajú pokoj.

Po tejto udalosti začal rozsiahly odchod civilného obyvateľstva, ako aj menej dôležitých úradov do zázemia. Prezident Tiso požiadal Karvaša, aby všemožne podporoval urýchlenú evakuáciu a ako voči človekovi, ku ktorému mal plnú dôveru. Karvašovi dal „úplne voľnú ruku“. Takto mohol Karvaš nerušene splniť svoje plány. Pod heslom „úniku do vnútrozemia“ Karvaš dal prepraviť do zázemia, ktoré sa neskôr stalo partizánskou oblasťou:

1. Finančné rezervy Slovenskej národnej banky vo výške asi dva a pol miliardy korún, ako aj klišé a zariadenie na tlačenie bakoviek.

2. Približne 70 % zásob tuku.

3. Početné zásoby obilovín a zariadenia nových skladísk pre obiloviny z úrody v lete r. 1944.

4. Veľké zásoby tovarov najrozličnejšieho druhu.

Keď vypuklo povstanie, Karvaš zostal v Bratislave. Zaistili ho 3. septembra 1944. Anonymný udavač informoval Nemcov, že dňa 31. augusta Karvaš v istej bratislavskej kaviarni na otázku svojho priateľa, prečo je ešte tu a nie tam (t. j. v Bratislave a nie v B. Bystrici), údajne odpovedal: „Ja som si svoje vykonal. A len toľko ti hovorím, že až povstanie stroskotá, nebude to preto, že povstalci nemali čo jesť, čo piť, čím platiť alebo čím strieľať. „Keď v októbri r. 1944 Gestapo vyšetrovalo Karvaša, Karvaš vehementne popieral, že by bol niečo podobného vyriekol. Zato sa však priznal (s určitými výhradami), že zámerne sústreďoval požívatiny, pohonné látky, peňažné prostried-

ky na území, ktoré malo slúžiť ako odrazová báza pre celoštátne povstanie.

A tak zásluhou I. Karvaša na jeseň r. 1944 západné a východné Slovensko bolo na úkor stredného Slovenska ukrátené o obrovské zásoby potrebných tovarov a požívatín. Počas povstania tieto zásoby boli zničené alebo ináč stratené pre Slovákov. Povstalecké vojská za svojho ústupu bezohľadne ničili nielen starostlivo odkladané zásoby, ale vôbec všetky hospodárske hodnoty hnutelné i nehnuteľné, len aby sa nedostali, ako oni hovorili, „do rúk Nemcov“. Z týchto dôvodov vyšli často nazmar hodnoty, ktoré nemali nijakú vojenskú dôležitosť. Partizáni akoby chceli ukázať Slovákom, čo by oni urobili Nemcom, keby nemuseli pred nimi ustupovať.

To, čo partizáni nestačili zničiť, Nemci pokladali za vojnovú korisť a odyliekli do Nemecka. Toto je azda na celej veci najtragickejšie. Škody, ktoré Slovensko utrpelo vandalským ničením a drancovaním z oboch strán, boli nesmierne. Slovenské úrady boli už bezmocné. Protesty proti prehmatom z nemeckej strany boli časté a ostré, ale zriedkakedy úspešné. Od jesene r. 1944 mal na Slovensku pravdu a právo ten, kto disponoval mocenskými prostriedkami. Slováci to neboli.

Uvediem aspoň jeden konkrétny prípad, aby sa videlo, o čo Slovákom išlo v týchto pohnutých časoch a ako povstanie zmenilo nemeckú mentalitu a vzťah k Slovákom. Keď po páde Banskej Bystrice vyhlásili Nemci za vojnovú korisť materiál opustený partizánmi alebo vybojovaný od nich, ozvalo sa slovenské ministerstvo zahraničia dňa 8. novembra 1944 protestnou verbálnou nótou tohto znenia:

„Komisia vyslaná do Banskej Bystrice slovenským ministerstvom vnútra hlási medzi iným toto:

„Nemecké oddiely, ktoré prevádzajú očisťovacie akcie na území kedysi obsadenom partizánmi, pokladajú za vojnovú korisť i veci, ktoré sú nepopierateľne slovenským majetkom a chystajú sa ich odtransportovať zo Slovenska. Sú to movitosti, ktoré partizáni počas svojho šafárenia násilne zrekvirovali od obyvateľstva, ako napríklad motorové vozidlá, dobytok, múka, obilie, atď., ďalej mnohé predmety najrozličnejšieho druhu pochádzajúce zo súkromných domov, majitelia ktorých boli partizánmi prinútení opustiť svoje príbytky alebo z nich zo strachu pred partizánmi utiekli.“

„Na trati B. Bystrica-Ulmanka stojí asi 800 nákladných vagónov s príslušným množstvom lokomotív. Nákladné vozne sú naložené obilím, múkou a inými požívatinami, liekmi, telefónnym a telegrafným zariadením, atď. Nemecké oddiely, ktoré tieto vozne strážia, odmietajú vydať ich obsah slovenským úradom a podľa všetkého pripravujú ich odtransportovanie.“

„V údolí B. Bystrica-Staré Hory-Donovaly stoja mnohé osobné a nákladné autá, ktoré boli nájdené na bývalom partizánskom území. Sú to motorové vozidlá zo štátneho, verejného a tiež i súkromného vlastníctva. Aj tieto vozidlá boli vyhlásené za vojnovú korisť.“

„Partizáni pri ústupe hnali do hôr kone a dobytok súkromných vlastníkov, ako aj dobytok zo štátnej výskumnej stanice vo Vígľaši. Tieto zvieratá sa tiež neoprávnene pokladajú za vojnovú korisť.“

„Ďalej za vojnovú korisť bol vyhlásený všetok benzín a slovenským úradom sa povedalo, aby si zaopatрили benzín z bývalého neobsadeného územia.“

„Prosíme, aby sa vzalo na vedomie toto slovenské stanovisko:“

„Podľa medzinárodného práva vojnová korisť môže pochádzať iba z nepriateľského vlastníctva. Konzekventné vlastníctvo spriateleneho štátu - a teda i slovenský majetok - ako aj súkromný majetok občanov Slovenského štátu, sa nemôže stať vojnovou korisťou. V prípade, že je dokázateľné, že istí slovenskí štátni príslušníci sa dopustili protištátnej činnosti voči vlastnému, a tým nepriamo aj proti spriateleneému štátu - Nemecku - proti týmto previnilcom možno použiť platné trestné opatrenia podľa vlastných slovenských trestných zákonov, ktoré v určitom prípade môžu znamenať aj zhabanie majetku v prospech štátu. Nepocituje sa teda nijaká potreba, aby spriatelенý štát, ktorý pomáhal potlačiť protištátnu činnosť, prevádzal aj trest zhabaním ich majetku.“

„Pomoc Nemecka pri potlačení partizánskeho puču nebola privolaná iba ako pomoc vojnového spojenca, ale na základe užšieho vzťahu, totiž slovensko-nemeckého ochranného pomeru, v zmysle ktorého Nemecko sa zaviazalo ochraňovať samostatnosť Slovenskej republiky. Ochranná zmluva má totiž implicitnú platnosť nielen v prípade vojny, ale aj v čase mieru. Odporuje však úplne duchu tejto ochrannej zmluvy, keď ochranca - prirodzene vždy silnejší partner - ochraňovanému, a teda slabšiemu partnerovi poskytne ochranu, ale následky tohto činu oslabí privlastnením si majetku ochraňovaného štátu alebo jeho občanov. Veď podľa platného medzinárodného práva vojnová korisť môže vzniknúť len počas vojnových akcií.“

„Pomoc nemeckých oddielov bola však aj zo strany nemeckých orgánov vyhlásená iba ako očistovacia akcia, iba ako policajné opatrenie k obnoveniu poriadku. Ďalej vojnová korisť sa pokladá za odškodné bojujúcej víťaznej stránke. V zmysle dohody o zaopatrení nemeckej brannej moci na Slovensku z 9. októbra 1944 sa Slovenská republika však už postarala o finančné a hospodárske potreby nemeckých oddielov.“

„Preto žiadame, aby sa slovenské vlastníctvo nepokladalo za vojnovú korisť.“

„Slovenská verejnosť je si plne vedomá, že bez účinnej pomoci nemeckého vojska by sotva bolo možné dosiahnuť obnovenie pokoja a poriadku na Slovensku. Prejavuje za to city hlbokoj vďačnosti nemeckému vojakovi. Pre slovenkú verejnosť bude však ťažko pochopiť, ak sa prevedú opatrenia spomínané na začiatku tejto nóty a pre slovenské úrady to bude rovnako ťažko vysvetliť.“

V Bratislave, dňa 8. novembra 1944“

(Táto kópia nóty je bez predpisov.)

Nemci si nótu prečítali, ale zrejme si ju nebrali k srdcu. Príznačná je pri tom marginálna Ribbentropova poznámka, ktorý dal svojim oficiálom pokyny, aby rokovania so Slovákami čím viac preťahovali a medzitým odtransportovali z „vojnovjej koristi“, koľko len môžu. (RAM /Reichsaussenminister/ bittet die Angelegenheit dilatorisch zu behandeln, so daß in der Zwischenzeit Gelegenheit gegeben ist, möglichst viel von der Kriegsbeute abzutransportieren. Nr. 1728 z 10. 11. 44.)

Prítomnosť nemeckých vojakov počas likvidácie puču a po nej, hoci bola pre Nemcov strategicky dôležitá a podľa Schutzvertragu bola to povinnosť zo strany Nemcov, nebola čiste nezištným gestom. Nemci si dali za svoje služby dobre zaplatiť. Finančná stránka nemeckej pomoci, ktorá tak nesmierne zaťažila ožobráčené Slovensko, sa prerokúvala v Bratislave viac než tri týždne a zavŕšila sa zmluvou z 9. októbra 1944. Podľa tohto dokumentu Slováci sa zaviazali financovať operácie nemeckých vojsk na Slovensku. Zmluvu jednoznačne neprecizovali, a toto dovolilo Nemcom vysvetľovať si ju po svojom a účtovať Slovákom za všetky vojenské opatrenia na Slovensku. Netreba zdôrazňovať, že účty boli nepredstaviteľne vysoké. Podľa Ludinovho telegramu (č. 1859 / 11. 12. 44.) činili za necelé štyri mesiace (september - december) 2000 miliónov korún.

Bola to skutočne astronomická suma, ktorá by bola úplne dovŕšila ožobráčenie štátu, započaté partizánskym ničením a jedinou útechou je to, že sme ju nakoniec nemuseli splácať.

AKO POVSTANIE DORIEŠILO ŽIDOVSKÚ OTÁZKU

Nie je mojím úmyslom zaoberať sa osudom slovenského židovstva od októbra 1938, chcem iba v krátkosti poukázať, ako povstanie dovŕšilo ich tragédiu.

Krátke štatistické pozadie k problému je nasledovné: Počas sčítania v decembri 1938 hlásilo sa na Slovensku za Židov 28.763 obyvateľov. Podľa náboženstva ich počet bol 85.045. Pojem Žida u nás bol neskôr vymedzený vládnym nariadením (č. 63/1939), podľa ktorého sa za Židov počítali aj miešanci, ako aj osoby, ktoré sa dali pokrstiť po 30. októbri 1918. Takto počet Židov vzrástol na 91.000 duší. Dňa 9. septembra 1941 Slovenský snem schválil notorický Židovský kódex, ktorý sa stal neskôr podkladom pre deportáciu Židov. Deportácie Židov začali 25. marca 1942 a posledný transport odišiel 20. októbra 1942. V tomto období bolo vyvezených do Poľska asi 56.000 slovenských Židov, z ktorých podľa tvrdení súčasných bádateľov (F. Steiner) sa vrátilo živých iba 284. Ostatní mali zahynúť v táboroch, ako Oswiecim, Lublin, Poniatow, Treblinka, Sobibor.

Deportačné akcie vyvolali značný odpor doma, hlavne u katolíckej hierarchie a protestný nesúhlas u Vatikánu a u neutrálnej cudziny (Švajčiarsko, Švédsko). Pod tlakom týchto faktorov a tiež keď sa Slováci dozvedeli, čo sa s vyvezenými Židmi deje, deportácie sa zastavili. Od októbra r. 1942 do augusta r. 1944 neboli zo Slovenska vyvezení nijakí Židia, i keď Nemci neustále naliehali s likvidáciou židovského problému. Slovenské úrady však vedeli úspešne odolávať nemeckému nátlaku dokonca i vtedy, keď Židia boli masovo deportovaní zo susedného Maďarska. Povstanie aj tu prinieslo radikálny zvrät.

V auguste r. 1944 žilo na Slovensku asi 34.000 Židov, ktorí boli registrovaní a okrem toho, podľa odhadu nemeckého poradcu pre veci židovské, asi 2.000 Židov sa skrývalo, menilo miesto svojho pobytu, alebo zatajovalo svoj pôvod falošnými papiermi. Registrovaní Židia mali obyčajne nejaké výnimky, či už prezidentské alebo rezortne-ministerské. Boli zapojení do slovenského verejného života ako hospodársky dôležití jednotlivci, ktorých odchod by poškodil nerušený priebeh ekonomického alebo sociálneho vývoja. Podľa štatistického výkazu z decembra r. 1943 Ministerstvo hospodárstva vydalo pracovné povolenia pre 6.500 Židov, Ministerstvo vnútra pre 2.000, Ministerstvo školstva pre 650, Ministerstvo financií pre 350, Ministerstvo dopravy pre 300, iné centrálné úrady pre 100 a cudzích štátnych príslušníkov Židov - bolo asi 250. Títo Židia a v prevažnej väčšine aj ich

rodinní príslušníci ostávali na Slovensku a slovenské úrady boli rozhodnuté stoj čo stoj zabrániť ich deportácii.

Celkom osobitnú kapitolu tvorili pokrstení Židia, ktorí sa pokrstili pred 14. marcom 1939 (počtom asi 3200) a Židia v miešanom manželstve (asi 1000), ktorí takmer všetci boli chránení tzv. prezidentskou výnimkou.

Povstanie na strednom Slovensku pôsobilo ako magnet pre Židov a Židom to naozaj nikto nebude zazlievať. Prírodzene, tiahli tam, kde očakávali istejšiu záruku života.

Nacistická mentalita bola už taká, že v každom neúspechu nemeckých vojakov a politikov videla machinácie medzinárodného židovstva. Aj v slovenskej vzbure videla predovšetkým sprisahanie 34.000 Židov, ktorým bolo povolené ostať na Slovensku. V septembri r. 1944 Himmler prišiel osobne do Bratislavy a v súkromných rozhovoroch otvorene opakoval: „Keby ste sa boli dôkladne zbavili Židov, túto nepríjemnosť ste si mohli ušetriť.“ V rozhovoroch s prezidentom Dr. Tisom a s ostatnými politickými činiteľmi Himmler kategoricky vyhlasoval, že Židia zo Slovenska musia byť deportovaní. V tomto rozhodnutí ho povzbudzovali aj jeho pobočníci, hlavne Kaltenbrunner, Berger a Veesebmeyer. Nemci operovali tým, že súčasná situácia na Slovensku neznesie prítomnosť ani jedného Žida, a podľa toho sa začali aj zariaďovať. Nebral sa nijaký ohľad na výnimky, pracovné povolenie, hospodársku nepostrádateľnosť.

Za hlavného vykonávateľa nemeckého rozhodnutia, očistiť Slovensko od Židov, Eichmann vymenoval SS-Standartenführera Witisku z viedenského Gestapa. Witiska začal svoje pohony na Židov už začiatkom októbra r. 1944.

Vláda Štefana Tisu chcela všemožne zabrániť deportáciám. Jej odpor však Nemci zlomili tou istou taktikou, ktorú kedysi úspešne vyskúšali na Tukuvi. Tvrdili, že ich úmyslom je iba sústredenie Židov v určitých strediskách na Slovensku, kde ich bude možné prísne strážiť, aby sa im tak zneвозмоžnila akákoľvek protištátna činnosť. Dali záruku, že Židia zo Slovenska nebudú vyvezení. A tak, keď Židia boli so súhlasom slovenskej vlády zhromaždení, Nemci vyjadrili svoj úmysel, ktorým nebolo nič iné, ako radikálne riešenie židovského problému. Ohromeným Slovákom povedali, že to konajú na vlastnú (nemeckú) zodpovednosť.

Nemohúcnosť a chúlостivé položenie slovenských úradov je zrejmé z telegramu, ktorý v tejto súvislosti poslal vyslanec Ludin do Berlína (č. 1519/4. 10. 44.):

„Ministerský predseda Štefan Tiso mal dnes so mnou rozhovor o rie-

šení židovskej otázky. Odvolal sa pri tom na oznámenie, ktoré som mu pred nejakým časom v tejto veci odovzdal po porade s tunajším šéfom Sicherheitsdienstu Dr. Witiskom, totiž že všetci Židia na slovenskom území budú zhromaždení do jedného strediska a prísne strážení.

Teraz sa ale dopočul, že bez súhlasu slovenskej vlády títo Židia majú byť zo Slovenska vyvezení. Toto bezpochyby vyvolá značné diplomatické ťažkosti, pretože treba počítať s protestom pápežského charge' d'affaires a pravdepodobne aj s protestom zo strany Švajčiarska. Vyrozumel som ministerského predsedu v tom zmysle, že podľa môjho náhľadu toto je čas, kedy sa židovská otázka musí v každom prípade radikálne vyriešiť a že v prípade zahraničných protestov treba jednoducho poukázať na to, že Ríša vyžaduje od Slovenského štátu radikálne riešenie. My sme v takom prípade hotoví prevziať zodpovednosť za tunajšie opatrenia proti Židom...“

Ludin.

Ludinov postup dostal odobrenie Ribbentropa, ba i samého Hitlera. Úradník Ministerstva zahraničia Reinebeck, ktorý referoval o Ludinovej správe Ribbentropovi, zanechal sám o tom výrečnú marginálnu poznámku: „Dieser (t. j. Ribbentrop) hat sich mit den Ausführungen des Gesandten Ludin einverstanden erklärt. Auch der Führer, dem das Telegramm sodann vorgelegt worden ist, hat keine Einwendung erholen.“

Trošku odlišnejšie stanovisko k Ludinovmu postupu zaujalo vnútrozemné oddelenie Ministerstva zahraničia (Abteilung Inland), ktoré vyčítalo Ludinovi (Inl. II. 2117g):

„... z propagandistického stanoviska nie je to veľmi šikovný postoj, pretože zaťažuje Ríšu zodpovednosťou, ktorá prinajmenej sčasti by mala spočívať aj na slovenskej vláde.

„Medzi povstalcami na Slovensku, ako to zdôraznil aj nový vyslanec v Berlíne (Dr. Galvánek), sa zúčastnili v mimoriadne veľkom počte aj Židia, a to i takí, čo boli vybavení výnimkami. Túto skutočnosť treba využiť, pripomenúť ju Slovákom a pri eventúálnych intervenciách odpovedať, že hromadná účasť Židov na povstaní a v partizánskom hnutí činí radikálne riešenie židovskej otázky v záujme bezpečnosti Slovenského štátu nevyhnutne potrebným. Židia zneužili zhovievavosť prejavenu tým, že sa im poskytlo povolenie zostať na Slovensku, takže poskytovanie výnimiek v budúcnosti nemôže sa viac udeľovať...“

Nasledovala najzúrivejšia a nejbezohľadnejšia kampaň proti Židom. Vo svojom hlásení z 9. decembra 1944 Witiska oznamuje Kaltenbrunnerovi,

že jeho oddiely zatkli 9.653 Židov, z ktorých 8.975 deportovali do Nemecka (hlavne do Teresienstadtu v Protektoráte) a 678 zastrelili na mieste.

Ale i napriek sústavnej honbe nemeckej polície zachránilo sa na Slovensku v tejto poslednej fáze asi 20.000 Židov. Poskrývali sa medzi slovenským obyvateľstvom, ktoré i napriek prísnyim zákazom a ešte prísnejším trestom vedelo podať uchvacujúci príklad svojho chápania lásky k blížnemu. Je však veľmi pravdepodobné, že nebyť povstania, boli by sa zachránili všetci Židia, ktorí žili na Slovensku pred augustom 1944. Z tých niekoľko dokumentov, ktoré sa tu citovali, je zrejmé, že povstanie dalo Nemcom dôvod a zámienku na radikálne riešenie židovskej otázky na Slovensku a v tom istom čase vyrazilo slovenským úradom z rúk akúkoľvek možnosť stavať sa nemeckým požiadavkám na odpor ináč než verbálne.

POVSTANIE A OTÁZKA SLOVENSKEJ SAMOBYTNOSTI

Otázka, či Česi a Slováci sú dva národy alebo jeden sa definitívne rozriešila v r. 1938-39. Ale Beneš si počas svojho londýnskeho exilu myslel, že udalosti z rokov 1938-39 možno odčiniť. Myslel si, že história je ako zvrtná reakcia, že pomocou politiky a mocenských prostriedkov možno chodiť dejín možno nielen zastaviť, ale aj posunúť späť. Presvedčený, že sľubmi získa slabších a terorom zlomí silnejších, Beneš hlásal návrat k ústave z r. 1920, ktorá, ako je známe, začínala slovami: My, lid československý... V Londýne sa obklopil ľuďmi, ktorí mu za materiálne výhody ochotne prikyvovali. Boli medzi nimi aj politici narodení na Slovensku, o ktorých ovšem platilo, že poturčenec je horší od Turka: J. Slávik („Som čechoslovák bez čiarky“, 15. marec 1939), Bečko („Nikto ma neprinúti, aby som sa postavil na princíp samobytnosti slovenského národa“, 23. októbra 1944), Macháček („V národnej otázke nebude trpený nijaký dualizmus“, september 1943), Viest, Lichner a niektorí iní.

Na Slovensku nikoho tento Benešov postoj nerozčuľoval. Slováci sa mohli takýmto spôsobom rukolapne presvedčiť, ako to Beneš vlastne mienil so svojim návrhom autonómie a ako úprimne to myslel, keď vo svojej rozlúčkovej reči dňa 5. októbra 1938 naliehal na Čechov, že sa musia dohodnúť so Slovákmi. Slovenská propaganda málokedy zaznačila také úspechy, ako keď si doslova odcitovala, čo sľuboval Slovákovi z londýnskeho rozhlasu Beneš a ním platení hlásatelia.

Keď sa v lete r. 1943 definitívne odvrátilo od Nemcov vojnové šťastie, slovenskí politici čechoslováckeho zmyšľania začínali znovu hľadiť na Beneša „zo žabej perspektívy“. Videli v ňom predovšetkým víťaza, ktorý bude rozdávať vysoké úrady, pozície, honory, chrániť ich majetky, prípadne pridávať k nim z vlastníctva „zradcov“. Začali mu posilať prejavy oddanosti a hlásenia o tom, ako ľud stojí za ním a za jeho politickými koncepciami. Od čias, kedy sa Ezau vzdal práva prvorodenstva za misu šošovice, nebolo na svete ľahkomyseľnejšieho handlovania so svedomím. Agrárnikom nevadilo doma nič, že ich exiloví vodcovia ako Hodža a Osuský, sa nevedia s Benešom dohodnúť. Nešlo im o princípy, ale o zaistenie si výhodných pozícií v budúcom zriadení.

Správy a hlásenia, ktoré Beneš dostával od svojich prívržencov na Slovensku, museli byť pre neho veľmi príjemným čítaním. Boli v nich lichotivé prejavy úcty a situačné hlásenia, ktoré jedinečne pasovali na Be-

nešove teórie a politické snenie. Podobnými raportmi si získaval Beneša v Londýne aj Bečko. O Bečkovi jeho londýnski spoluxulanti rozprávajú, že nosil Benešovi správy, ktoré si sám vymýšľal, a predstieral, že ich dostáva z domu od „výkonného výboru sociálnej demokracie“. V týchto hláseniach vraj slovenský národ ústami sociálnych demokratov prosil Beneša, aby po vojne zaviedol na Slovensku „demokratickú diktatúru“, pretože národ je vraj „politicky unavený, ba chorý a patrí do politického sanatória ako nedospelé dieťa“.

Komunistické stanovisko sa takticky radikálne líšilo od Benešovho. V máji r. 1939 Kominternu vzala na vedomie nové politické pomery v strednej Európe a vytvorila samostatnú Komunistickú stranu Slovenska. Jej ilegálne vedenie doma tvorili Ďuriš, Osoha a Benada. Bol to veľmi významný krok, najmä keď sa vezme do úvahy, že približne v tom istom čase bola vyškrtnutá zo zoznamu komunistických strán komunistická strana susedného Poľska. Pre tých komunistov na Slovensku, čo ešte verili v evanjelium Marx-Lenina-Stalina, to bolo veľkým morálnym vzpružením. Začali vášnivo operovať s fikciou Slovenskej sovietskej republiky a sovietskeho Slovenska. Ilegálna tlač z tohto obdobia je preplnená týmito frázami.

Dnešným pohľadárom v Prahe je táto skutočnosť vrcholne nepríjemná. Tvrdia, že to bol politický omyl a obviňujú z neho už mŕtveho Osohu. To je ovšem nezmysel. KSS v r. 1939-41 operovala samostatnosťou Slovenska tak vášnivo (a podľa všetkého aj úprimne), že mohla smelo konkurovať aj Machovi. Keďže komunistická politická línia sa určuje v Moskve, možno sa smelo domnievať, že autorom tejto politiky nebol Osoha, ale niekto vyšší.

Menšia zmena v komunistickej línii nastala až v júli r. 1941, keď si bolševici chceli nakloniť Beneša. Odvtedy sa datuje dvojsmerový kurz: voči Benešovi pročeskoslovenský, voči Slovákom nacionalisticko-slovenský. Komunisti boli totiž natoľko realistickí, aby vedeli, ako pozerá na vec samostatnosti slovenský národ. Nemohli ignorovať cítenie más v čase, keď neboli pri moci. Keď v decembri r. 1943 prišiel Beneš do Moskvy a uzavreli č.-s.-sovietsku zmluvu, ktorou mu Sovietsi prisľúbili podporu pri obnove Č-SR, komunisti pokladali za potrebné uistiť Slovákov, že nová Č-SR bude iná, ako bola stará. Slovákom v nej sľubovali širokú autonómiu a možnosť rozhodovať o svojom postavení.

V tejto veci diskutoval s Benešom Gottwald. Čech obhajoval práva Slovákov pred Čechom, ale tak to vyžadovala mocenská politika Sovietov. V II. zväzku Gottwaldových spisov (str. 259-272) možno čítať podrobnú Gottwaldovu verziu týchto rokovaní. Podľa nej komunisti žiadali, „aby vláda

vydala oficiálnú proklamáciu ke Slovákom, v níž budú Slováci uznaní za národ nacionálne svébytný a vyslovené záväzky, že budúci postavenie Slovákov v oslobodenej republike bude řešeno podľa vôle slovenského národa a podľa zásady „rovný s rovným“ ... S tímto naším návrhom prejavil prezident úplný nesouhlas. Trvá na svém názore o jednotnom 'československém národě'.“

Zásada „rovný s rovným“, ktorú komunisti tak ohnivo obhajovali, nebola sama o sebe zlá. Chybou bolo iba to, že prichádzala oneskorene. Ako všetko, čo bolo u našich komunistov pozoruhodné, aj táto zásada bola od slova do slova odpísaná zo staršej ľudáckej učebnice. V decembri r. 1935 Dr. Tiso ako poslanec HSLS predniesol v pražskom parlamente reč, v ktorej vyhlásil:

„Nijako sa nezdráhame prikróčiť k vládnej spolupráci s cieľom vyriešenia slovenskej otázky... Ale zdôrazňujeme, a to čo najrozhodnejšie, pri tejto spolupráci musí sa uplatňovať veľká zásada: rovný s rovným, národ slovenský s národom českým.“ (Slovák, č. 277-8, 1935)

Lenže čo bolo aktuálne v r. 1935, bolo už dávno prekonané o 10 rokov neskoršie. V r. 1944 Slovákov mohol uspokojiť jedine princíp rovnoprávnosti v medzinárodnom meradle, v rámci, kde by hranice záujmov vymedzovala štátna hranica pozdĺž Moravy a na západ od Karpát. O tomto snívajú aj slovenskí komunisti. Aj oni byť radšej boli prijímali rozkazy od Stalina, ako od Stalina cez Gottwalda. Na nešťastie nemali v Moskve schopných ľudí, zatiaľ čo Česi tam mali všetky esá: Gottwald, Slánsky, Kopecký, Nejedlý, Šverma. Čo mohol proti takej zostave Edo Frisch alebo Marek Čulen?

Českí komunisti hlasite proklamovali zásadu rovný s rovným proti Benešovi, ale keď im išlo o rokovanie so slovenskými komunistami, veľmi výrazne dávali najavo, že KSS nie je rovnocenným partnerom KSČ. Veď už v názvoch bola kontradikcia, ktorej si musel byť vedomý aj „Jano z budy“. Slovenskí komunisti vytriezveli z ilúzií, keď počas povstania doleteli do B. Bystrice Slánsky, Šverma a začali sa im „miešať do remesla“. Táto „spolupráca“ skončila procesom s „buržoáznyimi nacionalistami“, kde českí súdruhovia povedali slovenským súdruhom, čo si oni vlastne o svojich partneroch po celý ten čas mysli: že celá tá aféra s KSS bola iba tieňová hra na zaslepenie očí, ktorá mala vyvolať zdanie vysokej politiky.

V r. 1943-44 ovšem túto budúcnosť nik netušil. V r. 1943-44 Gottwald na príkaz Moskvy robil advokáta Slovákom. S Benešom sa však nedohodol. Jediný ústupok, ktorý Beneš urobil, bolo to, že sa vyslovil, že demokracia bude rešpektovať náhľad o samobytnosti slovenského národa, ale

že sa musí rešpektovať aj náhľad o jednotnom československom národe. Lenže nie je vecou demokratickej znášanlivosti rešpektovať náhľad že $2+2=22$, keď faktom je, že $2+2=4$. Vo veci samobytnosti slovenského národa môže byť 100 rozličných náhľadov, ale právny je iba jeden. Nebol to náhľad Benešov.

Organizátori slovenského odbojového podzemia nielenže prijímali Benešovu koncepciu č.-s. národa, ale vyhlasovali, že sa s ňou stotožnil celý národ, ktorý vraj uznáva Beneša za svojho prezidenta a čaká od neho záchranu. Na základe takýchto informácií Beneš sa obrátil aj na Vatikán a žiadal, aby mu Svätá Stolica dala diplomatické uznanie, pretože vraj 90 % národa je za ním. Bola to číra fantázia, ale Beneš tomu veril, a tým sa riadil. Ochotne mu prikyvovali tí, o ktorých Václav Kopecký z Moskvy rozhorčene vykrikoval, že po Mníchove urýchlene odhlasovali zákon o autonómii, podpísali Žilinskú dohodu, napomáhali vývoju Slovenska k 14. marcu a teraz upierajú pracujúcim masám, čo vofakedy ochotne dali Tisovi.

Gustáv Husák sa často i trpkou sťažoval, ako sa im ťažko pracovalo pre tento tvrdohlavý a neústupný Benešov postoj v slovenskej otázke. Počas rokovaní v Moskve v marci r. 1945 Husák vyhlásil (podľa zápisov, ktoré nedávno zverejnili): „Slovenská národná rada jasne postavila myšlienku č.-s. štátu... Je ale treba vidieť, že tá myšlienka populárna nie je a že dá veľa práce, aby sa postavila na nový základ a aby sa pomer stal srdečným.“ Ďalej prezradil aj to, že myšlienku spoločnej republiky bolo ťažko presadzovať aj „medzi svojimi“. Čo cítila nekomunistická väčšina národa, to nepokladal Husák za potrebné zdôrazňovať.

Keď vypuklo povstanie, Beneš urýchlene posielal na „oslobodené územie“ vládneho delegáta. Odvolávajúc sa na svoju dohodu so ZSSR, jednoducho dal SNR dňa 24. septembra na vedomie, že poslaný delegát F. Němec bude mať plnú moc a bude zastupovať všetky ministerstvá. Pre povstalcov, ktorí vyhlasovali, že prebrali na Slovensku všetku moc do rúk, to bola studená sprcha. Prišla v čase, keď už bola zmizla nádej na rýchly úspech povstania a nielen komunisti, ale aj demokrati nemali chuť deliť sa s Benešom o jediné aktívum, ktoré ešte mali (alebo si mysleli, že mali) ako-tak v rukách. A tak jednohlasným uznesením dňa 29. septembra SNR odpovedala Benešovi, že vyslanie delegáta pokladajú sa prekonané vývojom udalostí. Mali tu na mysli svoje vlastné vyhlásenie z 1. septembra, ktorým SNR prebrala vedenie vecí na „oslobodenom území“ zo stránky zákonodarnej, vládnej i výkonnej.

Aby sa o takej dôležitej odpovedi Beneš dozvedel (lebo Beneš sa tvá-

ril, akoby nebol vedel o vyhlásení SNR z 1. septembra), SNR vyslala do Londýna špeciálnu trojčlennú delegáciu (Ursíny za demokratov, Novomeský za komunistov, Vesel za armádu), aby odovzdala odpoveď Benešovi osobne. Delegácia prišla do Londýna začiatkom októbra (Londýnske „The Times“ písali o ich prilete do Londýna dňa 13. októbra pod charakteristickým záhlavím: Czech delegates in London) asi v tom istom čase, keď došiel cez Moskvu do B. Bystrice Benešov delegát František Němec so štábnym poradcov.

Hlavným cieľom delegácie SNR bolo vysvetliť Benešovi, že vývoj na Slovensku sa nezastavil dňom, keď sa on vzdal prezidentstva. Neuveriteľné je, ale bolo tomu tak, že im to dalo veľa námahy a prehovárania presvedčiť Beneša, že kde je slovenské *národné povstanie*, tam musí byť aj *slovenský národ*.

Príchod slovenských delegátov sa snažil využiť aj Štefan Osuský, ktorý pre nehody s Benešom vypadol z londýnskeho politického diania. Spolu s Hodžom chceli konkurovať Benešovi, ale nemali podpory anglických vládnych kruhov. Keď Hodža zomrel, Osuský si nárokoval vedúce slovo ako zástupca Slovákov a hlavne slovenských agrárnikov (tie isté tituly si nárokoval aj Lichner a Slávik). Využívajúc prítomnosť slovenských delegátov v Londýne, Osuský sa chcel k nim dostať, ale Benešovi ľudia stretnutie prekazili. Roztrpečený Osuský napísal preto do londýnskych „The Times“ list (14. októbra 1944) a v ňom poukazoval na určité skutočnosti, ktoré č-s. vláda ignoruje a zamlčuje. Z listu bolo zrejmé, že Beneš predstavoval anglickým kruhom povstanie v celkom inom svetle a úplne skreslene. Osuský písal:

„Chcel by som upozorniť na skutočnosť, že SNR, vyhlásiac povstanie, publikovala deklaráciu o politickom a právnom charaktere, ako aj o cieľoch povstania. Moskovský rozhlas vysiela túto deklaráciu, zatiaľ čo londýnska č-s. vláda nepokladala za dôležité ju zverejniť a reprodukovať. V tejto deklarácii SNR vyhlásila, že preberá všetku zákonodarnú a exekutívnu moc na Slovensku a že ju bude vykonávať v zhode s vôľou národa, až kým demokraticky zvolení reprezentanti národa nebudú môcť prebrať vedenie. V deklarácii sa ani slovom nepomína, že by SNR preberala moc od londýnskej č-s. vlády. Niet tam ani zmienky o tom, že keď krajina bude raz zasa slobodná, SNR odovzdá moc č-s. londýnskej vláde. Naopak, vyhlasuje sa tam, že SNR odovzdá moc „zvoleným reprezentantom národa“ a nikto nebude tvrdiť, že SNR má tým na mysli londýnsku č-s. vládu... „

Ale v Londýne mal Beneš silné pozície a nedal si od Osuského, ba ani od Ursínyho a Novomeského radiť, čo sa smie, môže alebo má urobiť.

V B. Bystrici sa preto rozhodli postaviť ho pored hotovú vec. Husák, hoci si dal od Slánskeho a Švermu povedať, aby dal pokoj slovenskej sovietskej republike, nechcel pripustiť, aby sa mu miešal do remesla delegát vyslaný Benešom. Dňa 16. októbra, keď Nemci začali poslednú ofenzívu proti „partizánskym bandám“, predsedníctvo SNR formulovalo svoj vzťah medzi sebou a splnomocneným delegátom vlády. Delegáta jednoducho vyhlásili za „sprostredkovateľa“, ktorý bude mať na starosti poštový styk medzi B. Bystricou a Londýnom. Bola to tvrdá lekcia Benešovi.

Pred neúprosnou realitou Beneš ustúpil len vtedy, keď mu jeho najbližší spolupracovníci hlásili z B. Bystrice, ako veci skutočne stoja. V tomto ohľade sú zvlášť poučné depeše Dr. Drtinu (ktoré začal prezradzovať vo výťahoch G. Husák už na jeseň 1945). Dňa 11. októbra, krátko po svojom príchode, Drtina informoval Beneša, že radikálni a bojovne aktívni komunisti chceli vyhlásiť slovenskú sovietsku republiku (dnes vieme, že tomu prekazili z Moskvy vyslaní komisári) a sťažoval si, že „čechoslováci, kteří jsou i pro národní jednotu, jsou doposud ze spolupráce vyloučení“. Ale keď sa lepšie rozhladol okolo seba, videl aj Drtina, že nemožno „piesok do snopov viazať“. V dôvernej správe z 19. októbra hlásil Benešovi:

„Terminológie ústavy z r. 1920 o jednotnom národě česko-slovenském udržitelná není... Pokud jsme měli informace v Londýně, nebyly správné, respektivě neodpovídaly skutečnosti... Slováci berou svojí národní individuálnost jako něco samozřejmého, nutno je s tím počítat a podle toho zaříditi svůj postoj.“

Pod tlakom týchto vyjavení londýnska vláda koncom októbra „vzala na vedomie“ stanovisko SNR, ale zároveň vyslovila mnohé výhrady, za ktorými sa skrývali možnosti advokátsky oddišputovať aj tento nepatrný ústupok. Husák v „Novom Slove“ (č. 22,1945) prezradil, že telegram delegácii SNR, ktorý oznamoval, že „v zásadných otázkach medzi SNR, prezidentom a vládou bola docielená dohoda“, bol odoslaný až 31. októbra 1944. Povstalcov zastihol v rozprášených horách a zostal pomerne neznámy.

Komunistom treba priznať kredit, že to boli oni, ktorí zaistili proti silnej opozícii princíp samobytnosti slovenského národa. V r. 1944 to však nebol nijako pokrokový čin. Slovenský národ pokladal debaty a dišputy o svojej samobytnosti za mlátenie prázdnej slamy, pretože si na túto otázku už dávno odpovedal kladne. V r. 1944 Slováci tvrdili, že samobytný národ má nárok na samostatný štát. O tom však Beneš diskutovať nechcel a Husák nesmel.

DIAGNÓZA A RECEPT

Po likvidácii povstania prišiel čas prenikavého spytovania svedomia. Bolo treba odpovedať na horúcu otázku: Prečo došlo k vojensko-politickej vzbure proti vlastnému štátu? Otázka zahľadá ako príšera na svedomie vodcov, príslušníkov a priateľov slovenského národa. Odpoveď na otázku nebola jednoduchá a nie je jednoduchá ani dnes. Také zjednodušujúce sofizmy, ako že účastníci boli zvedení do povstania klamstvami, alebo že išli doňho z oportunistiky, sú zrejme nedostačujúce. Dnes, keď sa situácia tak rozhodne líši od situácie v rokoch 1944-45, bolo by nemiestne zmalicherňovať rozsah a vážnosť povstaleckých akcií. Či už geograficky alebo numericky, bolo to široko založené hnutie, ktoré malo všetky predpoklady úspešnej likvidácie slovenskej samostatnosti už v septembri r. 1944. Unikli sme tomu iba rýznym zákrokom nemeckých vojenských síl a **b e z r a d n o s ť o u** v povstaleckých radoch, ale aj to len o vlások.

Povstanie vrhlo slovenský štát do hlbokkej krízy, z ktorej sa už nespamätal. Poriadok a pokoj, ktorý bol obnovený podľa úradných hlásení, v skutočnosti znamenal iba to, že sa tak tuho nestrieľalo, ale apatia, únava a všeobecný strach neopustili mysle a cítenie pospolitého ľudu. Za takýchto okolností slovenskí politici neboli v stave zverbovať dostatočné sily na rekonštrukciu a už tým menej na obranu zničenej vlasti.

Človek, čo sa podujal vysvetliť tieto zjavy a chcel odpovedať na naliehavé otázky súčasnosti, bol nemecký vyslanec Ludin. V januári 1945 poslal do Berlína svoj posledný pravidelný štvrtročný raport o politickej situácii na Slovensku. Bolo to jeho posledné obširné hlásenie z Bratislavy. Ďalšie malo nasledovať v apríli 1945, ale v tom čase nemecké vyslanectvo i slovenská vláda utiekali z Bratislavy pred vojskami 2. ukrajinského frontu.

Ludinov raport obsahuje state, s ktorými mnohí Slováci nebudú súhlasiť, a niet sporu o tom, že niektoré jeho argumenty nie sú správne stavané. Ale ako analýza, pochádzajúca z neslovenského prameňa, raport má viac než dokumentárnu hodnotu. Odhaľuje veci, aké by boli nejednému slovenskému pozorovateľovi unikli. I keď hľadá na udalosti trošku zvysoka, ako sa dá očakávať od príslušníka veľkého národa uprostred malého a mladého národa, predsa jeho vývody a pozorovania sú cenným pohľadom na slovenské skutočnosti. Nejednému Slovákov to bude znieť ako epilóg nad jednou epochou slovenských dejín:

„Posudok o politickej situácii na Slovensku. Január 1945.

1. Politické a organizačné posilnenie slovenského štátu je v prvom rade otázkou osobností. Aj ten najlepší politický program je bezcenný, ak niet ľudí ochotných uskutočniť ho i za najťažších okolností a vo všetkých odvetviach verejného života.

2. Na Slovensku zatiaľ ešte neboli dané organizačné a zákonodarné predpoklady pre zdravé štátnické vedenie, ktoré by zodpovedalo potrebám času a požiadavkám vojny.

3. Zrútenie sa štátnej autority treba preto predovšetkým pripočítvať nedostatkom tvrdej odhodlanosti a dôslednosti riadiacich a dohliadajúcich orgánov. Administratívne vykonávanie potrebnej zákonnej aparatury (ako napríklad Židovského kódexu, zákazu počúvať nepriateľské spravodajstvo, nariadení proti korupcii a čiernemu obchodu, v najnovšom čase stanného práva, ako aj mnohých iných opatrení) bolo úplne nedostačujúce. Štátnemu vedeniu chýbala keď už nie vôľa, tak zrejme potrebná energičnosť použiť prísnych zákrokov a nimi napraviť alebo potrestať z týchto nedôsledkov vyrastajúcu a rýchle sa šíriacu apatiu voči tým nariadeniam a zákazom, ktorých vynesenie vláda pokladala za potrebné. Čím pevnejšiu a istejšiu ruku všeobecná vojnová situácia vyžadovala, tým chabejším a chrovejším sa stávalo rameno štátnej moci.

4. Príčiny tohto vývoja sú pravdepodobne tieto: Breme vojny pred augustom 1944 a hlboká vojensko-politická vnútorná kríza minulý rok vyvolali u slabých obavy, u zlomyseľných ďalšie uistenie o nevyhnutnej nemeckej porážke a u tých, čo sú v podstate dobromyseľní, vážne pochybnosti o nemeckom víťazstve. S poklesom dôvery v silu Ríše klesala aj viera v historické a politické oprávnenie krokov, ktoré viedli v r. 1939 k samostatnosti. Aj mužovia marca 1939 začali občas tajne pochybovať o politickom vodcovskom mandáte: či ho nedostali skôr politickým vývojom než vlastným snažením. Na každý pád opustila ich pevná vôľa presadzovať sa stoj, čo stoj. Stále zreteľnejšie badateľné prejavy tohto vnútorného blúdenia boli: chorobná neochota plniť vojenské a hospodárske spojenecké záväzky, neisté politické správanie sa na verejnosti, klesajúca sila odporovať propagande vonkajšieho a vnútorného nepriateľa a niekedy priam dvojzmyselná publicistika. V poslednej dobe blízkosť Sovietov vyvolala u mnohých Slovákov vo veľmi vypuklej forme onú osobnú potrebu istoty, ktorá sa tu označuje ako alibizmus. Na druhej strane táto blízkosť oslabila v nich ochotu exponovať sa v nemeckom zmysle a vyvolala obavy hlásiť sa jednoznačne k Ríši aj u takých ľudí, u ktorých by to človek nebol očakával.

5. Tento vývoj bol a je tým nebezpečnejší, že vnútorne neisté štátne

vedenie, nie je vyvážené štátnym národom („Staatsvolk“), ktorý by bol k svojmu štátu viazaný nejakými silnými historickými putami. Slovákom síce nemožno nijako uprieť ich silné národné povedomie, ich štátne povedomie je naproti tomu vyslovene slabé. Je to historicko-vývojove podmienená skutočnosť, ktorú nemožno prehliadnuť. Maďarský a česko-slovenský štát znamenal pre mnohých Slovákov cudzinecký útlak. Spoločenský postup bol pre nich temer nevyhnutne spojený s odcudzením sa od vlastného a priblížením sa k cudziemu národu. A tak pospolitý slovenský ľud videl aj vo svojich ľuďoch vo vyšších spoločenských vrstvách nielen tých, čo stoja nad ním, ale zároveň aj tých, čo sa od neho národne odštiepili. Z týchto dojmov vyrástol v národe slabý národnostný inštinkt spolupatričnosti medzi národom a jeho vodcovskou vrstvou. Pretrvanie takéhoto inštinktu viedlo k vnútornému odklonu a k stúpajúcej nedôvere voči štátu a jeho vrchnosti. Toto nezvyklé rozpoltenie medzi národným a štátnym povedomím môže vysvetliť nielen intrasigenciu Slovákov voči vlastnému štátu, ale aj ich nešikovne maskovanú nedôveru voči tej politike Ríše, ktorá bola v podstate dobre mienená.

6. Je samozrejmé, že odmietavé a nepriateľské stanovisko voči Ríši sa našlo prevažne u takých výchovou, úradom alebo postavením vplyvných kruhov, ktoré sú až doposiaľ vnútorne v zajatí č.-s. myšlienky a ktoré sa priznávali k Slovenskému štátu iba voľky-nevoľky. Ale aj medzi bývalými autonomistami sa ukazovali silné námietky proti každému nemeckému vplyvu; videli v ňom náznaky nového cudzieho panstva alebo prinajmenej neoprávnené miešanie sa do vnútorných vecí štátu, v dobre myslených radách videli nežiadúce a neustále poučovanie (na aké je mladý štát vždy zvlášť citlivý).

7. Tento zjav je tým nepochopiteľnejší a žalostnejší, že po marcových udalostiach v r. 1939 sa nemecké a slovenské záujmy v tejto vojne na vojenskej a politickej rovine úplne kryli. Nemecké požiadavky o plné vojnové nasadenie by mali preto svedomite plniť všetci Slováci, ktorí vo vlastnom národe a v samostatnom štáte vidia cieľ svojich snažení; veď bojuje sa aj v ich záujme. Dokazoval zmysel a oprávnenie samostatného štátu takmer výlučne poukazovaním na hmotné výhody, ktoré vlastný štát svojim jednotlivým občanom poskytuje, vôbec nestačilo vyvážiť tvrdé požiadavky tejto vojny. Iba to stojí pevne, čo sa tvrdo vybojovalo. Keď národ pokladá svoj štát len za prostriedok všeobecnej konjunktúry a nevidí v ňom najvyššie splnenie svojej národnej povinnosti, taký národ svoj štát už stratil. Kto vidí v štáte iba zárobkovú možnosť, sotva bude ochotný položiť zaň svoj život.

8. Slabé a tiché výzvy na plnenie vyšších štátnych a národných povinností, ktoré vychádzali zo strany vedenia, prekričala neustála a naliehavá

nepriateľská propaganda. Založená na presnej znalosti vnútornej štruktúry slovenského národa, táto propaganda, obratne mierila na slabosti mladého štátu a na problémy slovensko-nemeckého spojenectva. Londýnska propaganda oživovala vo vyšších vrstvách čechoslovácke rozpomienky; moskovská propaganda zasa šikovne spájala socialistickú agitáciu s výzvami na „slovenské svedomie“, ktoré nachádzali zvlášť priaznivé predpokady nielen medzi masami sedliakov a robotníkov, ale aj medzi mladšou inteligenciou. Nepriateľské heslá zo západu a východu, systematicky šírené elementami osobitne zaujatými proti slovenskému štátu a nemecko-slovenskej spolupráci, rozleptali stále širšie kruhy slovenského národa. Pretože nemecká propaganda mala v dôsledku neustálych ťažkých vojenských a politických neúspechov iba málo rukolapných a pribojných argumentov do protiútok, rozhodávala táto nepriateľská propaganda stále viac a viac sebavedomie a dôveru vo víťazstvo aj u mnohých doteraz verných.

9. Piaty rok vojny ukázal, že slovenský ľud a jeho vedenie neboli vnútorne vôbec dostatočne silné proti týmto ustavične rozkladným pokusom. Treba však byť spravodlivým a nemožno spúšťať zo zreteľa, a že tento štát jestvuje iba šesť rokov, z toho je päť rokov vojnových. Je samozrejné, že niekoľkoročná mierová práca by bola omnoho viac pomohla myšlienke štátnej samostatnosti a potrebe úzkej spolupráce s Ríšou vo všetkých vrstvách národa a viedla by k rýchlejšiemu a hladkejšiemu prechodu, než to bolo možné za meniacich sa vojnových pomerov. Prípady slabosti, ktorých neboli ušetrené a padli im za obeť počas vojny aj veľké a na tradíciu bohaté štáty (Taliansko), nesmú bezpodmienečne prekvapovať, keď ide o malé neupevnené Slovensko.

10. Tieto vývody môžu situáciu vysvetliť, ale nemôžu ju ospravedlniť. Veď práve vojna vyžaduje pevné vedenie, jednoznačný politický smer a bezohľadný boj proti všetkým deštruktívnym elementom. Pokusy štátu získať na svoju stranu vyčkávané a neochotné vrstvy cestami veľkorysých ponúk ukázali sa byť nesprávne. V rozhodnej chvíli, v okamihu, keď sa vojnové šťastie zdanlivo konečne obrátilo proti Nemcom, zdvihli tieto vrstvy hlavy, aby napadli od chrbta nielen Ríšu, ale aj svoj vlastný štát. Kto nepoznal vnútornú rozorvanosť slovenského národa, tomu sa to musí javiť tým nepochopiteľnejšie, pretože ako povrchný pozorovateľ vidí iba vojnu sotva narušený život a netušený hospodársky rozvoj národa. Mnohí z nich ironicky tvrdia, že okrem Slovákov dosiaľ ešte nebolo národa, ktorý by bol povstal proti svojej vlastnej samostatnosti.

11. Nezodpovednými živlami vyvolaná kríza Slovenského štátu môže

sa prekonať len tak, keď sa poučíme z chýb minulosti a nebudeme ich opakovať v prítomnosti ani v budúcnosti. Na to nie je potrebné ani tak organizačných a zákonodarných zmien, ako zmenu v zmýšľaní. Túto zmenu môžu urobiť iba takí ľudia, ktorí sú si vedomí potrieb okamžiku a zákonov času a sú ochotní uplatňovať tieto zákony za každých okolností. Na čelo všetkých štátnych a politických organizácií treba postaviť ľudí, čo sú pripravení v tomto osudnom boji po boku Ríše stáť alebo padnúť: ktorí majú dosť morálnej a politickej presvedčivej sily, aby mohli vyžadovať od národa to vojnové vypätie, čo mu jedine zabezpečí čestné miesto v novej Európe. Nemožno predsa zbierať plody víťazstva tam, kde nebolo ochoty prispieť k nemu svojím podielom. Kvôli spravodlivosti nech sa však nezamlčí, že Slovensko zatiaľ prispelo relatívne veľmi pozoruhodným vojensko-hospodárskym podielom.

12. Ríša poskytla Slovákom, čo po svedomitom uvažovaní možno označiť ako jedinečnú politickú možnosť („eine einmalige politische Möglichkeit“); je vecou Slovákov túto možnosť pochopiť a ju využiť. Ešte aj teraz je Ríša ochotná poskytovať Slovensku vojenskú, hospodársku a morálnu pomoc. Príslušný politický výsledok, t. j. priznanie sa k vlastnému štátu, viera vo vlastnú budúcnosť a vôľa brániť si štát i s nasadením života, môže a musí sa však vytvoriť výlučne len samými Slovákami.“

Ludin

Je zaujímavé porovnávať túto analýzu situácie s memorandom, ktoré adresovali Dr. Tisovi dňa 20. septembra 1944 predstavitelia mladej ľudáckej generácie. Ako v Ludinovom reporte aj v tomto memorande sú určité pasáže, čo budú nemilo zníť uchu slovenského emigranta a ktoré tam nemali byť. Vidno, že určité radikálne opatrenia nediktovala chladná rozvaha, ale horúca zanietenosť mladistvých politikov. V podstate však memorandum predstavuje chvályhodné úsilie mladých aktivistov. Oni boli v tých pohnutých časoch azda jedinou organizovanou skupinou, ktorá neprepadla letargickej pasivite a myslela na záchranu štátnej samostatnosti. Z tohto hľadiska je to teda nielen historicky dôležitý dokument, ale aj názorná ilustrácia pomerov a momentálnej politickej psychózy. Memorandum znie:

„Vodca náš!

Vedení úzkostlivou starostou o svoj národ a štát, dovoľujeme si Vám predostrieť v mene mladej ľudáckej generácie niektoré návrhy, bez splnenia ktorých nevieme si predstaviť vnútornú obnovu v našom štáte. Chceme sa pri našich žiadostiach pridržať Vášho hesla: Späť k 14. marcu 1939.

Žiadame teda:

1. Zaviesť dôsledný autoritatívny systém v strane a štáte.
2. Rehabilitáciu všetkých verných ľudákov, ktorí boli zaznávaní za 5 rokov protištátnymi živlami a dôkladnú očistu v Hlinkovej slovenskej ľudovej strane:

a/ Z predsedníctva strany a vedenia rezortov nech odstúpia tí, ktorí neveria v slovenskú štátnosť, ktorí sa dajú ľahko ovplyvňovať nepriateľskou propagandou a už zďaleka kapitulujú a ktorí sa ukazovali slabými pri vykonávaní ich zodpovedných verejných funkcií. Najmä nech odstúpia Dr. Gejza Medrický, Július Stano a Dr. Aladár Kočiš. Prví dvaja zavinili, že v ich ministerstvách sa temer na celej čiare postupovalo proti záujmom Strany a pod ich záštitou organizovali sa protištátne elementy.

V treťom prípade Dr. Aladár Kočiš, ako generálny tajomník HSLS ukázal sa natoľko slabým, že Strana jeho nedostatočnou ráznosťou, nedostatočným zastávaním záujmov hnutia a jeho nedôslednosťou sa začala rozkladať a má nábeh stať sa bezvýznamným spolkom. Na generálnom sekretariáte trpel bývalých centralistov. Nijako nie je lepší stav ani medzi obvodnými tajomníkmi, ba aj medzi funkcionármi Strany je viac starých protivníkov ľudáctva. Prirodzene, títo traja nemôžu zastávať ani ministerský úrad.

b/ Na čelo všetkých straníckych orgánov a zložiek Strany musia sa dostať nezaťažení a neskorumpovaní, hnutiu a štátu úplne oddaní Slováci.

c/ Doplnkom zákona o Strane treba zaručiť uplatnenie vôle Strany pri obsadzovaní všetkých funkcií v štátnych a verejných službách.

d/ Všetci ľudáci, u ktorých sa zistilo, alebo sa zistí, že sú inej orientácie než rýdzo slovenskej, štátotvornej, musia odstúpiť od každej zodpovednej verejnej funkcie.

e/ Bezpodmienečne je nutná revízia poslaneckých mandátov. O poslancoch Snemu Slovenskej republiky platí požiadavka, uvedená pred bodom 3. odst. a/ tohto memoranda.

f/ Organizačná štruktúra HSLS a jej zložiek nech sa upraví tak, aby raz navždy bola vylúčená dvoj alebo viackofajnosť v našom politickom živote.

3. Očistu v štátnom aparáte.

a/ Celú štátnu správu musia prevziať starí prívrženci Strany, ktorí stoja výlučne za slovenskú štátnosť a sú ochotní za ňu nekompromisne pracovať a bojovať.

b/ Previesť zmenu v osobe predsedu Štátneho pozemkového úradu.

c/ Previesť revíziu všetkých arizácií a živnostenských oprávnení.

d/ Urýchlene zakročíť proti priamym a nepriamym strojom puču z 29. augusta 1944. Exemplárne musia byť potrestaní ľudácki previnilci.

e/ Zaviesť v celom vojenskom i úradníckom aparáte politické školenie.

4. Osobitne potrestať hlavných pôvodcov augustového puču:

a/ Jednotlivcov postaviť pred súd národa.

b/ Inštitúcie a spolky, ktoré sa akýmkoľvek spôsobom zúčastnili na organizovaní puču, natrvalo rozpustiť a ich majetok venovať na kultúrno-sociálne ciele.

c/ Zhabať majetok jednotlivcov, ktorí sa pridali k povstalcovi a použili ho na úhradu škôd zapríčinených povstaním. Taktiež poštátniť veľké podniky, ktoré organizovali samotné povstanie alebo sa spontánne pridali k povstalcovi, prípadne povstanie financovali. (Príklady: Baťove závody, Turčiansky pivovar atď.).

d/ Mestám, ak najmenej ich 5 vedúcich osobností sa zúčastnilo na povstaní, odobrať všetky mestské práva, natrvalo presunúť z nich administratívne úrady a všetky kultúrne, hospodárske a sociálne inštitúcie celoštátneho alebo krajového významu.

5. Otázku židovskú a českú vyriešiť do všetkých dôsledností.

Dovoľujeme si vyhlásiť, že svoje návrhy predkladáme len preto, že svoj národ a štát milujeme, vo vedomí, že so štátom národ žije a padá, ďalej preto, že nás vedie účinná vôľa pomôcť národu a štátu v týchto ťažkých chvíľach.

S láskou k ľudáckemu hnutiu a k idei Slovenského štátu, chceme vždy obetavo pracovať. Žiaľbohu, dnešný stav a mnohí, ktorí sú pri vedení, nám primerané výkony neumožňujú. Ráčte uznať, Vodca náš, že úlohy z našich funkcií vyplývajúce, môžeme ďalej zodpovedne plniť len vtedy, ak sa utvoria predpoklady splnenia tu uvedených požiadaviek. Takto zmyšľajú i všetci naši hnutiu oddaní spolupracovníci a celá mladá aktivistická generácia.

Ak by tieto naše požiadavky zostali nepovšimnuté, úctivo prosíme, aby sme boli radšej oslobodení z priamej zodpovednosti, vyplývajúcej z našich doterajších funkcií a aby nám bolo umožnené pracovať ako jednoduchým radovým bojovníkom, pri čom si však dovoľujeme vyhlásiť, že v tu uvedených zásadách budeme pracovať vždy za každých okolností do najkrajnejších obetí.

Ak by bolo treba, veľmi radi budeme iniciatívne spolupracovať pri výbere osôb a pri určovaní spôsobov, ktorými sa spomenuté návrhy uvedú do života.

Majúc vo Vás, Vodca náš, absolútnu dôveru a súc Vám oddaní do všetkých dôsledkov, na Vás jediného sa obraciame v pohnutých časoch a prosíme Vás v mene mladého slovenského pokolenia, ktoré sa úplne zžilo s myšlienkou slovenskej štátnosti a ktoré ide za Vami, aby ste sa vymanili spod vplyvu ľudí, ktorí boli proti Slovenskému štátu a proti Vašej osobe, reprezentujúcej vôľu slovenského národa mať svoj samostatný štát (pripomíname prvé zasadnutie predsedníctva HSLS po vyhlásení slovenskej samostatnosti) a ktorí svojím postojom umožnili vývin súčasných udalostí.

Nás vedú nezištné ciele, ako je nezištná naša oddanosť cirkvi, národu, štátu a Vám, Vodca náš!

ČASŤ DRUHÁ

PORTRÉTY MUŽOV 29. AUGUSTA

*Kresťan nemá síce vynášať nerozvážne súdy; ak sa však smie súdiť podľa výsledku, môžeme povedať, že sudcovia krvavej jatky všetci stali sa obeťou zlého osudu alebo umreli zlou smrťou. (J. Rezik: *Theatrum eperiense seu laniena. Poslovenčil G. Pogány. Vydal Trannocius, Lipt. Sv. Mikuláš, 1931, str. 111)**

Keď sa človek prehŕňa v tlači a dokumentoch z jesene r. 1944, nestretáva sa tam iba s bezmennou masou partizánov a ich protivníkov, ale nájde tam aj záplavu známych i neznámych mien. Je síce pravda, že mnohé verejné vyhlásenia, novinárske články a rozhlasové prejavy sa objavovali bez podpisu, alebo pod falošnými menami a len málo bolo jednotlivcov, ktorí mali odvahu vystupovať verejne (príspevky v Husákovom „Novom slove“ bývali podpísané plným menom autora). V slovenskom prostredí sa však udrží málo tajností a čoskoro vedel každý, kto sa o to zaujímal, ktorí ľudia sú na čele odboja, aké je ich politické, či vojenské postavenie, aké je ich náboženstvo, aké pseudonymi užívajú, komu patrilo auto, v ktorom sa vozia, atď. Po vojne neostalo po nejakej anonymite ani chýru ani slychu, naopak, každý, kto len mohol, robil si nárok na titul muža 29. augusta a na všetko, čo taký titul so sebou prinášal: poslanecké a poverenicke kreslá, národné správcovstvá, ligo-tavé metále a trošku svetskej slávy.

Jedným z najtypickejších vynálezov“ mužov 29. augusta“ bol zločin zrady na povstaní, za ktorý po vojne posielali svojich protivníkov do žalárov a na šibenice. Od r. 1948 začali však obviňovať zo zrady samých seba. Najprv Husák a potom Šmidke, začali tvrdiť, že tá súladná a oslavovaná komunisticko-demokratická spolupráca bola zo strany demokratov len taktizovaním a falošnou pretvárkou. Výsledok bol, že demokratickí muži 29. augusta putovali do žalárov alebo utekali za hranice. Ešte neskončila ani táto čistka a už Bacílek so Širokým začali obviňovať Husáka a Novomeského, že oni vlastne boli po celý čas buržoázni nacionalisti, ktorí povstaním chceli zachraňovať pozície fašistického slovenského štátu a do žalárov putovali buržoázni nacionalisti.

V máji r. 1963 padol posledný muž 29. augusta-Karel Bacílek. Aká to irónia osudu a ilustrácia pomerov, že v r. 1954-63 jediným prijateľným hrdinom Slovenského národného povstania bol Čech Karel Bacílek. Ak o revolúcii platí, že požiera vlastné deti, o bansko-bystrickom povstalení to platí

dupľovane. Dnes, keď píšem tieto riadky (t. j. v r. 1963) v Č-SSR nehrá významnejšiu politickú úlohu ani jeden z účastníkov povstania (komisáríci ako Majling, Takáč, Púčík, Šefránek boli v r. 1944 bezvýznamní, bezmenní a bezfarební partizáni).

Nepatrí sa však, aby pre násilný odchod alebo splašený útek z javiska histórie sa zabúdalo na činy, akými sa osobnosti veľkej drámy zapísali do slovenských dejín. Nič tak nedokreslí povstalecké konanie ako portréty mužov, ktorí za ním stáli a vykonávali ho (či už z vlastného rozhodnutia alebo na cudzí rozkaz).

Tento výber galérie postáv sa nezakladá na nijakej šablóne. Hlavným cieľom neboli ani tak osoby, ako ďalšie detaily o povstaní, ktoré sa k týmto osobám viažu. Stretnú sa teda na nasledujúcich stránkach ľudia „rôznych kalibrov“. Niektorí z nich prestali byť mužmi 29. augusta už v septembri r. 1944 a nie všetkým z nich boli súdené, aby ich prsia zdobil metál rádu Slovenského národného povstania. Sú to však napospol tragické postavy. Nech ich počiatočným motívom bol idealizmus, materializmus, oportunizmus, alibizmus, výsledkom ich snažení bolo obyčajne trpké sklamanie. Ako keby sa sladké ovocie zmenilo v ústach v horký blen.

VOJENSKÉ OSOBNOSTI

Pred rokom 1943 generál FERDINAND ČATLOŠ si privlastňoval zásluhy za to, že slovenská armáda sa stala účinnou bojovou silou. Čatlošovi patrí zásluha aj za to, že v r. 1944 slovenská armáda nielenže prestala byť bojovou silou, ale prestala vôbec jestvovať.

Ferdinand Čatloš sa narodil v Lipt. Sv. Petre 17. októbra 1895. Ako vojak zúčastnil sa Prvej svetovej vojny. V ruskom zajatí sa stal legionárom a dosiahol hodnosť veliteľa bataliónu. Po prevrate vstúpil do služieb č-s. ministerstva národnej obrany ako vojak z povolania. Bol dôstojníkom generálneho štábu a neskôr sa stal náčelníkom generálneho štábu 9. č-s. divízie. Istý čas slúžil ako č-s. vojenský atašé v Budapešti.

V marci r. 1939 bol po Viestovi najvyšším dôstojníkom-Slovákom. A tak naňho automaticky padol výber ministra národnej obrany. Čatloš ostentatívne popretrhával všetky č-s. zväzky, ktoré do r. 1938 pestoval a stal sa zanietým exponentom slovenskej štátnosti. Nemci si ho nevedeli vynachváliť. Report z novembra 1941 o ňom referuje: „Čatloš bezpochyby patrí k tým z vedúcich osobností, ktoré pracujú v našom zmysle“ (Catlos gehört zweifellos zu den in unserem Sinne arbeitenden führenden Persönlichkeiten).

Nemecké vyznamenania na Čatlošovej hrudi sú azda najpresvedčivejším svedectvom nemeckej dôvery Čatlošovi. Ešte aj v júni 1944, keď si Čatloš chcel silou mocou znepriatelíť Nemcov, aby sa mal čím preukázať budúcemu režimu, ani vtedy ho neupodozrievali. Ludinov posudok o Čatlošovi (č. 912/10. 6. 44) takto vysvetľuje Čatlošovo čudné správanie sa:

1. „Čatloša nemožno označiť v žiadnom prípade za nepriateľa Nemcov („deutschfeindlich“), naopak, treba zdôrazniť jeho všestrannú ochotu k spolupráci s Nemcami. Nemožno mu ako dôstojníkovi zazlievať, že žiarlivo bdie nad kompetenciou svojho postavenia a nad postavením slovenskej armády,“

2. „Čatloš nie je síce ideálna osobnosť, ale jeho najhoršie negatívne vlastnosti sú: silná vnútorná neistota a vrodená nedôvera. To je príčinou, že jeho postoj a postup majú vždy čosi mnohofarebného a nejasného...“

V tomto čase Čatloš však už paktoval s vojenskými organizátormi povstania, ako bol Golián a spolu s Malárom posielali k Sovietom tajných kuriérov a rokovali o vojenskom prevrate. Treba však pripočítať k jeho dobru, že nehlásal návrat do starej Č-SR, ale sa domáhal udržania Slovenského štátu. Rusi, ktorí v r. 1939 Slovenský štát uznali a od r. 1941 boli

s ním vo vojnovom stave, na Čatlošov hlas akosi nepočúvali.

Keď koncom augusta neočakávane vypuklo p o v s t a n i e , ocitol sa Čatloš vo vrcholne nepríjemnej situácii. V zafazkávajúcej skúške sa odhalila slabosť Čatlošovo charakteru, a to v plnej nahote. Z Čatlošových úst sa Slováci dozvedeli, že slovenská vláda si pozýva na pomoc proti partizánom nemecké vojsko. Čatloš sa neskôr ohradzoval tým, že musel prečítať prejav, ktorý preňho zoštylizoval Tido J. Gašpar, ale že jeho presvedčenie bolo protinemecké. To bola pravda, na ktorú pomaly prišli aj sami Nemci. Koncom augusta sa im dostali do rúk správy o Čatlošovom paktovaní s nepriateľom. Na žiadosť vyslanca Ludina v noci z 29. na 30. augusta Čatloša dali do čestného väzenia („Ehrenhaft“) v prezidentskom paláci.

Dr. Tiso bol nesmierne zronený Čatlošovým počínaním a Čatloš sám javil znaky ľútosti. Dňa 30. augusta Tiso požiadal Čatloša, (ktorý bol ešte stále ministrom národnej obrany, veliteľom armády bol však od 24. augusta generál Turanec), aby prehovoril k dôstojníckemu zboru bratislavskej posádky, aby ich ukludnil, a tak zabránil zbytočnému prelievaniu krvi. Čatloš tajne sledovaný nemeckým spravodajským dôstojníkom poslušne vyhovel Tisovej žiadosti a vrátil sa späť do prezidentského paláca.

Dňa 31. augusta v o v e č e r n ý c h h o d i n á c h prišiel do Bratislavy Berger. Po krátkej porade so šéfom nemeckej vojenskej misie Hubickim a nemeckým vojenským attaché Elgerom sa dohodlo, že bude treba odzbrojiť bratislavskú posádku. Na návrh Hubického požiadali Čatloša, aby prehovoril slovenských vojakov, aby nekládli nemeckým žiadostiam nijaký odpor. Čatloš toto aj prisľúbil v prítomnosti Pulaniča, Elgera a Hubického. Bolo to dňa 1. septembra o 16.45 hodine. Na to Tiso formálne poveril Čatloša ihneď telefonovať Elgerovi, že večer 1. septembra osobne navštívi veliteľov posádky a vyžiada si od nich čestný prisľub, že zložia zbraň bez odporu.

Ale v noci 1. septembra o 23.00 hodine Berger dostal od Sicherheitsdienstu súrny rozkaz okamžite zaistiť Čatloša, ktorý - ako sa bezpečne zistilo - mal priamu účasť na zrade. Hitler sám bol zainteresovaný na tom, aby Čatloš neprešiel k partizánom. Medzi nemeckými hodnosťármi v Bratislave vyvolal tento rozkaz pobúrenie. Počítali s tým, že nechajú Čatloša ešte 2-3 hodiny na slobode, kým prehovorí veliteľov posádky a potom ho zaistia. Z Berlína však opätovne naliehali na neodkladné zaistenie Čatloša. Márne. Čatloš utiekol asi hodinu pred tým než Nemci prišli pre neho. Čatloš totiž nešiel prehovárať dôstojníkov bratislavskej posádky, ako bol sľúbil, ale nariadil svojmu šoférovi, aby ho odviezol na povstalecké územie tak rýchlo,

ako sa len dá. Útek sa mu vydaril a dostal sa do B. Bystrice bez úhony.

Čatlošov príchod do B. Bystrice ráno 2. septembra vyviedol z rovnováhy povstalecké vedenie, lebo nevedeli, čo si s ním počať. Nikomu neprišlo na rozum politicky využiť jeho prítomnosť. Čatlošov prejav do bansko-bystrického rozhlasu mohol veľmi radikálne zmeniť priebeh povstania v prospech vzbúrencov a Čatloš bol ochotný predniesť takýto prejav. Rozpačití povstalci držali Čatloša v rukách ako horúci zemiak, kým komusi napadlo dať ho Sovietom, ktorí si ho odviezli do Moskvy. V Moskve sa Čatloš stal mäkkým a ochotným nástrojom boľševikov. Jeho svedecké výpovede pred národným a ľudovými súdmi pritažili nejednému obžalovanému slovenskému vlastencovi. Čatlošovi Národný súd vymeral päť rokov väzenia, po odsední ktorých sa utiahol do rodnej obce.

Súbežne s Čatlošom pracoval s vojenskými pripravovateľmi povstania aj generál A. MALÁR. Rozdiel medzi týmito dvoma vojakmi bol ten, že kým Čatloš do povstania „skočil“ len čo vypuklo, Malár z neho „vyskočil“ len čo vypuklo.

Augustín Malár sa narodil 18. júla 1894 v Reiterne pri Goisern v Rakúsku, kam sa jeho rodičia presídlili zo Starej Turej. Začal študovať bohoslovie, ale pre slovenské zmýšľanie ho v r. 1915 zo seminára vylúčili a poslali na front. Ako Čatloš aj Malár bol evanjelik, aj on padol do zajatia, aj on vstúpil do légii, aj on sa vrátil ako dôstojník (kapitán), zatiaľ čo Čatloš iba ako praporčík. Aj on sa stal vojakom z povolania, aj on bol pridelený k 9. divízii. Kým však Čatloš bol politizujúci vojak, Malár bol predovšetkým bojujúci vojak. Politiku pokladal za nutné zlo, nudila ho, nemal v nej jasno a dal sa ľahko strhnúť závanom politického vetra. Prisvedčoval kde-komu, ani nie tak z presvedčenia ako z vlastnej teórie, že keď im prikývne, nechajú ho na pokoji.

Dňa 14. marca pplk. Malár bol jedným z podpisovateľov listu, ktorým sa slovenskí legionári obracali na „slávny slovenský snem“, pripomínajúc slovenským poslancom, aby pri svojom rozhodnutí pamätali, že „Česi to boli, ktorí nám Slovákom pomáhali v najhorších osudových chvíľach a že všetko, čo dnes z duchovného a hmotného hľadiska máme, nadobudli sme za posledných dvadsať rokov s českou pomocou“. Ale keď aj napriek týmto pripomienkam (ktoré - mimochodom - nikto poslancom nepredložil) Slovenskú republiku vyhlásili a Malár jej bez váhania ponúkol svoje služby. Vojenský odpor proti maďarskému vpádu na slovenský východ bol prevažne jeho dielom, za ktoré bol povýšený na plukovníka. Ako vojenský odborník pracoval

v slovensko-maďarskej delimitačnej komisii. V Slovenskej republike zorganizoval a viedol výchovu dôstojníckeho dorastu, bol vojenským attaché v Berlíne a požíval širokú dôveru Nemcov a Slovákov. Azda aj preto, že nemecky rozprával plynne a jeho manželka bola Nemka.

Po započatí vojny proti ZSSR poslali Malára na východný front a čoskoro ho povýšili na generála. Uplatnil sa ako schopný a vynaliezavý komandant. U vojakov a dôstojníkov sa tešil veľkej obľube pre svoju priateľskú povahu a osobnú odvahu. Za svoje zásluhy v ústupových bojoch pod Kaukazom ho vyznamenali rytierskym krížom. Malár mal široké priateľské styky aj s maďarskými, rumunskými a nemeckými dôstojníkmi. Keď v r. 1943 boli rumunské oddiely zmasakrované pod Stalingradom, Maďari pri Voroneži a Slováci len-len že unikli obkľúčeniu na Kaukaze, v dôstojníckych kruhoch nemeckých spojencov sa často uvažovalo a debatovalo o tom, čo čaká malé národy strednej Európy po porážke Nemecka. Jedinou nádejou týchto dôstojníkov bolo vyľodenie sa západných spojencov na juhu Európy. Konšpiratívne sa rozprávalo o kapitulácii západným spojencom.

Malár si na základe týchto debát predstavoval veci tak, že na Slovensku sa urobí prevrat, Nemcom naklonených politikov odstránia a spojenci nebudú mať nič proti Slovenskému štátu s novými ľuďmi na čele. Bola to naivná predstava a keď v tejto veci Malár sondoval Tisu, Tiso mlčky súhlasil (hoci vnútorne si iste myslel, že z tohto nemôže byť nič). Neskôr však politicky neskúseného Malára pripravovateľa povstania ľahko prehovorili, že Slovensko možno zachrániť len v rámci Č-SR a že plán na to vypracovali oni. Keď Malár javil záujem, zverili mu z vojenského hľadiska najdôležitejšiu úlohu celého podniku. Ako veliteľ dvoch dobre vyzbrojených divízií na východnom Slovensku, Malár držal v ruke kľúč, od ktorého závisel úspech alebo nezdar celého vojenského prevratu. Povstalci chceli zkapitalizovať aj veľkú osobnú popularitu generála Malára. Vyhliadli ho za veliteľa povstania. Č-s. ministerstvo národnej obrany v Londýne taktó odôvodňovalo jeho voľbu: „Je možno říci, že za ním stojí všichni důstojníci č-s. zmýšlení, ba možno říci že mnozí z „lhůstejných“ by šli za ním. Je považován za nejlepší a nejrozumnější kapacitu na Slovensku, neboť ho kladou před Čtloše. Podle mého názoru musí se s ním v budoucnosti počítat...“

Ale koncom augusta sa Malárovi otvorili oči. Deštruktívne počínanie partizánov odporovalo jeho poňatiu odboja, záhadné počínanie Moskvy voči delegátom SNR (Ferjenčík a Schmidke) mu neveštilo nič dobrého. Zhrozil sa myšlienky, že by mal hrať priamo do rúk boľševikov, pred ktorými chcel Slovensko zachrániť. Keď videl ako partizáni vyvolali povstanie v nevhod-

nom čase a bez ohľadu na sľuby dané vojenskému veleniu, bolo mu jasné, že všetky starostlivé prípravy vyšli navnivoč a jeho účasť v nich bola vlastne omylom. Za takýchto okolností odmietol prepozičovať svoje meno nezodpovedným životom. Dňa 30. augusta prehovoril do rádia, odsúdil celú predčasnú a pomýlenú akciu. Zároveň poslal na zborové veliteľstvo do Prešova telegram, aby nič nepodnikali a čakali na jeho návrat. Aké boli jeho úmysly nevedno, pretože Nemci mu ich prekazili. Dozvediac sa medzi tým o jeho účasti na prípravách, Nemci Malára pri prilete do Prešova zaistili a slovenské divízie odzbrojili (okrem 38 lietadiel, ktoré odleteli k Rusom do Lvova a Krosna). Malár zomrel v nemeckom koncentračnom tábore v januári alebo vo februári 1945.

Je naozaj ťažko odpovedať na otázku, prečo si povstalci vybrali za organizátora vojenskej stránky povstania pplk. JÁNA GOLIÁNA. Najskôr preto, že nemali nikoho vhodnejšieho. Golián bol pomerne mladý, neskúsený dôstojník. (Narodil sa 26. 1. 1906 v Dombovári v Maďarsku.) Za svoje postavenie vďačil predovšetkým kamarátstvu s gen. Turancom, ktorý si ho obľúbil a urobil ho náčelníkom svojho štábu. Golián však nevedel odplácať priateľstvá. Mal aktívny podiel na tom, že dňa 30. augusta partizáni Turanca zatkli a odtransportovali do ZSSR ako vojnového zajatca. Turanec si vybral Goliána za svojho dôverníka a zveril mu dôležitú pozíciu vojenského veliteľa v Banskej Bystrici.

Golián urobil na Slovensku vojenskú kariéru akej by nebol dosiahol nikde, ale toto ho nevylicilo z komplexu menejcennosti a z dojmu, že sa proti nemu diskriminuje. Bolo to tým, že pochádzal z maďarskej rodiny (narodil sa na Žitnom ostrove) a jeho manželka bola Češka. Pre povstalcov bol poddajným a ohybným nástrojom a to azda najviac zavážilo pri jeho výbere. Benešov vojenský emisár major Jaroslav Krátky sa veľmi pochvaľoval so spoluprácou s Goliánom a s celým povstaleckým vojenským štábom. Členmi tohto štábu okrem Goliána boli: podplukovník Július Nosko, Mirko Vesel, Mikuláš Ferjenčík, Dezider Kalina a stotník Milan Polák.

Goliánove organizačné nedostatky sa prejavili hneď na začiatku povstania. Golián a jeho štáb boli učebnicoví dôstojníci. Vypracovali pomerne dômyselný plán a keby boli mohli podľa neho postupovať, iste by boli dosiahli úspech. Keď však boli vykoľajení nepredvídanými okolnosťami, ktoré neboli v pláne, zmocnila sa ich bezradnosť a rozpačitosť. Predčasným výbuchom povstania, Čatlošovým a Malárovým prejavom, stratili iniciatívu, ktorú potom už nikdy nenadobudli. Golián a jeho spoločníci nemali autoritu

strhnúť do povstania posádky na západnom Slovensku a dve divízie na východnom Slovensku. (V rozkaze poslanom východoslovenským divíziám Golián nemal smelosti ani sa podpísať, podpísal neprítomného Viesta.) Partizánske jednotky, ktoré sústavné odmietali podriaďiť sa jeho komandu, sa stali miesto pomoci nepríjemnou príťažou a robili Goliánovi neustále starosti.

Golián inštinktívne predvídal neúspech povstania hneď od samého začiatku. Ani povýšenie na generála nezmenšilo jeho neistotu a neodstránilo jeho obavy. Bol prívržencom defenzívnych opatrení a posielal do Londýna zúfale prosby o materiálnu pomoc a schopný personál. Trošku sa mu uľavilo, keď 6. októbra priletel na Tri duby generál R. Viest, ktorý prevzal od Goliána velenie nad povstaleckými vojskami.

Opodstatnená nedôvera k partizánom neopustila Goliána ani na konci povstania. Odmietol ustupovať s partizánskym štábom a z jeho iniciatívy armádny štáb pod ochranou vysokoškolského strážneho oddielu ustupoval cez Nízke Tatry. Ich cieľom bol pravdepodobne priestor Detvy a presun ďalej na východ k Rusom. Ďaleko sa však nedostali. Dňa 3. novembra ich zajali v osade Bukovec a odviekli do Nemecka.

V zajatí sa Golián psychicky zrútil. Len tak si možno vysvetlíť jeho výpovede plné ľútosti, sebaobviňovania a trpkých výčitiek proti tým, čo ho zvedli a podvedli. Jeho výpoveď dali Nemci vytlačiť („Auszüge aus den Vernehmungen...“) a rozširovali ju hlavne v Čechách, aby sa Česi z prípadu poučili. Okrem toho K. H. Frank publikoval náčrt a dôsledky slovenskej tragédie (z časti na základe Goliánových priznaní) v magazíne „Böhmen und Mähren“ (č. 11-12, 1944) a Česi sa naozaj poučili zo slovenského nešťastia. Pražské povstanie vypuklo nie o päť minút dvanásť, ale o trištvrte na jednu.

Napriek tomu, že slovenská vláda vyhlasovala Goliána za dezertéra a zradcu, nemecké vojenské velenie mu priznalo štatút vysokého spojeneckého dôstojníka a zachádzalo s ním ako s každým iným zajatým generálom spojeneckej armády. Po výsluchu príslušnými orgánmi SS (Goliána a Viesta zajali totiž oddiely zbraní SS) vo Viedni a v Berlíne, Golián a Viest boli odovzdaní orgánom Wehrmachtu a internovaní v zajateckom tábore pre spojeneckých dôstojníkov vo Flossenburgu. Keď Flossenburg padol do rúk Červej armády, Golián a Viest boli ešte živí. Potom sa však strácajú po nich ďalšie stopy.

Na tomto mieste sa patrí poznamenať, že nemecké vojenské úrady priznali zajatým povstaleckým dôstojníkom a vojakom štatút spojeneckých vojsk. Toto uznanie sa však nevťahovalo na irregulárne a neuniformované bojové jednotky partizánov. Otázka, či sa o zajatými partizánmi má nakla-

dať tak, ako s vojakmi regulárnej povstaleckej armády sa prerokovala vo vojenských nemeckých kruhoch začiatkom októbra a bola stanovená úradným rozhodnutím dňa 14. októbra 1944. Ohľadne zajatcov, chytených v bojoch proti bandám na Slovensku, vyniesli nasledovné opatrenia (OKW/WFSt/Qu. 2. -Ost.. Nr. 07381/44g):

„V boji zajatí slovenskí príslušníci partizánskych bánd sa budú pokladať za vojnových zajatcov. Nakladanie s nimi a ich zadelenie do právomoci Šéfa vojenských zajatcov WFSt sa však nebude riadiť podľa zmluvy o vojenských zajatcoch z r. 1929. Zaobchádzanie s nimi sa bude diať podľa nasledovných pokynov:

1. Vojenské hodnosti sa neuznajú.
2. Všetci zajatci podliehajú pracovnej povinnosti.
3. Pracovné nasadenie sa prevedie za zostrených podmienok, pohyby a presuny sa budú konať za zostrených stráží.
4. Ubytovanie sa vykoná oddelene od zajatcov podliehajúcich zmluve z r. 1929.
5. Pripustenie medzinárodného Červeného kríža a iných pomocných inštitúcií odpadne.
6. Hlásenia na WFSt sa nekonajú.
7. Poštvý styk, čas na rekreáciu a duchovné zaopatrenie sa môžu odoprieť.“

S Goliánom polapili a popravili aj generála Rudolfa Viesta. RUDOLF VIEST bol jediným Slovákom, ktorý v premníchovskej Č-SR dosiahol generálsku hodnosť. Narodil sa v Revúcej dňa 24. septembra 1890 v známej slovenskej evanjelickej rodine. Ako Čatloš a Malár, aj on prešiel zajatím, légiami a skončil ako vojak z povolania. Po 14. marci nastúpil do slovenských služieb. Koncom augusta 1939 odišiel však do Francúzska a keď vypukla II. svetová vojna, prihlásil sa do č-s. armády II. odboja, ktorú organizoval č-s. vyslanec v Paríži Štefan Osuský. Po porážke Francúzska v máji r. 1940 odišiel do Anglicka. Tu sa stal členom č-s. exilovej vlády a odvtedy jeho zahraničná činnosť bola viac politická než vojenská. V Londýne Beneš a Ingr si ho vyhládli za vojenského diktátora pre povojnové Slovensko a na túto úlohu si ho starostlivo pripravovali.

Keď vypuklo povstanie, Beneš poslal na Slovensko F. Němca ako vládneho delegáta. V jeho sprievode sa nachádzal aj Viest, ako vojenský poradca. Na Goliánovu žiadosť č-s. vláda ho vymenovala za veliteľa č-s. armády na Slovensku. Vymenovanie ho zastihlo v Moskve. Nebola to šťastná

voľba. Viest bol salónny dôstojník, ktorý mal úhľadné diplomatické maniéry, ale chýbalo mu to, čo by bol potreboval najviac: bojové skúsenosti. A teraz zrazu mal viesť bojové operácie, o ktorých neobyčajnom charaktere nemal nijaké ilúzie. Od jeho príchodu na Slovensko až do jeho zajatia Nemcami uplynulo iba 28 dní, ale za ten čas vypil trpký kalich sklamaní do dna. Celá jeho misia bola refázou sklamaní či už vojenských, politických alebo osobných.

Na rozdiel od Goliána sa Viest počas vpočúvanie správal mužne, hrdo sa hlásil k svojmu česko-slovenskému zmýšľaniu a presvedčeniu. Ale ani tak sa v ľudovodemokratickom Československu nenašiel vojak alebo politik, ktorý by mu volal „česť jeho pamiatke“. Žiadne kasárne, ulice, námestia nenesú jeho meno; nenašiel sa nikto, kto by zistil kedy a kde zomrel, hoci v r. 1945 bolo by stačilo spýtať sa Kaltenbrunnera v Norimberku na to, čo urobil so svojim zajatcom.

Spomínaní pripravovatelia a velitelia vojenských povstaleckých akcií neboli komunisti, patrili k „demokratickým“ zložkám odboja. Komunistov v armáde bolo veľmi málo - ako medzi dôstojníkmi, tak medzi mužstvom. To bola hlavná príčina, prečo Husák, Novomeský, Bacílek a Šmidke hľadali spoluprácu s „demokratmi“. Partizánske oddiely (na rozdiel od vojeňských) organizovali a viedli napospol sovietski dôstojníci (Šukajev, Veličko, Popov, Jegorov, Kvetinskij, Karasev, Asmolov, atď.), ktorí sa riadili pokynmi z Kyjeva. Vôbec sa netajili tým, že Nemci sú politickí nepriatelia, Viest a Golián sú triedni nepriatelia.

S určitým pohoršením treba poukázať na to, že slovenská oficiálna historiografia (ľudovodemokratická i socialistická) sa o osudy týchto dvoch najvyšších vojenských veliteľov povstania zaujímala len okrajovo. Okolnosti, za akých padli do nemeckého zajatia, ich osudy v rukách Nemcov a ich neznámy koniec sú akoby zakázanou témou. Ešte aj dnes (t. j. v r. 1963) by sa mohlo mnoho neznámeho objasniť. Veď v Bratislave žije človek, ktorý doviedol nemeckých vojakov k domu, na povale ktorého sa skrývali obaja generáli a žijú ešte mnohí ich spoluväzni z nemeckého tábora vo Flossenbure.

Táto úradne zrežirovaná zdržanlivosť naznačuje, že ktosi - kdesi má veľký záujem na tom, aby posledné dni života týchto povstaleckých generálov ostali naveky zahalené rúškom tajomstva.

KOMUNISTICKÍ POLITICI

Nikto neodtají, že najdynamickejšou osobnosťou v B. Bystrici počas povstaleckého vyčíňania bol GUSTÁV HUSÁK. Rečnil, burcoval, rokoval, vyhrážal sa, sľuboval, agitoval, organizoval, vydával „Nové slovo“ a písal doňho a do ostatných povstaleckých plátkov úvahy a články. Všetko konal so zápalom presvedčeného komunistu a nikto ani vo sne nezapochyboval, že ním aj skutočne bol. Slovenskí komunisti nedodali svetovému komunistickému hnutiu nijakú vynikajúcu osobnosť, iba bezfarebných aparátčikov. Gustáv Husák bol však jeden z mála komunistov, ktorí presahovali slovenský rámec. Ku komunizmu sa prepracoval nie salónnymi a kaviarenskými debatami, ale cez ťažké sociálne podmienky, z ktorých vyšiel. Narodil sa 10. januára 1913 v Dúbravke. Už na štúdiách v Bratislave neraz cez jeho marxistickú „hantýrku“ prerážala bystrá analyzujúca myseľ. Po štúdiách ako mladý advokát sa Husák stal koncipientom v Clementisovej advokátskej kancelárii.

Po odchode V. Clementisa do Francúzska (v lete r. 1939) G. Husák pokračoval vo svojej pravotárskej činnosti, kým mu jeho protektor-guvernér Slovenskej národnej banky I. Karvaš nenašiel výhodné a výnosné miesto tajomníka zarizovanej špeditárskej veľkofirmy. Husák sa nerušene stýkal so svojimi druhmi a súdruhmi, hlavne s Novomeským, s ktorým v dlhých debatách riešili problémy komunistického hnutia na Slovensku. V čase podpísania nemecko-sovietskeho paktu, keď mnohí komunisti od marxistickej viery odpadávali, Husák sa v nej upevňoval. A predseda V. Široký na zasadaní Ústredného výboru KSS dňa 18. apríla 1951 vyhlásil:

„Je známe, že po vzniku tzv. Slovenského štátu ani Husák, ani Novomeský nijakú ilegálnu činnosť nevyvíjali, že udržiavali styky so slovenskou fašistickou buržoáziou a predovšetkým s A. Machom.“

Nuž, to nebolo nikomu známe, naopak to bola novinka, ktorá musela žalostne prekvapiť predovšetkým G. Husáka. Husák lipol ku komunizmu s neochvejnou vierou askétu. Také zálety so slovenskými ľudáckymi politikmi, aké pestoval napríklad Novomeský, preňho nejestvovali. Zato však Husák vedel využiť pre dobro komunizmu aj Novomeského styky. Keď v lete r. 1941 Sovieti zhodili na Slovensko Vila Širokého, zhodili na Podkarpatskú Rus jeho parlamentného kolegu O. Borkaňuka. Maďari Borkaňuka chytili a ako usvedčeného rozvratníka popravili. U nás - ako svedčil Novomeský v Machovom procese dňa 18. februára 1947 - na Husákovu naliehanie Novomeský intervenoval u Macha, aby Širokého nepopravili, ani nevydali Nemcom a intervenoval úspešne. Táto udalosť je tým významnejšia, že

neskôr Husáka obviňovali, že číhal Širokému na život a že v auguste 1944 zámerne znemožnil otvorenie nitrianskej väznice, lebo chcel, aby Široký zahynul v koncentráku. Tak nám to opísal K. Bacílek v článku „K výročiu Slovenského národného povstania“ (Tvorba, č. 35 z 30. augusta 1951).

G. Husák sa zapojil do ilegálnej práce, ale len na teoretickej a ideologickej a nie na praktickej úrovni. Po zneškodnení III. ilegálneho výboru KSS, ale najmä po príchode Šmidkeho a Bacílka na Slovensko (v lete r. 1943) preniká jeho politická činnosť do popredia a strana ho začína považovať zodpovednými úlohami. Ako advokát rokoval s demokratickými zložkami, ako o Vianočnej dohode, tak aj o povojnovej spolupráci v rámci národného frontu. Od demokratov vyžmýkal 50 percentné zastúpenie pre komunistov. Bol to neslýchaný výdobytok, pretože komunisti mali málo prívržencov medzi ľudom a ešte menej v armáde. Vtedy si komunisti nevedeli Husáka prenachváliť, neskôr mu však vyčítali, že paktoval s agrárnou buržoáziou, namiesto toho, aby išiel burcovať revolučné masy.

Politický a spoločenský život v Slovenskej republike presvedčil Husáka o výhodách štátnej samostatnosti a stáva sa jej horlivým hlásateľom. Z jeho iniciatívy posielal V. ilegálny výbor KSS v lete r. 1944 do Moskvy obširné memorandum, v ktorom sa navrhuje, že pre povojnové usporiadanie strednej Európy by pre Slovákov bolo najpriateľnejším riešením „režim vymeniť, ale štát ponechať“. Bohužiaľ, táto rada ostala iba nevyplneným želaním. Nečakaný výbuch povstania Husáka prekvapil, ale prekvapil aj Bacílka, o Širokom ani nehovoriac. Husák sa však hneď pobral na povstalecké územie a zapojil sa do povstania s aktivitou a bezohľadnosťou, ako to vedel iba on. A tu sa dožíval jedného sklamanie za druhým. Husák vedel pochopiť, že komunistovi v boji proti triednemu a politickému nepriateľovi je každá zbraň dobrá, že sľub a zmluva voči nepriateľovi nezaväzujú. Bol však presvedčený, že komunisti medzi sebou sú čestní a úprimní, ako to od nich vyžaduje medzinárodné súdružstvo. Trápane sa ho teda dotklo, keď z Moskvy doleteli Slánsky a Šverma, ktorí voči slovenským komunistom a voči Husákovi osobne neboli úprimní, ale panovační a arogantne tútorski. Husákovi začalo svitať v hlave, že Čech voči Slovákom vie zaujať iba povýšenecký vzťah, či už ide o buržuja, lidáka alebo komunistu.

Dňa 17. septembra 1944 na zjazde KSS Husák vykonal s predstaviteľmi slovenskej sociálnej demokracie (Horváth, Šoltész, Ertl) politické splynutie v jednu inštitúciu. Vo vedení tejto KSS sedeli: Šmidke ako predseda, Husák a Ertl ako podpredsedovia, Bacílek-generálny tajomník. Aj tento krok neskôr pripočítali Husákovi k zlu. Vraj bola to unáhľená akcia, ktorou úmy-

sejne vpašoval do KSS pravičiarске a buržoáznonacionálne živly.

Za hlavný výdobytok povstania a za svoj najväčší úspech Husák považoval sľub, ktorý vymámil od Beneša ohľadne slovenskej samobytnosti a ohľadom budúceho usporiadania republiky. Tento výdobytok, ak to tak možno nazvať, Husák veľmi žiarlivo strážil a sa zaň staval, nakoľko to stranická disciplína dovoľovala; do roku 1948 proti českým národným socialistom, po r. 1948 proti českým komunistom a ich slovenským zapredancom, ako boli Široký a Ďuriš.

V povojnovom Slovensku Husák mal mnoho funkcií. Ako povereník pre dopravu musel stavať mosty, ktoré jeho súdruhovia vyhadzovali do vzduchu a uvoľňovať tunely, ktoré zatarasili. V pamäti Slovákov bude však žiť ako krvavý povereník pre vnútro. Nikdy tak nevešali, nestrieľali a nevážnili slovenských nacionalistov ako za vlády Husáka buržoázneho nacionalistu, nikto nevyrazil toľkým intelektuálom z rúk pero, štetec a dláto, ako to urobil Husák - komunistický intelektuál.

Husáka krstili v katolíckom kostole, ale kalvária slovenských katolíkov začala za jeho režimu a pod jeho réziou. A keď Husák vykonal tie najšpinavšie práce, jeho skutoční nepriatelia - českí komunisti - zlikvidovali aj KSS, aj jeho. V apríli r. 1950 obvinili ho z nacionalistickej úchyľky, ku ktorej sa Husák neskôr vo svojej sebakritike priznal. Zaistili ho v r. 1951, v r. 1954 odsúdili na doživotné väzenie. V r. 1956 ho prepustili, ale na Slovensko sa smel vrátiť až v roku 1963.

Gustáv Husák je autorom knihy „Zápas o zajtrajšok“. Je to zbierka novinárskych úvodníkov a prejavov z rokov 1944-48. Úvod napísal L. Novomeský.

LADISLAV NOVOMESKÝ v tomto úvode filozofoval: „Hovoria, že revolúcia pohlcuje vlastné deti. To nie je pravda...“

Novomeský kvalifikoval tento výrok v tomto zmysle, že ich revolúcia pohltila len také nepodarené a zradné detváky, akými boli Ursíny a Lettrich. Sotva uschla tlačiarenska čerň tejto vety, Laca Novomeského vylúčili z KSS, zaistili a neskôr odsúdili na desať rokov. Vo väzení mal dosť času pateticky meditovať nad pravdivosťou vety, ktorú v 1793 vyslovil francúzsky girondistický poslanec Pierre Victurien Vergniaud, keď ho poslali pod gilotínu jeho vlastní spoleurevolucionári: „Revolúcia ako Saturn, postupne pohlcuje všetky svoje deti.“

L. Novomeský sa narodil 27. decembra 1904 v Budapešti a väčšinu svojho života strávil v Prahe. V rokoch 1928-39 ako redaktor „Rudého práva“, r. 1951-56 ako väzeň na Pankráci, v r. 1956-63 ako knihovník a poli-

tický vyhnanec, ktorý tak ako Husák smel sa vrátiť na Slovensko iba v roku 1963. Laco Novomeský bol vynikajúci slovenský básnik. Jeho zbierky spred r. 1939 majú čestné miesto v slovenskej poézii, ktorú obohatil novými tvarovými prostriedkami a novou tematikou. Ako umelec Novomeský mal určité bohémske spôsoby, ktoré často boli v rozpore s dialektickým materializmom a neraz sa o ňom hovorilo ako o problematickom decku komunistickej strany. Triedny boj Novomeský chápal svojším nedoktrinárskym spôsobom, ktorý vyjadroval slovami: „Čo politika rozdvojuje, slivovica spojuje.“

V r. 1939 sa Novomeský vrátil z Protektorátu na Slovensko, kde sa stal redaktorom časopisu „Budovateľ“. Jeho konanie v rokoch 1939-44 možno nazvať mierovou koexistenciou, ktorá osožila jemu osobne a mnohým komunistom prostredníctvom neho a pritom ho nijako nehamovala v jeho zákulisnej podvratnej činnosti. Novomeský si veľmi dobre rozumel zvlášť so svojím niekdajším novinárskym kolegom, ministrom Machom. Táto známosť zachránila životy mnohým komunistom a v r. 1947 aj život A. Macha. Na to konto však Vilo Široký urobil z Novomeského Machovho pobočníka, keď trošku síce oneskorene, ale tým dramatickejšie, oznámil slovenskej verejnosti, že „Mach si neprial, aby na Slovensku boli partizánske akcie a Husák a Novomeský aj túto požiadavku presadzovali v strane. Mach si neprial, aby armádu rozkladala komunistická agitácia a aby sa zakladali komunistické organizácie v armáde. Aj túto požiadavku presadzovali v strane Husák a Novomeský. Partizánske boje sa začali na Slovensku, napriek ich prianiu a prianiu A. Macha.“ („ Za šťastné Slovensko v socialistickom Československu“, str. 249)

Širokému ochotne sekundoval Bacílek: „Pomocou Novomeského a Husáka a ich vplyvu v minulosti snažil sa Mach ovplyvňovať ilegálnu organizáciu strany, zaisťovať poriadok a bezpečnosť na Slovensku, aby cez Slovensko mohli bezpečne prechádzať nemecké transporty na sovietsky front, aby sa Slovensko stalo pokojným rekreačným strediskom pre nemeckých dôstojníkov a ich rodiny“ („Pravda“, 8. apríla 1951).

Po vypuknutí povstania Novomeský zostal z poverenia ÚV KSS nejaký čas v Bratislave, jednak ako dôležitá spojka, jednak preto, že ilegálne vedenie strany (včítane Bacíľka) neverilo, že by to bol začiatok naozajstného povstania. Upozornený Machom, že mu hrozí zatknutie, pobral sa do B. Bystrice, kam došiel koncom septembra. Krátko po príchode odchádza s delegáciou SNR do Londýna, kde v dlhých debatách s vládou, štátnou radou a s Benešom snažil sa vyriešiť budúce postavenie Slovenska v Č-SR.

O povstani však vysokú mienku nemal. Kritizoval jeho predčasný začiatok a priznal, že povstalecké vedenie nepočítalo s dlhším odporom než dva až tri týždne, lebo prípravy sa urobili len na 60-70 percent.

Z Londýna Novomeský letel do Moskvy a odtiaľ do Košíc. Od r. 1945 do r. 1950 hral významnú úlohu v slovenskom verejnom živote. Bol predovšetkým diktátorom slovenského kultúrneho života a s jeho menom ostanú na veky spojené také brutálne prehmaty, ako poštátne náběženských škôl a ústavov, ochromenie činnosti Maticy (ktorej bol Novomeský predsedom), šikanovanie katolíckych a protikomunistických literárnych a vedeckých pracovníkov, atď.

Po roku 1945 Novomeský vydal dve knihy : zbiereku veršov a politický traktát. „*Pašovanou ceruzkou*“ mala byť zbierka básní písaných ako protest proti „vláde temna“. Ovšem každý vedel, že v „dobe temna“ Novomeský verejne publikoval svoje verše v „*Eláne*“, v „*Slovenských pohľadoch*“ a inde a svoju prózu v „*Budovateli*“. Omnoho zaujmavejšia je Novomeského politická práca „*Komunizmus v slovenskej národnej ideji*“, ktorú slovenský povereník pre školstvo napísal ako protiváhu diela „*Komunisté, dedici velikých tradic českého národa*“, napísaného č.-s. ministrom školstva Z. Nejedlým.

Keď v zime r. 1962-63 došlo k pomalému rehabilitovaniu obetí kultu osobnosti, Laco Novomeský sa stal akoby symbolom nového vrah „leninského“, kurzu komunistickej strany. Uverejnenie jeho básní v *Slovenských pohľadoch* bolo prvým znakom „odmäku“. V západnej tlači dokonca prebehla správa o Novomeskom, ako o novej politickej sile, ktorá nahradí skrachovaného Novotného.

Nikto nebude Novomeskému závidieť jeho znovuzískanú politickú a literárnu prestíž, ani ten lacný kadidlový dym, ktorým sa dnes incenzuje jeho utrpenie a hrdinstvo. Treba však poukázať na to, že podobnej pocty si oveľa viac zasluhuje G. Husák. Básnik Novomeský bol totiž vždy odvážnejší na papieri a v poézii ako v živote. Počas povestného procesu proti buržoáznym nacionalistom (21.-24. apríla 1954) Novomeský sa totálne zrútil, pokorne a flagelantsky sa obviňoval zo všetkého, čo od neho chceli. Súd vzal jeho ľútosť a sebakritiku za poľahčujúcu okolnosť a Novomeský dostal najmenší trest: 10 rokov. Najmužnejšie sa zachoval G. Husák, ktorý okrem nacionalistickej úchyľky vytrvalo odmietal všetky obvinenia ako falošné a to aj vtedy, keď ho konfrontovali s kajúcim sa Novomeským.

Tento proces podrobil slovenských komunistov morálnej degradácii takého rozsahu, že to svojim českým súdruhom nikdy nezabudnú. Hoci sa ešte dnes (t. j. v r. 1963) verejne neoznámilo, kto bol sudcom, prísediacim,

žalobcom, obhájcom, atď. tohto škandalózneho procesu na Slovensku, každý vedel, že sudcom i porotou v jednej osobe bol slovakizovaný český komunista Karel Bacílek.

KAREL BACÍLEK ťažil zo svojej účasti na povstaní pomerne najdlhšie. Narodil sa 1. októbra 1896 v českej obci Chotánky ako syn remeselníckej murárskej rodiny. On sám sa vyučil za strojníka-zámočníka. Jeho revolučný a anarchistický duch sa po prvýkrát prejavil v rakúskej armáde, kde slúžil od roku 1915. V r. 1918 ho vojenský súd odsúdil na dva a pol roka pre „nepodriadenie sa vojenským regulám“. Socialistickí životopisci to vysvetľujú ako organizovanie rebélie.

V roku 1919 Bacílek vstupuje do sociálno-demokratickej strany, v r. 1920 prichádza na Slovensko a uchyťí sa ako strojník vo vrútockých železničných dielňach. V r. 1921, keď sa lavičiarске krídlo sociálnej demokracie odštiepilo a vytvorilo si komunistickú stranu, Bacílek sa stal komunistom. V tomto období bola jeho činnosť iba demagógiou a rozvratom. Vediac, že sa mu nič vážneho nemôže stať, prejavoval bravúrnosť a pribojnosť, ktorá tak typizuje každého českého Pepíka. V slovenskom prostredí takáto činnosť sa stala skoro nápadnou a Bacílek upútal pozornosť vedúcich komunistov, najmä Moravana Klementa Gottwalda, pôsobiaceho v Banskej Bystrici. Bacílek organizoval štrajky a protestné agitácie proti buržoáznemu režimu a pretože na Slovensku schopných organizátorov slovenského pôvodu nebolo, urobil na Slovenskú rýchlu kariéru. V r. 1930 sa stal ústredným tajomníkom KSC na Slovensku.

Ako osvedčeného agitpropa vyslala KSC Bacílka v r. 1934-35 na špeciálne školenie do Moskvy. Bolo to v čase zúrivých stalinských čistiek a ak sa Bacílek nenaučil nič nového, dokonale si osvojil umenie prevádzať čistky a ako z nich vyviaznuť so zdravou kožou. Po vyhlásení autonómie Bacílek odchádza zo Slovenska a v máji 1939 je už v Moskve. Na agitačnú a propagačnú prácu bolo však v Moskve mnoho Čechov zbehlejších než on, a tak si Bacílek musel odpracovať sovietske pohostinstvo v potu tvári, v akejsi traktorovej fabrike. V r. 1940 prišiel tajne na Slovensko. O jeho misii však vieme len to, že bola krátka a Bacílek sa urýchlene vrátil do Moskvy. Keď Hitler napadol ZSSR, 45-ročný Bacílek sa prihlásil a bol prijatý do Červenej armády. Neskôr ho poslali na špeciálny výcvik, po absolvovaní ktorého bol spolu so Šmidkem poslaný v lete r. 1943 na Slovensko. Ako v Moskve školený a Moskvou vyslaný emisár, Bacílek si myslel, že vo výbore KSS bude hrať úlohu slovenského Stalina. Lenže silné nacionalistické cítenie a ostrá protičeská nálada pracovali proti tomu, aby opraty slovenskej komunistickej

strany držal v ruke Čech. Bacílek sa musel uchýliť do úzadia, trpezlivo čakajúc na príhodnú chvíľku.

Pomer medzi Husákom a Bacílkom nikdy nebol srdečný. Bacílek videl v Husákovi iba prišelca a intelektuála, neschopného revolučných činov. Husák zase videl v Bacílkovi votrelca a Čecha, ktorého treba brať keď už nie s nedôverou, tak aspoň s dávkou podozrenia. V septembri r. 1944 Bacílka naoktrojovali za generálneho tajomníka, Husák ho však pri prvej príležitosti, ktorá sa naskytla (na jar r. 1945) zdegradoval na jedného z podtajomníkov strany (mal na starosti organizačné otázky).

Nacionalistické krídlo KSS vyrástlo ako reakcia na brutálny pražský centralizmus ústredného vedenia KSČ. Slovenským komunistom nešlo ani tak o obranu národných náujmov, ako o vlastné pozície. Kto raz ochutnal akú-takú mieru samostatnosti, nechce sa mu späť do područia. Ani slovenskí komunisti neboli výnimkou. Ale v r. 1945 sa museli opäť podrobiť diktátu Prahy. Navonok síce existovali ako osobitná strana - KSS, ale politickú činnosť im predpisovala KSČ v Prahe. V sept. v r. 1948 sa táto podriadenosť Prahe formalizovala aj úradne vyhlásením, podľa ktorého sa KSS stala „nedílnou súčasťou jednotnej KSČ“. Za zásluhy v tomto vyhladzovacom procese a v očakávaní ďalších služieb KSČ menovala Bacílka ministrom štátnej bezpečnosti. Vo funkcii hlavného policajta Bacílek likvidoval svojich niekdajších spolupracovníkov a spolubojovníkov s účinnosťou, voči ktorej Carrafove prešovské jatky sú iba slabým tieňom. Ale v máji r. 1963 aj na Bacílka prišiel mráz. Jeho stalinskí kolegovia Novotný a Široký sa ho zbavili spôsobom, ktorý Bacílek praktizoval vo veľkom v rokoch 1950-54.

K. Bacílek je autorom knihy *Poučenie s vedením protištátneho špiónážneho a sprisahaneckého centra v čele s Rudolfom Slánskym*. (S. V. P. L., 1953)

Ďalším komunistickým mužom 29. augusta by bol azda MAREK ČULEN. Povstanie nepripravoval, zato však v ňom zohral keď už nie významnú, tak aspoň pozoruhodnú funkciu. V B. Bystrici sa objavil v polovici septembra r. 1944 a keď sa ho jeho priateľ pýtal „A ty si odkiaľ prišiel?“, Marek odpovedal: „Z neba som spadol“. Nuž nie celkom tak, iba vystúpil z ruského lietadla na letisku Tri Duby, spolu so Slánskym a Švermom. Slovenskí komunisti ho potom s pýchou vystrkovali dopredu ako svojho starešinu. Na početných zhromaždeniach a v bezpečnej vzdialenosti od bojovej línie Marek obyčajne predniesol nevinné a neutrálne vety, po ktorých nasledoval doktrinársky traktát takého školeného, stranického ideológa, akým bol napríklad Šmidke, Slánsky, Šverma...

Marek Čulen sa narodil 18. marca 1887 v Brodskom na Záhorí. Pochádzal z chudobnej sedliackej rodiny a privyrábal si kolárstvom. Pred prvou svetovou vojnou emigroval do Chicaga, kde súč v stykoch s českými vystaľovalcami a s povestným Forestom, oboznámil sa so socialistickým hnutím. Popri Púcherovi bol hádam jediným Slovákom v USA, ktorý chápal socializmus vážne.

Po návrate z Ameriky začiatkom roku 1920 sa Marek Čulen vrhol do domácej politiky. Zaktivizoval sa v sociálnej demokracii, kde čoskoro predstavoval radikálny smer. Dňa 16. -17. januára 1921 predsedal známemu zjazdu slovenských, maďarských a nemeckých zástupcov marxistickej ľavice v Lubochni, na ktorom sa „de facto“ vytvorila KSS (Komunistická strana Česka sa vytvorila až na zjazde 14. -15. mája 1921). Po tomto vystúpení sa Čulen utahuje akosi do úzadia, sústreďuje sa na zachytenie maloroľníkov do komunistickej strany, ale iba s obmedzeným úspechom.

V 1929 r. ho zvolili za poslanca, ale čoskoro sa dostal do sporu s gottwaldovským vedením, ktoré vtedy veľmi energicky zavádzalo „boľševizáciu strany“ Ako spoluautor tzv. „Hlohovského memoranda“ bol už v júni 1929 vylúčený z KSČ. Neskôr sa však mohol vrátiť do strany, kde potom hral iba podradnú úlohu. Jeho agitačná práca a ľudové spôsoby vystupovania neunikli pozornosti moskovských šéfov, ktorí ho v r. 1939 vyzvali, aby utiekol do Ruska. Spočiatku nemali preňho nijaké špeciálne úlohy a poslali ho ako obyčajného robotníka do traktorovej fabriky. Spomenuli si však naňho v júni r. 1941 a odvtedy sa jeho hlas často ozýval v moskovskom vysielaní pre Slovensko, ako aj v ampliónoch na fronte, kde vyzýval slovenských vojakov, aby prešli k Sovietom. Ale nepočúvol ho ani jeho vlastný syn, ktorý bojoval ako dôstojník slovenskej armády.

Keď v auguste r. 1941 Gruzínek Stalin obnovil pod firmou Slovanského výboru imperialistický panslavizmus starých cárov, Marek Čulen so Zdenkom Nejedlým zastupovali v ňom Česko-Slovensko. V roku 1944 aj on nasledoval stopy Širokého Černockého, Zrzu, Bacílka a Šmidkeho a priletel na Slovensko posilniť kádre KSS. Po jeho odchode ostala v Moskve iba nevýrazná skupinka slovenských komunistov maďarského pôvodu: Š. Major, E. Friš, Margit Široká a Št. Rais. Na povstaleckom území Marek Čulen často dával najavo, že on sa cíti iba ako piate koleso, ale že je už starý, aby menil svoje presvedčenie. Koncom októbra odletel späť do Moskvy.

Marek Čulen je najzaujímavejší tým, že nikdy vysoko nelietal, ani hlboko nepadol. Jeho politické ambície nesiahali nad poslanecký mandát a jeho politické šťastie zaznamenávalo iba nepatrné výkyvy. V r. 1945 ho

vymenovali za poslanca dočasného národného zromaždenia, v roku 1946 bol voľbami v tejto funkcii potvrdený ako poslanec za KSS. Jeho činnosť sa opäť sústreďovala na roľnícku vrstvu a horlivo sa činil v Ďurišovom Zväze slovenských roľníkov. Ináč nijakú poprednú funkciu nezastával a vari preto ho obišli politické čistky. V tomto ohľade Marek Čulen bol výnimočný zjav slovenského komunistu. Zomrel prirodzenou smrťou dňa 26. decembra 1957.

Hoci sa dnes píše, že povstanie bolo „dílem komunistické strany Československa“, medzi slovenskými a českými komunistami je okrem menovaných veľmi málo jednotlivcov, ktorí v osudných dňoch 1944 strhovali na seba pozornosť a za sebou masy. Jozef Valo priletel na Slovensko 6. októbra ako člen Němcovej delegácie a 24. októbra s ňou odletel do Lvova. Na Slovensku sa teda dlho neohrial a Husák mu i tak neveril. Pavol David bol vtedy sovietskym občanom a bojoval kdesi v Poľsku v sovietskej a nie v č.-s. armáde. Takáč, Majling, Strechaj, Púčik boli bezvýznamní partizáni, ktorí sa k povstaniu viac-menej prilepili a o ktorých nikto nevedel. Púll, Faltan, Šoltész sa priživovali v Husákovej záhumienke a už v r. 1945 sa rozprávali legendy o ich hrdinskom boji o miesta v sovietskom lietadle, ktoré ich vyviezlo z B. Bystrice do Chustu. Najopovážlivejším útokom na zdravý rozum je však tvrdenie, že povstanie pripravovali a viedli arcisúduhovia Široký a Gottwald, keď pravdou je, že Široký sedel vo väzení v Nitre a Gottwald ležal v delíriu v Moskve.

V nitrianskej väznici krajského súdu sedelo spolu 30 predákov KSS. Povstanie znemožnilo ich oslobodenie a kvôli istote ich slovenské úrady neskôr previezli do Bratislavy. Sovietskym a českým komunistom záležalo na záchrane života aspoň niektorých z nich, v ktorých správne videli ochotné nástroje pre svoje budúce plány. Pokus sa do značnej miery vydaril. Jeho vyličenie nespadá do rámca tejto práce. V krátkosti iba tolko, že z 30 väzňov sa zachránili štyria najdôležitejší: Široký, Ďuriš, Baššovanský a Benada. K ich úniku došlo vo februári r. 1945, keď pred blížiacim sa frontom komunistických väzňov mali previesť do Nemecka. Útek sa označuje za dramatické dobrodružstvo, ktorého autorom bol Široký. V skutočnosti Širokého účasť na afére bola úplne pasívna, zásluhu na úniku mal minister Mach, prokurátor Vagač a súdruh Viktory. Osud ostatných 26 väzňov bol tragický, zahynuli dňa 19. februára 1945, keď spojenecké lietadlá bombardovali vlak, ktorý ich odvážal cez Melk (v Rakúsku) do koncentračného tábora v Ríši.

LIBERÁLNO-DEMOKRATICKÍ POLITICI

Kým komunistický odboj proti Slovenskej republike, najmä po vypuknutí sovietsko-nemeckej vojny, je pochopiteľný, odboj zo strany agrárikov, ktorí vystupovali pod menom demokratických a liberálnych zložiek je normálnemu logickému mysleniu nevysvetliteľný. Zdravý sedliacky rozum - ktorý by mal byť agrárnikom blízky - to proste nechápe. To sa dá vysvetliť jedine morálnym krachom, lipnutím na materiálnych hodnotách a úplným prevrátením hierarchie hodnôt, ktoré ako epidémia zachvátili jednu celú vrstvu slovenského národa. Keby si človek chcel vypožičať na jej označenie pejoratívny výraz, nazval by ju, ako ju nazývajú komunisti od r. 1948 t. j. „agrárniko-luteránska klika okolo Ursínyho a Lettricha“ (viď napr. „Historický časopis“, č. 2/1963 str. 296)

Toto však nie je čas na rekriminácie a škodoradosť. Zato však je to výrečný epilog k spolupráci, ktorá začala likvidovaním slovenskej samostatnosti, začlenením Slovenska do Č-SR a deľbou moci na princípe fifty-fifty. Do popredia demokratického odboja sa pretlačila trojica Lettrich-Ursíny-Josko, ktorá rečami, poradami, memorandami a podobnými akciami pripravovala povstanie „morálne“. Materiálne urobil najviac človek, ktorý sa najradšej pohyboval v zákulisí: Imrich Karvaš.

Nikoho povstanie nevyvieslo tak spektakulárne z úzadia do popredia ako DR. JOZEFA LETTRICHA. Dr. Lettrich si právom nárokuje titul hlavného inžiniera povstania. Bola to však stavba na piesku, zrútila sa a v troskách pochovala aj svojho tvorca, po ktorom dnes ostala iba notorická povesť.

Jozef Lettrich sa narodil 17. júna 1905 v D i v i a k o c h v Turci, ako syn solídnej evanjelickej rodiny (rodičia: Juraj a Judita, rod. Bizík). Gymnázium študoval v Martine, právo v Bratislave, kde ho promovali v r. 1930. Už ako vysokoškolák sa venoval novinárstvu a skúšal svoje šťastie aj v literatúre a politike. Za vzor si vybral svojho krajana Milana Hodžu, ktorý bol jeho patrónom a po skončení štúdií ho prijal do svojich straníckych služieb. Lettrich si skutočne osvojil niektoré politické triky Milana Hodžu, ale v nasledovaniachodných črtách ďaleko-ďaleko zaostával za svojím vzorom. Ako začínajúci novinár a literát Lettrich pracoval v propagačnom oddelení agrárnej strany, ktoré malo vtedy meno „Roľnícka osveta“. V rokoch 1933-39 bol generálnym tajomníkom tohto odvetvia agrárnej strany.

Vo svojich novinárskych článkoch a úvahách Dr. Lettrich vystupoval v maske nekompromisného čechoslováka. Jeho brožúrka o Pittsburgskej dohode je brožúrkou proti Pittsburgskej dohode, za jednotný československý

národ a štát. Ale keď v jeseni r. 1938 začala sa rúcať „demokratická“ Č-SR, tento budúci vodca Demokratickej strany takto písal v „Slovenskom denníku“ (4. októbra 1938):

„Budeme sa musieť zriecť bez sentimentality zásad humanitných a demokratických, lebo demokracia sa ukázala slabou a poddajnou, a preto ju treba nahradiť účinnejšími opatreniami.“

Boli všetky náznaky, že by nebolo bývalo treba prehovárať Lettricha dlhými rečami a bol by aj on dal svoje pero do služieb autonomizmu a neskoršie i štátnosti, ako to urobili jeho kolegovia napríklad Hanko, Ján Hrušovský a iní. Ale o Lettrichov talent asi nikto nestál. Naopak Lettrich mal medzi ľuďmi niekoľko zafatých nepriateľov a jeden z nich Karol Murgaš si chcel s ním vyrovnáť účty. V rušných marcových dňoch, keď sa Sidor vzdal funkcie ministra vnútra a prebral ju zatrpčený a pomerov neznalý Tuka, využil chaotickú situáciu náčelník štábu HG Karol Murgaš.

Ako bývalý komisár Bélu Kúna ukázal Murgaš, že sa medzi komunistami dobre naučil svoju lekcii. Kým sa slovenskí politici rozplývali v slávnostných rečiach alebo rokovali o ochrannej zmluve s Nemeckom, Murgaš posielal gardistov, aby zaistovali exponovaných čechoslovákov a komunistov. Nie je náhodou, že vo väčšine prípadov zaistené osoby boli osobnými nepriateľmi K. Murgaša a nie je náhodou ani to, že medzi nim nachádzame mnoho mužov 29. augusta. Popri Lettrichovi bol tam Ursíny, atď. Lettrich pobudol v Ilave iba pár dní, ale za ten čas sa v ňom utvrdilo jeho protiľudácke cítenie.

Vo svojej knihe „History of modern Slovakia“ Lettrich píše, že domáci odboj proti Slovenskému štátu začal už 6. októbra 1938 (str. 194). Ak je pravda (lebo nie je všetko pravda, čo Lettrich v tejto knihe popísal), tak potom Lettrich bol v tomto odboji veľmi osamotený, pretože poprední agrárici podpisovali Žilinskú dohodu (Ursíny, Teplánsky, Lichner, Styk, Polák a iní). Ináč si Lettrich za Slovenského štátu žil pomerne nerušene v Bratislave, kde vykonával výnosnú advokátsku prax a vo voľnom čase sa venoval myšlienkam odboja.

Do leta r. 1943 tento „odboj“ pozostával iba zo stretnutí na rodinných slávnostiach a posedeniach. Od leta r. 1943 sa do týchto krúžkov začali vkrádať poprední činitelia slovenského verejného života, ktorí v r. 1938-39 mysleli, že zmeny v politickom podnebí budú trvať aspoň jednu generáciu. V r. 1943 sa začali pripravovať na novú zmenu, nevediac ovšem, že tá bude trvať ešte kratšie. Neprichádzali s prázdnyimi rukami a čoskoro posielali do Londýna dôverné a dôležité správy o slovenskej armáde, hospodárstve,

politike atď. Správy prenášali diplomatickí kuriéri v diplomatickej batožine hlavne cez Švajčiarsko a Španielsko.

Lettrichova účasť na Vianočnej dohode a v SNR sú príliš dobre známe a netreba ich tu opakovať. V brožúrke „O slovenskej národnej rade“ povedal nám o sebe a o svojej činnosti dosť, i keď sa to všetko neodohralo celkom tak ako to opísal. V B. Bystrici sa Lettrich presvedčil, že je ľahšie stať sa veľkým činiteľom, než ním byť. Jeho bezradnosť hrala do rúk komunistov. Nebol v stave kontrolovať živly, ktoré počúvali na jeho výzvu a povstali proti štátu.

V delení o moc s komunistami bol Lettrich až smiešne dôsledný. B. Bystrica v tomto ohľade prevýšila Kocúrko, lebo ani tam by si nevedeli vymyslieť dvoch richtárov a dvoch bubeníkov. Slovenská národná rada mala však dvoch predsedov: komunistu a demokrata; poverenctva mali v čele dvoch povereníkov. Jeden pasívny pozorovateľ to charakterizoval: „Ešte šťastie, že Husák je ateista, ináč by nám nadekrétovali dvoch pánbožkov.“ Lettrich vo svojej knihe píše, že táto taktika znemožnila Husákovi vyhlásiť Slovenskú sovietskú republiku. Toto je však slabá útecha, že jej v úprimnejších momentoch nemôže veriť ani sám Lettrich.

Povojnová politická kariéra Dr. Lettricha trvala necelé tri roky. Navonok sa Lettrich snažil vybudovať fasádu neodvislej autority („Na Slovensku si vládeme sami“), ale v skutočnosti mohol konať iba to, čo mu dovolila - explicitne, alebo implicitne - Praha. Keď napríklad pozbažil Daxnera funkcie predsedu Národného súdu, Praha rozhodnutie anulovala bez ohľadu na Lettrichovu moc a právomoc SNR.

Na jar r. 1945 Lettrich sa dostal k moci za pomoci komunistov. Na jar r. 1946, keď prichádzal čas volieb, chcel sa udržať pri moci za pomoci slovenských katolíkov, s ktorými dňa 30. marca podpísal dohodu. Týmto paktom jeho strana dosiahla vo voľbách 62% hlasov, avšak o pár dní sa vo voľbách Dr. Lettrich vyslovil v interview s pražskými novinármi: „Hlasovanie je vecou voličov. Politika je vecou strany a jej vedenia“. Tým dal jasne najavo, čo si myslí o sľuboch a záväzkoch písomných i slovných, ktorými lovil voličov pred 26. májom 1946.

V marci r. 1948 utiekol Dr. Lettrich za hranice a žil ako politický emigrant v USA.

Povojnová politická kariéra iného vynikajúceho činiteľa Demokratickej strany JÁNA URSÍNÝHO bola ešte kratšia. Ešte v novembri r. 1947 Ursínyho pozbavili podpredsedníctva vlády a čoskoro putoval do väzenia. Ako mohla Demokratická strana splniť sľuby dané katolíkom, keď nemohla

ratovať postavenie a reputáciu svojho popredného člena predsedníctva? V apríli r. 1948 komunisti postavili Ursínyho pred súd a vymerali mu 7-ročné väzenie.

Aj Ursíny bol Hodžovým politickým epigónom. Okrem politických vzázkov viazali ho k Hodžovi aj príbuzenské vzázky a osvojil si mnohé Hodžove spôsoby. Pred vojnou bol Ursíny pomerne vlažný k autonómii, ale nebol zásadne proti nej. Bol jedným z mála evanjelikov, ktorí sa snažili o hladkejšiu spoluprácu s katolíkmi: rozumel si dobre so Sidorom, menej s Tisom. Medzi Tisom a Ursínym bolo stále politické nedorozumenie a určitá osobná nevraživosť. Keď v októbri r. 1938 sa vytvorila prvá slovenská vláda, Tiso sa postavil proti Ursínyho účasti v nej. Agrárnickými ministrami vo vláde sa stali Teplánsky (ktorému vraj pomohlo to, že bol katolíkom) a Lichner. Bola to škoda, pretože Ursíny bol schopný politik s parlamentnou skúsenosťou a s dobre vyvinutým politickým zmyslom pre riešenie jednoduchých problémov.

Ján Ursíny (narodený 10. októbra 1896) pracoval v družstevnom hnutí už od mladosti. Ako mnohí synkovia popredných slovenských evanjelických rodín, aj on urobil po prevrate závažnú kariéru. Keď mal 32 rokov, stal sa predsedom Hodžovej sústavy bánk, Zväzu roľníckych vzájomných pokladníc. V r. 1929 ho zvolili za poslanca a zastupoval v parlamente agrárnu stranu až do konca republiky. V októbri r. 1938 vedie domovinársku deputáciu do Žiliny, podpisuje Žilinskú dohodu a tým sa jeho politická kariéra dočasne končí. Nekandidujú ho do slovenského snemu a v marci r. 1939 sa stáva nakrátko obeťou Murgašovej „čistky“. Po prepustení využíva možnosti, ktoré samostatnosť poskytuje a uplatňuje sa v slovenskom hospodárskom živote.

Slovenskí radikáli si často sťažovali u Nemcov, že starí agrármici sa spájajú so starými ľudákmi a ako črvotoč rozožierajú Slovenský štát. Ako príklad uvádzala sa trojica Danihel-Turček-Ursíny, ktorá sa vraj vzájomne delila o kontrolu Zväzu hospodárskych družstiev, Roľníckych vzájomných pokladníc, Slopolu, atď.

Keď Lettrich s Husákom začali organizovať odboj, chceli tam mať niekoho so zvučným politickým menom. Obrátili sa na Teplánskeho a Ursínyho. Teplánsky sa vyhovoril, že on je už starý (nar. v r. 1886) a chorľavý. Ursíny sa dal prehovoriť, hoci aj on mal neblahé predtuchy. „Ale napokon v duchu tzv. „postalingradského alibizmu“ zapojil sa aj on. Pretože býval v Turci a nie v Bratislave, na komunisticko-agrárnych stretnutiach ho zastupoval jeho švagor Dr. Matej Josko.

Ursínyho stanovisko kolísalo medzi opatrnosťou v taktike a ľahkomyseľnosťou v stratégii. Myslel si, že národný front s Husákom je to isté, čo koalícia s Déerom, alebo Žilinská dohoda s Tisom. Len keď už bolo neskoro, prišiel na to, že voči komunistom nemožno pestovať tú istú chytráckosť, ktorá platila také bohaté dividendy v predvojnovnej politike. Ako starí majstri v hre „kto z koho“, komunisti dobre vedeli, prečo Ursíny a jeho skupina javia ochotu paktovať s nimi a už vtedy kuli plány, ako sa ho v príhodnom čase zbavia.

Začiatkom októbra r. 1944 Ursíny cestoval do Londýna ako delegát SNR a odtiaľ do Moskvy. Z jeho moskovského pobytu sa zachovalo niekoľko už dnes historických fotografií, kde usmiaty Ursíny stojí vedľa Stalina, Molotova, Vyšinského a „ometálovaných“ maršálov. Ale ani toto mu nevyšlúžilo u komunistov rešpekt. Komunisti si ho vzali na mušku od samého začiatku. Dňa 8. apríla 1945, keď ešte v Trenčíne, Martine a Žiline trvala Slovenská republika, Gottwald vystúpil na konferencii funkcionárov KSS v Košiciach. Vo svojej reči (ktorá je vytlačená v Gottwaldových „Spisoch“, XII., str. 13-25) nabádal slovenských komunistov „tú reakčnú kliku Ursíny-Hodža - v masách odhaľovať, diskreditovať a keď príde čas, zatočiť s nimi i jinak... Jestliže si Ursíny myslí, že se nemusí hanbit za to, co dělal před rokem 1938 a po roce 1938, tedy dobře. Ale my mu dokážeme, že se musí hanbit za to, co dělá dnes.“

Bolo to v čase, keď Gottwald bol práve tak podpredsedom vlády, ako ním bol Ursíny. Ale rukavice už boli na rukách a o dva roky Ursínyho vyniesli z politickej arény na nosítkach. Tak sa stal Ursíny jedným z prvých centralistov, ktorí na svoje partizánčenie doplatili. Jeho predtucha ho nesklamala.

Všeobecne sa tvrdilo, že Ursínyho vtiahol do povstania jeho švager DR. MATEJ JOSKO (pani Josková bola rodená Ursíny). V partizánskych správach a v oficiálnych partizánskych reportoch sa Joskovo meno objavuje iba zriedka. Jednak preto, že Josko nebol výnimočný politik, ani bojovník a jednak preto, že úloha Mefistofela budí aj medzi svojimi vždy viac rozpakov než obdivu.

Matej Josko sa narodil 19. júna 1907. Vyštudoval právo a venoval sa žurnalistike. Už v mladom veku a bez predchádzajúcich skúseností sa stal redaktorom Lidových novín v Bratislave. Pred vojnou Lidové noviny boli majetkom národne-socialistického poslanca Dr. J. Stránskeho a čo sa týka tradície (zal. v r. 1892) a úrovne, boli najpoprednejším denníkom v Č-SR. K ich prispievateľom patrili špičky novinárskych talentov: Peroutka, Ripka,

Čapek a iní. Josko sa však nedostal na tento novinársky Parnas na základe svojich žurnalistických kvalít. Svoje odborné nedostatky potom vyvažoval ohnivým českoslovakizmom, ktorého ostrie posítovali hlavne ľudácki novinári.

Medzi bratislavskými novinármi bývalo zvykom, že sa večer v kaviarňach zabudlo, čo sa cez deň objavilo na stránkach novín. Josko si však tohto kolegiálneho ducha nikdy neosvojil. Pre jeho hrubé a nenovinárske výpady proti Sidorovi (ktoré potom Stránsky verejne odvolal) Josko do slovenského novinárskeho prostredia nezapadol. Mnohí slovenskí novinári mu dali pocítiť, čo si o ňom myslia a to iba zhoršilo Joskov komplex a hnev. Politicky Josko nepatril medzi agrárikov, ale bol členom č-s. národno-socialistickej strany.

V rokoch 1939-44 Josko sa nevenoval novinárstvu. Ako riaditeľ ružomerskej celulózky ťažil z hospodárskej konjunktúry Slovenského štátu a obohacoval sa ako málokto. „Slováci, hľadte zbohatnúť“, bola jediná rada Dr. Tisu, ktorú si Josko vzal k srdcu, ináč bol naďalej českoslovakistického zmýšľania. Niet divu, že Joskova vila sa stala centrálou, kde si odbojáři dávali rendez-vous. Najprv len agrárici medzi sebou, potom aj s komunistami. A neprekvapí ani to, že Dr. Josko figuruje aj v ilegálnej SNR hneď v prvej zostave (Lettrich, Ursíny, Josko, Husák, Novomeský, Šmidke).

V povstaní, kde bolo treba ukázať, kto čo je aj v pozitívnom zmysle, Josko nemal dosť osobnej odvahy, aby sa prebil do popredia. V obnovenéj Č-SR sa držal na politickom poli iba silou zotrvačnosti a osobnými spojeniami. Bol poverenikom financií. Jediný svetlý skutok Joskovej politickej kariéry bol telegram, ktorý poslal Benešovi, keď Beneš zamietol Tisovu žiadosť o milosť. Ale aj tento skutok milosrdenstva iba dokrešľuje Joskov českoslovácky portrét. Telegram (ktorý i tak dopadol na hluché uši) znel: „V záujme dobrého spolunažívania Čechov a Slovákov v našej milovanej Č-SR, za ktorú ste Vy v zahraničí a ja tu doma v plnom nebezpečenstve života bojovali, prosím o milosť pre Dr. Tisu ako človeka i kňaza.“

V 1948 Dr. Josko utiekol zo Slovenska.

Je mojím osobným presvedčením, že ak niekto bol mužom 29. augusta, bol ním PROF. DR. IMRICH KARVAŠ. Nielen, že vykonal pre úspech povstania materiálne najviac, ale robil to s takou dômyselnou rafinovanosťou, že sa to v septembri r. 1944 videlo nemožné Nemcom a po máji r. 1945 zase partizánom. Ale všetky tie zásluhy, na ktoré si Karvaš po návrate z koncentráka robil nárok, boli jeho.

Karvaš mal mimoriadny talent na všetko i na pozemnú činnosť.

Odhalenie jeho účasti na prípravách povstania otriaslo mnohými slovenskými i nemeckými činiteľmi v Bratislave hlavne preto, že urobilo z nich naivných hlupáčikov, ktorí sa dali Karvašom vodiť za nos. Karvaš mal alibi na všetko. I pre veci, čo mohli slúžiť iba nepriateľom slovenskej štátnosti, vedel si vymôcť súhlas, ba často i podnet popredných slovenských a nemeckých činiteľov.

Imrich Karvaš sa narodil 25. februára 1903 vo Varšanoch (pri Leviciach). Bol vynikajúcim slovenským národohospodárom a už ako 27 ročný mladík sa stal docentom bratislavskej univerzity. V tridsiatych rokoch sa venoval politike a viedol malú skupinu takzvaných regionalistov, ktorí sa združili okolo časopisu „Politika“. Dňa 25. septembra 1938 sa stal ministrom č-s. vlády (v tzv. vláde odborníkov, kde ďalší dvaja Slováci v tejto vláde boli Černák a Pietor). Hoci úradoval veľmi krátko, jedným z jeho prvých návrhov bolo rozpustenie HSLŠ. Karvaš mal v žilách riedku úradnícku krv, poznajúcu iba jednu lojalitu, voči chlebobarcovi. Pred r. 1919 notársky syn Imrich hlásil sa za Maďara, po prevrate za Českoslováka a keď sa po marci r. 1939 vrátil z Prahy aj so svojou manželkou (ktorá bola českej národnosti), hlásil sa za Slováka. V Slovenskej republike sa dostalo plného uznania jeho ekonomickým schopnostiam a stal sa popri univerzitnej profesúre i guvernérom Slovenskej národnej banky, prednostom Najvyššieho úradu pre zásobovanie a z toho titulu aj členom slovenskej vlády. Ministri Medrický a Pružinský boli úplne pod jeho vplyvom a v hospodárskej politike Dr. Jozef Tiso bral jeho pokyny bez debaty a nimi sa aj riadil.

Napriek svojej politickej a národnostnej minulosti si Karvaš vedel získať temer neobmedzenú dôveru Nemcov i Ľudákov a v tom istom čase pestoval dôverné styky s čechoslovákmi, komunistickými intelektuálmi a so svojimi kolegami z bývalej slobodomurárskej lóže. Vedel sa tak presvedčivo pretvarovať, že Ľudin, Tiso, Lettrich, Husák, ba i evanjelický biskup Osuský boli presvedčení, že Karvaš ide s každým jedným z nich.

Keď vypuklo povstanie nepoberal sa Karvaš do B. Bystrice. Natoľko sa cítil istým a nepostrádateľným, že sa tváril nanajvyš prekvapene, keď ho dňa 3. septembra 1944 zatkle nemecké Gestapo na priamy rozkaz Dr. Kaltenbrunnera. Okolo Karvašovho prípadu sa vyvinula veľká aféra, o ktorej sa nám zachoval v nemeckých dokumentoch obsažný fascikel spisov. Nie je teda ťažko vykresliť povstalecký profil Dr. Karvaša.

Dňa 3. septembra prišli k Dr. Tisovi dvaja vysokí úradníci z nemeckého „Sicherheitsdienstu“ a predložili mu dokumenty o Karvašovej účasti v prípravách povstania. Žiadali Tisov osobný súhlas na zaistenie Karvaša

a Tiso im ho dal.

Ale Karvaš nestratil nervy ani vo väzení. Na svoju obranu vedel zverbovať kdekoho. Do Kaltenbrunnerovho úradu sa hrnuli intervenčné listy za jeho prepustenie. Nemecký Berater pri Slovenskej národnej banke, ríšsky bankový direktor Buzzzi, vo svojej intervencii z 9. septembra chváli Karvašovu spoluprácu, vysvetľuje a zľahčuje Karvašov presun 1 200 000 švajčiarskych frankov, ktoré Karvaš pomocou švajčiarskeho konzulátu prepravil do Švajčiarska. Berater pre hospodárske a finančné veci pri slovenskej vláde a Dr. Gebert intervenoval dlhým listom dňa 18. septembra. Odmietla obvinenia, že by Karvaš konal neúprimne alebo proti záujmom Ríše. Pýtal sa, či je možné a vôbec vysvetliteľné, že by Karvaš svoju prácu v rokoch 1939-44, ktorú on (Gebert) sledoval a ktorá sa vždy niesla v intenciách nemeckých záujmov, iba predstieral? Vraj teraz si na Slovensku každý úradník kladie otázku: „Keď tento človek neuspokojil Nemcov, tak už potom naozaj nevieme, ako sa máme správať, aby to vyhovovalo, a preto najlepšie bude ostať nečinným. „

Ďalší nemecký národohospodár, ktorý sa prihovárал za Karvaša, bol Ing. Hudeczek (v liste z 23. septembra), ktorý vo svojej intervencii zdôrazňuje, že Karvaš tak pracoval pre Nemcov, že si až znepriatelil slovenské nacionalistické kruhy.

Ale najzaujímavejšie vysvedčenie si vystavuje Karvaš sám. Z väzenia poslal list aj Dr. Tisovi, kde zdôrazňuje svoju nevinu, svoju oddanosť k slovenskej veci a ochotu k ďalšej spolupráci, len aby mu Tiso pomohol dostať sa z väzenia. Písal tak presvedčivo, že Dr. Tiso aj napriek dôkazom, ktoré mu nemeckí úradníci predostreli, intervenoval za Karvašovo prepustenie. Písal, že neverí, že by Karvaš podnikal niečo proti slovenskej štátnosti a proti nemeckým záujmom. Dr. Tiso opätovne naliehal na Ludína, aby sa Karvaš dostal na slobodu.

Po potlačení povstania Dr. Tiso a nemeckí činitelia v Bratislave obnovili svoj tlak na Kaltenbrunera, aby uvoľnil Karvaša, pretože Karvaš je jediný človek, ktorý môže dať do poriadku zruinované slovenské hospodárstvo. Ludin v jednom telegrame (č. 1710/8. 11. 44) vyhlasuje, že je presvedčený, že Karvaš sa nemohol zúčastniť na prípravách povstania, zdôrazňujúc jeho zásluhu na slovenskom hospodárstve. Pripomína ako ho on (Ludin) a Tiso postrádajú. Vraj nie je pravda, že Karvaš bol pod vplyvom svojej českej manželky. Karvaš je vraj duchovne príliš samostatný, aby sa dal takto ovplyvňovať. Telegram končí uistením, že Karvaš sa silne exponoval v nemeckom zmysle („Ohne Zweifel habe er sich im Laufe der letzten Jahre in

unserem Sinne exponiert“) a žiadal o jeho prepustenie.

Na tento telegram odpovedal šéf bezpečnostnej polície a bezpečnostnej služby Dr. Kaltenbrunner nasledovným listom (IV. B, 2c -Nr. 699g z 18. novembra):

„K prepusteniu bývalého guvernéra Slovenskej národnej banky Prof. Dr. Karvaša nemožno nateraz pristúpiť. Potlačení povstania a zajatím vedúcich povstalcov vyšetovanie vstúpilo do nového štádia, čím sa očakáva aj ďalšie osvetlenie Karvašovho komplexu. Predovšetkým musí sa preskúmať nazhromaždený materiál, ktorý obsahuje ďalšie priťažujúce momenty aj proti Karvašovi.

Je síce pravda, že Karvaš mal dobré vzťahy k niektorým vedúcim Nemcom v Bratislave. Ako protiváha toho stojí však jeho čechofilské vystupovanie, ktoré spočívalo na jeho českých sympatiách a rodinnom príbuzenstve. Vo svojej vlastnej výpovedi Karvaš priznáva, že v marci 1944 nadviazal styk s vedúcou spojovacou osobnosťou č-s. exilovej vlády. Nevedel vysvetliť obvinenia, že pod zámienkou evakuácie dal odvieť na územie, kde neskôr vypuklo povstanie, zásoby potravín, bankové rezervy vo výške 2,5 miliardy Ks a kliše na tlačenie bankoviek. Treba s určitosťou počítať, že ďalšie vyšetovania o pozadí povstaleckých akcií potvrdia Karvašovu účasť na týchto machináciách.

„Aj keď Karvaša možno v Bratislave iba ťažko nahradiť, iba ľutujem, že nie som v stave súhlasiť s Vaším návrhom. O výsledkoch vyšetovania Vás budem informovať. Heil Hitler!“

Kaltenbrunner.

Dňa 8. decembra Kaltenbrunner informoval: „Stále sa prehľbuje podozrenie, že Karvaš bol jedným z najšikovnejších pripravovateľov povstania... s jeho prepustením nemožno v dohľadnom čase počítať.“ (Mit Haftentlassung sei daher in absehbarer Zeit nicht rechnen.)

A tak, hoci z Bratislavy urgovali Karvašovo prepustenie (Ludin v telegrame 1855/11. 12. 44 sa opäť prihovárал za Karvaša, ktorý sa vraj stal obeťou osobnej nenávisťi a nepriateľstva nie pre politiku, ale pre jeho talent a nadanie), Kaltenbrunner Karvaša neprepustil. Tieto intervencie však neboli nadarmo a zaručili pre Karvaša zhovievavé nakladanie v koncentračnom tábore. Kým Golián, Malár, ba i Karvašov nástupca na NÚZe Galan sa z nemeckého zajatia živí nevrátili, Karvaš sa z neho vrátil bez väčšej ujmy.

Po vojne Karvaš pokračoval vo svojej opatrníckej politike. Nestál tak

bezvýhradne za Lettrichom, ako jeho kolega Zaťko a keď sa vo februári r. 1948 dostali k moci komunisti, bol jedným z prvých, čo podpísovali manifest vyjadrujúci „veľkú radosť nad spoločným víťazstvom“. Kým na Slovensku vládol Husák, Karvaš sa mal dobre. Podľa zásady „ruka ruku umýva“ bývalý Karvašov chránenec sa stal Karvašovým ochrancom. Ale ináč komunisti o jeho talent a skúsenosti nestáli. Keď padol Husák, vybledla aj Karvašova hviezda a Karvaš skončil svoju kariéru vo väzení.

Do tejto galérie liberárnych odbojárov sa zmesť aj pasívny muž 29. augusta FEDOR HODŽA, ktorý prišiel do B. Bystrice v sprievode F. Němca ako politický poradca delegáta pre „oslobodené“ územie. Keď domovníari začali svoju obnovenú činnosť pod menom demokratickej strany, ustanovili si začiatkom r. 1945 za svojho generálneho tajomníka Fedora Andreja Hodžu. Tým sa mala zachovať dynastická kontinuita, meno Hodžu malo pôsobiť ako magnet na predvojnových agrárnikov. Pre Ľudákov, ktorí vedeli o Hožových rozporoch s Benešom a o jeho federáčnych snahách, malo byť Hodžovo meno garanciou, že vo výbere medzi komunistami a demokratmi sú demokrati menším zlom.

Fedor Hodža však okrem mena nezdedil po otcovi takmer nič. Jeho otec Milan Hodža pripravoval Fedora (narodeného 4. novembra 1912 v Budapešti) pre politickú kariéru už od malička. Poslal ho na štúdiá do Prahy, Paríža a Berlína a po štúdiách mu zaistil miesto na hospodárskom oddelení ministerstva zahraničia. V r. 1938 Fedor odchádza s otcom do Paríža, kde ho Osuský zamestnal ako tajomníka č.-s. vyslanectva v Paríži. V r. 1940, keď v Londýne prepukol otvorený boj medzi Benešom a dvojicou Hodža - Osuský, mladý Fedor stál spočiatku stranou a neskôr sa pridal k Benešovi. V londýnskej emigrácii sa tomu hovorilo, že vajce je múdrejšie ako sliepka.

V r. 1941 spojenci uznali Benešovu vládu, zariaďovali sa ministerstvá a menovali sa úradníci. Fedor Hodža dostal zamestnanie v legálnom oddelení ministerstva zahraničia. Na naliehanie agrárnikov v auguste r. 1944 Beneš urýchlene vymenoval Hodžu členom Štátnej rady a členom vládnej delegácie na „oslobodené územie“. Ale v B. Bystrici Fedor na seba nijakú pozornosť neupútal.

Pre pozíciu generálneho tajomníka nemal Fedor Hodža prepoklady. Súc naučený na otcovské rady a byrokratické pokyny, nemal vlastnej iniciatívy a samostatnosti. A tak sa stal iba vykonávateľom politiky namiesto toho, aby bol jeho spolutvorcom a usmerňovateľom. Chaotické pomery v DS hneď po vojne boli ovocím Hodžovho úradovania. DS sa nerozsypala len preto, že si vyhradila s komunistickou stranou monopolné mocenské postavenie

na Slovensku. Výhliadky na konkurenciu v podobe tretej nesocialistickej strany (kresťansko-republikánskej) priviedli DS do takej paniky, že sľubovala katolíkom hory-doly, len aby to nerobili a aby ju podporovali. V rámci týchto sľubov DS obetovala aj postavenie svojho generálneho tajomníka, ktorému pridala dvoch ďalších generálnych tajomníkov: Kempného a Bugára. Tým prakticky skončila meteorická politická činnosť Dr. Fedora Hodžu.

Liberárno-demokratickí politici počas povstania neprejavovali takmer žiadne známky života. Okrem lamentácií, že sa im to vyšmyklo z rúk a že si to oni ináč predstavovali, sotva sa zmohli na nejaký prejav samostatného konania. V národnom fronte udávali tempo komunisti a demokrati mali čo robiť, aby udržali krok. Vo svojej bezradnosti boli naozaj pošutovaniahodnou skupinou. Neschopní samostatného života hľadali riešenie v politickej symbióze a chcúc si nakloniť komunistov i Beneša, zošklivili sa obom. Beneš sa hneval (a nikdy im to neodpustil), že sa vzdali čechoslovakizmu a kokeľujú s komunistickou koncepciou samobytnosti slovenského národa. Komunisti im zasa zazlievali, že sa nevedia vymaniť zo zajatia svojej centralistickej minulosti. Boli nútení stále spúšťať z princípov, ktoré si vytýčili a kriviť politickú líniu podľa toho, odkiaľ fúkal ostrejší vietor. Zlikvidovaním povstania padla ich jediná opora, t. j. armáda. Od tej doby sa mohli „ulepiť iba na komunistickú káru“ a dúfať, že komunisti im nechajú polovičku moci v rukách. Nebolo medzi nimi vodcovskej osobnosti, a keď dostali 62% hlasov, vždy boli v defenzíve, konali z pozícií strachu a bojzlivosti.

V marci r. 1948 Demokratická strana sa stratila úplne. Pod firmou Strany slovenskej národnej obrody sa vynorila jej nástupkyňa. Mnohí z tých, čo v B. Bystrici a na povojnovom Slovensku parádovali ako puncovaní demokrati, začali teraz oslavovať „februárové víťazstvo“ a z milosti komunistov živorit' na periférii politického diania. Pollák, Kyselý, Ševčík, Pišút, Nosko... sa kajúčne bili v prsia, odvolávali svoje bludy spred februára 1948 a obviňovali svojich zvodcov ako Lettrich, Josko, Hodža..., ktorým sa podarilo dostať sa za hranice.

POVSTANIE A SLOVENSKÍ EVANJELICI

Na začiatku tejto štúdie vyslovili sme predsavzatie nevyhnúť sa nijakému problému, ktorý súvisí s povstaním. Dnes, keď komunisti píšu o demokratickej zložke povstania ako o „luteránsko-agrárnickej klike“ a keď mnohý slovenský emigrant spomína na povstanie ako na „komunisticko-luteránsky puč“, nemožno obísť rolu slovenských evanjelikov v prípravách a v účasti na povstaní. Veď koniec-koncov oni sami sa tým chvália a pripisujú si to za zásluhu. Dr. Lettrich pokladá za potrebné oboznámiť čitateľa svojej „*History of Modern Slovakia*“, že evanjelickí páni biskupi Čobrda a Osuský stáli proti Slovenskému štátu a že jediné opozičné časopisy počas trvania Slovenskej republiky boli „Evanjelický posol“, „Cirkevné listy“ a „Národné noviny“ (str. 150-1).

Je to smutná skutočnosť, ale pravdivá. Medzi iným dokumentuje aj to, že konfesionálne rozdielnosti medzi Slováckmi sú silné ešte aj v 20. storočí a že zakrývať ich iluzórnym závojom harmonickej spolupráce bolo by klamaním samých seba. Keď je dnes slovenská emigrácia v politickom zmysle rozčesnutá vertikálne a postoj k problému Slovensko či Česko-Slovensko sa častejšie áno ako nie, kryje s konfesionálnou príslušnosťou, to je dôsledok antagonizmu, či už vedomého alebo podvedomého. Tieto okolnosti umožnili nepriateľom slovenskej samostatnosti vybudovať priehradu vzájomnej nedôvery medzi katolíckmi a evanjelikmi, a nielen držať ich od seba, ale aj postaviť ich proti sebe. Tú známu klasickú taktiku „*Divide et impera!*“ s úspechom uplatňovali Benešove kruhy z Londýna, vytrvalo zdôrazňujúc evanjelickú opozíciu proti „slovenským quislingom“. V anglických časopisoch (napr. *The Times*, *Observer*) sa zjavovali benešovcami inšpirované články o evanjelickej opozícii a o odmietavom postoji tejto vrstvy obyvateľstva.

Objektívnemu pozorovateľovi neunikne, ako rozdielne sa správali v kritických dňoch evanjelický biskup Čobrda v Liptove a katolícky biskup Škrábik v Bystrici. Vyčinenie sučianskeho evanjelického pána farára V. Hrušku ostro kontrastuje s pomstychtivou vraždou, ktorej obeťou bol katolícky pán farár v Hájnikoch A. Šalát. Nie, nemožno zatajiť, že v povstaní sa prejavili katolícko-evanjelické rozdielnosti často v tej najkrajnejšej forme. Je síce prehnane tvrdiť, že to bola prevrátená protireformácia a prešovské jatky v luteránskej réžii. Historickým faktom však zostáva skutočnosť, že vedúce úlohy v „demokratickom bloku“ si zmonopolizovali temer výlučne slovenskí evanjelici. Nešlo iba o náhodnú zhodu okolností, že poprední

evanjelici v štátnej správa: minister Čatloš, generál Malár, „de facto“ minister hospodárstva Zaťko a dopravy Viest, sa zachovali voči Slovenskému štátu, ktorý im dôveroval, s takým nevďakom, že to otriaslo každým Slovákom počnúc od prezidenta Tisa smerom nadol.

Kde väzia korene toho nevyjasneného postoja k veciam a záujmom národa? Veď to bol predsa evanjelik Štúr, ktorý prvý hlásal, že slovenskému národu patrí vlastný štát a slovenskej autonómie sa popri Hlinkovi najvehementnejšie dožadoval evanjelický kňaz Martin Rázus.

Korene väzia v nedávnej i v dávnej minulosti. V prevratových dňoch r. 1918 slovenskí evanjelici boli zomknutejší, dôslednejší, praktickejší a hlavne prezieravejší než katolíci. F. Ruppelt v Seton Watsonovom zborníku „Slovakia then and now“ píše, že v malej hŕstke ľudí, ktorá sa v r. 1918 ujala vodcovstva, bolo takmer 90% evanjelikov. Z vodcovstvom ovšem kráčala v ruku v ruku aj politická hospodárska moc, ako to bez obalu napísal F. Peroutka v známej pasáži „Po prevrate slovenskí evanjelici nepotrebovali nijakého povzbudzovania z Prahy, aby sa snažili katolíkov zatlačiť: zodpovedalo to ich najvlastnejšiemu a hádam i najtúžobnejšiemu želaniu. Spôsobom takmer dokonalým vylúčili katolíckych reprezentantov z verejnej služby i pôžitku slávy. Niekoľko evanjelických rodín obsadilo svojím príbuzenstvom väčšinu vplyvných miest.“ (F. Peroutka: Budování státu, strana 1226). Aj Lettrich informuje, že vo verejnom živote a administratíve za prvej republiky slovenskí protestanti mali účasť „substantially greater than their proportionate strength“. Je všeobecne známe, že keď nejaká vrstva alebo trieda národa získa moc, stráži si ju žiarlivo, nerada sa s ňou delí a nikdy sa jej dobrovoľne nezrieka. Slovenkí evanjelici neboli výnimkou. Za prvej Č-SR videli v úzkej spolupráci s Čechmi predovšetkým bezpečnú záruku zachovania svojho monopolu moci. Keď Lettrich píše, že „non-autonomist political parties in Slovakia were led by Protestants“, iba potvrdzuje zmysel predchádzajúcej vety.

Za takýchto okolností je len samozrejmé, že v boji za autonómiu a za štát bola účasť evanjelikov oveľa menšia, než by sa na ich 15% patrilo. Keď sa slovenský štát utvoril, bolo to viac napriek ich nečinnosti, než pre ich zásluhy. A je len pochopiteľné, že v novom štáte nemohli ostať na piedestále slávy Iudia, ktorí brojili proti novým pomerom zubami-nechtami. Týmto zostupom zo slávy boli ovšem najviac postihnutí vodcovia neautonomistických strán a tí, ako nás Dr. Lettrich informuje, boli hlavne evanjelici. Nedošlo však pri tom k nijakej viktimizácii, k nijakej otvorenej alebo organizovanej diskriminácii. Politiku Slovenského štátu ku konfesiónálnemu prob-

lému vyjadril prezident Tiso vo svojom rozhovore s pátrom Mitnachtom, dňa 31. marca 1940 takto:

„Slovenský štát sa riadi zásadou kresťanskej spravodlivosti: *Suum cuique* - každému, čo mu patrí. Ešte sme sa nedostali k úplnej realizácii tejto zásady, ale pozvoľne, krok za krokom, sa snažíme k nej dospieť.

„Musíme odstrániť predovšetkým uprednostňovanie jedných pred druhými z nedávnej minulosti. Sú nám pri tom známe obavy tých, čo boli doteraz uprednostňovaní, že v budúcnosti nebudú môcť požívať výhody na trovy iných, lebo že sa im odoberú doteraz získané výhody. Preto postupujeme veľmi opatrne, aby sme nedali príčiny k nijakým nepodloženým obavám. Minister národnej obrany generál Čatloš, sám evanjelik, vo svojom poslednom prejave v Liptovskom Sv. Mikuláši poukázal na to, že evanjelici nie sú ukracovaní na nijakom poli štátnej správy. Nielenže sú zastúpení v pomere, v akom to zodpovedá ich počtu, ale často je tento počet prevýšený o 30-50-100, ba i viac percent.“

Tento proces sa však úplne ináč javil evanjelikom, ktorí ho pozorovali z opačného konca. Pre nich uplatnenie princípu „*Suum cuique*“ znamenalo zriekať sa určitých výhod a nie dostávať privilégiá, teda púť, na ktorú sa ľudia nikdy nepoberajú ochotne ani veselo. K vážnejším sporom medzi slovenskou vládou a evanjelickou cirkvou došlo v r. 1942. Evanjelická cirkev bol korporáciou v rámci štátu. Mala vlastnú ústavu, ktorá však vyžadovala schválenie od štátu. V čase utvorenia Slovenskej Republiky evanjelická cirkev augsburgského vyznania mala na Slovensku ústavu schválenú rozhodnutím bývalého č-s. štátu z 10. mája 1922.

Slovenská vláda oprávnene čakala, že evanjelici opravia svoju ústavu, aby zodpovedala zmeneným pomerom a predložila ju na schválenie. Nič podobného sa neudialo. Zatiaľ čo nemecká evanjelická cirkev predložila na schválenie ústavu (ktorú im slovenská vláda odobrila v r. 1940), slovenskí evanjelici vzdorovito trucovali. Konečne začiatkom r. 1942 ich slovenská vláda vyzvala, aby vypracovali novú ústavu zodpovedajúcu duchu Slovenského štátu a predložili ju na schválenie. Evanjelici sa po krátkom okúňaní podrobili výzve a štátna tlačiareň aj vytlačila Ústavu slovenskej evanjelickej cirkvi augsburgského vyznania v Slovenskej republike. Slovenská vláda však odmietla ústavu schváliť a žiadala evanjelikov, aby urobili určité zmeny. Slovenskí evanjelici to považovali za diktát, a nechceli sa podrobiť. Vzťahy sa značne vyostрили, ale výsledku sa nedosiahlo. Po celý čas trvania Slovenského štátu slovenská evanjelická cirkev visela v akomsi legálnom vákuu, pretože jej vodcovia odmietli urobiť akékoľvek ústupky.

Slovenskí evanjelici siahli dokonca ku kroku, ktorý si nemožno vykladať ináč, len ako protiútok. Generálny konvent evanjelickej cirkvi na Slovensku sa obrátil dňa 26. novembra 1942 na prezidenta Tisu memorandom, v ktorom odvolávajú sa na „zodpovednosť pred Bohom a dejinami“ ho žiadali o zastavenie vojny. Memorandum bolo neskôr uverejnené v časopise „Stráž na Sione“ (č. 2, z 15. januára 1943, str. 22). Hovorilo sa v ňom medzi iným:

„V štvrtom roku tejto strašnej druhej svetovej vojny, generálny konvent ako zástupca slovenskej evanjelickej cirkvi augsburgského vyznania, obracia sa na p. prezidenta Slovenského štátu so zdvorilou prosbou, aby uvažoval nad spôsobmi a hľadal prostriedky, ktorými by bolo možno zastaviť toto strašné krviprelievanie a priniesť vytúžený a požehnaný pokoj...“

Veru čudné gesto! Domievať sa, že jediným spisom slovenských evanjelikov možno vyvieť Slovensko z vojny, bolo iba známkou politickej naivity, nad ktorou by sa iste boli trpko usmiali rovnako mierumilovní evanjelickí laici a klérus napríklad v protestantskom Fínsku. Slovenským evanjelikom však išlo zjavne o zaregistrovanie svojho vlastného odmietavého postoja k štátu a k vláde. Memorandum zahalené rúskom nezištného pacifizmu malo slúžiť ako povojnový dokument alibizmu.

Keď sa v decembri r. 1943 vytvorila Slovenská národná rada, jej členstvo tvorili traja komunisti a traja evanjelici (Lettrich, Josko, Ursíny). V Londýne v Benešovom okolí hovorili za Slovákov a Slovákov reprezentovali prevažne evanjelici. Tá slabá podpora, ktorú malo povstanie v prvých septembrových dňoch, pochádzala z krajov s početnejším evanjelickým obyvateľstvom, ako na to poukázal už M. Černák pri svojej návšteve na nemeckom ministerstve zahraničia. Keď si človek preštuduje menoslov popredných funkcionárov, úradníkov, redaktorov, dôstojníkov v B. Bystrici, i keby nechcel, musí si všimnúť príslušníkov známych evanjelických rodín nielen v demokratickom bloku, ale aj medzi komunistami.

Bol to iste neúspech Slovenského štátu, že nevedel podchytiť a zapojiť do družnej spolupráce katolícku časť národa s evanjelickou. Netreba však zabudnúť, že k úspechu takéhoto podujatia sa vyžaduje úprimný záujem *oboch* stránok, zatiaľ čo k jeho neúspechu stačí *jednostranný* nezáujem. Slovenskí evanjelici, odkojení materialistickou čechoslovakizujúcou politickou hlasistickej generácie, neboli v stave osvojiť si v krátkom čase trvania Slovenského štátu politiku národných záujmov, kde treba aj dávať, nielen brať. Ich vypočítavé stanovisko bolo spočiatku neutrálne a vyčkávacie, vplyvom vojnovej situácie sa zmenilo na opozičné nekooperatívne.

A na záver ilustrácia (nie konfrontácia!) katolíckeho stanoviska k povstaniu, ako ju viac-menej inštinktívne formuloval biskup Vojtaššák v prípi-se biskupským ordinátorom z 13. júla 1947. Tento dokument sa čítal v proce-se „proti vlastizradným biskupom J. Vojtaššákovi, M. Buzalkovi, P. Gojdičovi a biskup Vojtaššák v ňom písal:

„Politický program pre 80% Slovákov - katolíkov musia vypracovať katolícki laickí politici, ktorí úprimne zmýšľajú aj s katolíckou Cirkvou aj so Slovenskom. Ktorí sú praktickí a svojej Cirkvi srdcom oddaní, ale aj Slovensku. *Ktorí v roku 1944 žiadneho „slovenského národného povstania“ nepoznajú - a ešte k tomu „spontánneho“, lebo to je ten najväčší švindiel a klam, akým chce niekto ospravedlniť a zahladiť to najväčšie nešťastie a hanbu, aké dakedy Slováka a národ slovenský v jeho dejinách stihli. Katolíci slovenskí „slovenského národného povstania“ z roku 1944 nikdy a nikde nech nespomínajú, ak nechcú, aby ich svet rozumný vysmial.“*

CHRONOLOGICKÝ PREHĽAD UDALOSTÍ

26. júla - Prvá skupina sovietskych partizánov (nadporučík Veličko a 10 partizánov) zhodení na Slovensko do priestoru Ružomberok.
2. augusta - Major Korecký ako kuriér vojenského vedenia odletel do Moskvy.
4. augusta - Karol Šmidke a M. Ferjenčík odleteli do Moskvy s Čatlošovým plánom.
8. augusta - Veličko hlási do Kyjeva, že v priestore Ružomberok - B. Bystrica-Zvolen je organizovaných 1500 partizánov.
12. augusta - Minister vnútra A. Mach vyhlasuje stanné právo na Slovensku.
13. augusta - Golián sa stretol v Martine s predstaviteľmi partizánov a sľúbil, že im bude pomáhať zásobami a zbraňami.
16. augusta - Generál Malár a plk. Talský prejednávajú s Goliánom úlohu dvoch slovenských divízií v prípade vojenského vystúpenia.
21. augusta - Partizánsky štáb sa usadil v turčianskej obci Sklabiňa.
- V noci z 23. -24. augusta - Partizáni zatarasili tunel pre Strečne.
24. augusta - Nemci si vynútili súhlas slovenskej vlády, aby určité nemecké jednotky boli presunuté na Slovensko.
24. augusta - Komunistami inšpirované národné výbory vyhlásené v niektorých horehronských obciach.
- V noci z 24. -25. augusta - Nočné manévry bratislavskej posádky.
25. augusta - Partizáni obsadili Turčiansky Sv. Martin.
26. augusta - Prestrelka medzi partizánmi a nemeckými poľnými žandármi vo Vrútkach.
26. augusta - Generál Turanec nahradil Čatloša ako veliteľa pozemného vojska.
27. augusta - Tiso, Mach a Turanec presadili odloženie presunu nemeckého vojska na Slovensko. Iba jeden oddiel SS mal byť poslaný do Ružomberka.
27. augusta - Poslanec Slameň a iní predstavitelia slovenskej vládnej moci brutálne postrieľaní pri Brezne nad Hronom.
27. augusta - Partizáni vťahli do Ružomberka.
28. augusta - Partizáni obsadili Liptovský Sv. Mikuláš a Liptovský Hrádok.
- V noci z 28. -29. augusta - Vojaci martinskej posádky (npor. Kuchta) a partizáni zmasakrovali nemeckú vojenskú misiu na čele s generálom Ottom.
29. augusta - Prvá zrážka medzi partizánmi a nemeckými vojakmi v priestore

Žilina.

29. augusta - Minister Čatloš oznamuje príchod nemeckých vojsk na Slovensko.
- V noci z 29. - 30. augusta - Partizáni vťiahli do Žiliny a do Banskej Bystrice.
- V noci z 29. - 30. augusta - Z B. Bystrice k všetkým slovenským posádkam odoslaná dohovorená výzva „Začnite s vystahovaním“. Táto mala signalizovať začiatok celonárodného povstania.
30. augusta - Vavro Šrobár vyhlásil v banskobystričskom rozhlase povstanie a vyzval všetkých k účasti.
30. augusta - Golián vydal písomný rozkaz k povstaniu.
30. augusta - Prehovoril do rozhlasu prezident Tiso a po ňom generál Malár.
31. augusta - SS-Obergruppenführer G. Berger odišiel do Bratislavy.
31. augusta - Letecká skupina východoslovenských divízií (celkom 38 lietadiel) preletela k Sovietom.
31. augusta - Partizáni vytlačení zo Žiliny, Kežmarku a Levoče.
1. septembra - Zasadanie SNR v Banskej Bystrici a vydanie Deklarácie.
1. septembra - Slovenský vyslanec v Berlíne podáva formálnu žiadosť o nemeckú vojenskú pomoc v zmysle Schutzvertragu.
1. septembra - Partizáni vytlačení z Popradu.
- V noci z 1. - 2. septembra - Preventívne odzbrojenie bratislavskej posádky.
2. septembra - Deklaračné vyhlásenie KSS.
2. - 4. septembra - Ťažké boje pri Strečne.
3. septembra - Gottwald intervenuje u sovietskeho ministerstva zahraničia a žiada sovietsku vládu o vojenskú pomoc povstalcov.
4. septembra - Partizáni vytlačení z Lipt. Sv. Mikuláša, Nemci prenikli do priestoru Vrútok a začal sa boj o Turiec.
4. septembra - Fierlinger žiada v mene č-s. vlády o sovietsku pomoc.
5. septembra - Nemecké oddiely obsadili Telgárt.
5. septembra - Vytvorenie novej slovenskej vlády (Dr. Štefan Tiso).
5. septembra - Nemecké vojsko postupujúc od východu dosiahlo Ružomberok.
5. -11. septembra - Boje o Priekopu, bránu do Turčianskej doliny.
3. -6. septembra - Boje v priestore Baťovany (dnes Partizánske).
6. septembra - Povstalecké vojenské oddiely pod vedením kpt. J. Staneka protiútokom dobyli Telgárt. Jediný vojenský úspech v priamom styku s Nemcami. Povstalci držali Telgárt do 15. októbra.
6. septembra - Styčný dôstojník 1. ukrajinského frontu priletel do Banskej Bystrice.

7. -11. septembra - Boje o Skačany (Horná Nitra).
8. septembra - Sovietske vojská zahájili karpatsko-duklianske operácie.
9. septembra - Nemci obsadili Oslany.
9. septembra - V B. Bystrici začala vychádzať komunistická „Pravda“
12. septembra - Reprezentanti patrizánov kooptovaní do Rady na obranu Slovenska.
13. septembra - Pádom Dolného Kubína boli partizáni vytlačení z Oravy. V zmätenom úteku nechali v Tvrdošíne padnúť do rúk Nemcov veľké zásoby benzínu.
14. septembra - Nemci dobyli Prievidzu.
16. septembra - Občianske skupiny vytvorili „Demokratický blok“ a začali vydávať „Čas“ ako svoj tlačový orgán.
17. septembra - Zjazd KSS v B. Bystrici, na ktorom došlo k zlúčeniu sociálnej demokracie a komunistickej strany v jednu organizáciu.
20. septembra - Nemci zahájili sústredený útok údolím Turca.
21. septembra - Nemecké oddiely prenikli do Martina.
24. septembra - Beneš oznamuje SNR, že posielala do Banskej Bystrice vládného delegáta vybaveného plnou mocou.
24. -25. septembra - Reichsführer -SS H. Himmler navštívil Bratislavu.
25. septembra - Začalo sa s leteckým prevážaním 2. č-s. paradessantnej brigády zo Sovietskeho Zväzu na Slovensko.
27. septembra - Boje v priestore Veľké Pole; do rúk Nemcov padla Žarnovica.
27. septembra - Bo Banskej Bystrice prileteli R. Slánsky, J. Šverma a Marek Čulen.
29. septembra - Mimoriadne zasadanie SNR vynieslo vyhlásenie o vzájomnom pomere domáceho a zahraničného odboja, ktorým obmedzilo administratívnu moc vládného delegáta, ktorého menoval Beneš.
30. septembra - Nemci vytlačili povstalcov zo Sv. Kríža nad Hronom.
1. októbra - Zriadenie hlavného štábu partizánov na Slovensku (náčelník štábu K. Šmidke, politický komisár R. Slánský).
4. októbra - Boje s povstalcami pri Čremošnom.
5. októbra - Nemci prenikli do Sklenného, Dolného Turčeka, Kremničky.
6. októbra - Sovietske a č-s. vojenské jednotky v rámci karpatsko-duklianskych operácií zaujali obec Vyšný Komárnik.
6. októbra - Do B. Bystrice priletela britská vojenská misia (šéf misie: Mjr. J. Sehmer).
6. októbra - Do B. Bystrice priletela č-s. vládna delegácia na čele s minis-

trom F. Němcom.

6. októbra - Lietadlá, ktoré priviezli americkú vojenskú pomoc, na spiatočnej ceste odvážali Benešovi do Londýna delegáciu SNR (Ursíny, Vesel, Novomeský).
7. októbra - Generál R. Viest prebral od Goliána vojenské vedenie povstania.
8. októbra - Nemecké vojská obsadili Banskú Štiavnicu.
13. októbra - Ustanovenie komisárov (osvetových dôstojníkov) pri vojsku.
13. -14. októbra - Povstalecké protiútoky v priestore B. Štiavnica a B. Belá.
15. októbra - Konferencia závodných výborov v Podbrezovej, kde položili základy komunistického ovládnutia odborových organizácií.
16. októbra - SNR vydáva ďalšie vyhlásenie, ktorým odmieta uznať autoritu vládneho delegáta.
18. októbra - Nemci vytlačili povstalcov z Krupiny a postupovali na Pliešovce.
22. októbra - Partizánsky protiútok v priestore Pliešovce. Bol to posledný organizovaný útok povstaleckých ozbrojených skupín. Po jeho neúspechu povstalecká obranná línia sa zrútila na všetkých úsekoch.
24. októbra - Nemecké vojská vťahli do Brezna n / Hronom.
26. októbra - Nemci obsadili Zvolen.
27. októbra - Padla Banská Bystrica - politické a strategické centrum povstania.
28. októbra - Posledný armádny rozkaz gen. Viesta („Vel. čs. armády oznamuje, že boj za slobodu Slovenska a celej Česko-slovenskej republiky sa vedie ďalej a bude pokračovať až do víťazného konca. Pravidelné situačné správy nebudú viac vysielané“).
30. októbra - Oslava víťazstva v B. Bystrici za prítomnosti prezidenta Tisu a členov vlády.
3. novembra - Vojenský veliteľ povstania (Viest, Golián so štábom a s vojenskými misiami) padli v Bukovci do nemeckého zajatia.

LITERATÚRA O POVSTANÍ

(Bibliografický prehľad, r. 1945-63)

V roku 1945 nový režim vyhlásil partizánsku revoltu za slávne Slovenské národné povstanie. Polooficiálne, bez akejkoľvek skromnosti sa vyhlasovalo, že toto slávne povstanie bolo v slovenských dejinách udalosťou takého rozsahu, akou bola francúzska revolúcia pre Francúzov a októbrová revolúcia pre Rusov. Potom iba logicky nasledovalo, že sa na tému sa vrhli desiatky rúk, aby ju spracovali hneď za horúca. Už v roku 1945 sa objavujú knihy venované povstaniu, prípadne niektorým jeho časovým alebo geografickým úsekom. V mnohých prípadoch šlo o to, aby si demokrati a komunisti zaintabulovali svoje zásluhy, lebo už vtedy sa v pozadí tejto pilnej zberateľskej a výskumnej činnosti črtala obava, aby si povstanie a všetko, čo s ním súvisí, nezmonopolizovala iba jedna skupina.

Od roku 1945 sa toho o povstaní napísalo veľa. Obsiahlu literatúru o povstaní možno rozdeliť do niekoľkých období. Pritom diela z jedného obdobia si protirečia, prípadne polemizujú s dielami predchádzajúceho obdobia, slovom máme tu dialektiku „par excellence“. Každé obdobie má svojich vlastných kladných a záporných hrdinov. Nebolo by na tom nič zvláštneho, keby kladní hrdinovia jedného obdobia nevystupovali ako záporní hrdinovia v období nasledujúcom. Tieto obdobia majú približne toto časové rozpätie:

I. 1945-48. Obdobie národného frontu a boja proti zvyškom fašizmu.

II. 1948-50. Obdobie februárového víťazstva a boja proti zvyškom buržoázie.

III. 1950-56. Obdobie zostrenia triedneho boja a odhaľovania buržoázneho nacionalizmu.

IV. 1956-62. Obdobie boja proti kultu osobnosti a revizionizmu.

V. 1962-? Obdobie boja proti zvyškom kultu osobnosti a za rehabilitáciu obetí kultu osobnosti.

I. (1945-48)

Prví kronikári, či už písali históriu spontánne alebo z poverenia, zanechali nám diela, ktoré sú po faktografickej stránke najhodnotnejšie. Skutočnosti sa príliš neskresľovali, náhľady sa nepreexponovali. Hoci komunisti i demokratickí spisovatelia písali na platforme Česko-Slovenskej

Republiky, jedni dávali pozor na druhých a žiarlivo sledovali, či si ich partner z národného frontu nebuduje legendu z báchoriek. V tomto období sa objavili tieto za zmienku stojace práce: J. Nosko, člen Goliánovho štábu vydal knihu *Vojaci v slovenskom národnom povstaní* (Bratislava, 1946). Je to jedna z lepších prác, bohatá na informácie a mnohé dokumentárne údaje a dáta. Povereníctvo SNR pre informácie vydalo v r. 1946 dve publikácie *Partizánske akcie v národnom povstaní* (zredigoval literárny kritik R. Brtáň) a *Vojenské akcie v národnom povstaní*. Autorský kolektív tejto publikácie zahrňuje bývalých dôstojníkov slovenskej armády ako Perko, Kuchta, Běl. Títo opisujú udalosti, ktorých boli iniciátormi a očitými svedkami, ovšem s príslušnou dávkou tej múdrosti, ktorú Francúzi volajú „l' esprit d' escalier“. Najzaujímavejší je príspevok E. Perku: *Povstanie v 1944 - udalosti v Turci*.

Ludoví sudcovia, ktorí pripravovali obžalobu proti Tisovi a spol., nazbierali toľko vedmostí o povstaní, že by im to bolo „boky vyrazilo“, keby s tým nešli na verejnosť. J. Šujan publikoval knihu *Slovenské národné povstanie* (B. Bystrica, 1945), ktorou iba dokázal, že je takým úbohým historikom ako aj spisovateľom alebo aj sudcom. Citeľne lepší bol zväzoček dokumentov *Tiso a povstanie* (Bratislava 1947), ktorého autorom bol A. Rašla. S ľudovým súdnictvom súvisí aj štvorzväzkové dielo *Pred súdom národa* (Bratislava 1947), v ktorej sa postoj obžalovaných činiteľov Slovenského štátu k povstaniu vystavuje mnohým pohľadom, ale nie pohľadom zo všetkých strán.

Pomerne informatívny je aj zborník *Nad Tatrou sa blýska* (Praha-Bratislava, 1946). Sú tu zaujímavé, otvorené a často až nehanebné priznania o tajných prípravách povstania. Do zborníka prispel kde-cto: Ursíny, Rašla, Fraštacký, Velan... a príspevky sa líšia kvalitou i kvantitou. O prípravnej práci Slovenskej národnej rady a o jej činnosti tejto organizácie veľa prezrádza kniha Dr. J. Lettricha *O Slovenskej národnej rade* (Bratislava, 1945).

Objavili sa aj početné monografie o priebehu povstania v jednotlivých krajoch. Udalosti v Turci zachycuje 220 stránková kniha *Príspevky k dejinám Slovenského národného povstania v Turci* (Turč. Sv. Martin, 1947) a práca E. Horánskej *Rozpomienky na Slovenské národné povstanie v Turci* (Turč. Sv. Martin, 1945). Udalosti na Orave opisujú V. Čaplovič a L. Keliar *Rozpomienky na Slovenské národné povstanie na Orave* (D. Kubín, 1946), hornonitrianskemu kraju je venovaná monografia *Hornonitrianska partizánska brigáda* (Prievidza, 1946).

Z iných prác z obdobia 1945-48, ktoré sa úplne alebo čiastočne zaoberajú povstaním, hodno zaznamenať: Zborník *Bojující Československo*

1938-45 (Praha, 1946). Fierlingove diplomatické memoáre *Ve službách ČSR I-II* (Praha, 1947-48) odhaľujú (niekde iba náznakovite, inde prostoreko), ako Sovietska armáda a moskovské vedenie KSC pomáhali Slovákom kúpať sa vo vlastnej krvi. O francúzskych partizánoch píšú P. Dulová a V. Jeršov v knihe *Francúzski bojovníci v Slovenskom národnom povstaní* (Bratislava, 1947). Zo spomienkovo-dokumentárnych publikácií je zaujímavá kniha V. Příkryla, veliteľa č-s. paradesantnej brigády, prepravenej zo ZSSR na Slovensko, *Pokračujte v horách!* (Praha, 1947).

II. (1948-50)

Prvé prepisovanie povstania začalo hneď po februárovom víťazstve. Akciu oficiálne zahájil minister informácií V. Kopecký, ktorý 28. októbra 1948 vyhlásil: „História patrí tým, ktorým patrí budúcnosť. Je pravda, že v minulosti písala históriu buržoázia a jej dejepisci. Tie časy sú už za nami. Teraz začíname písať históriu našej republiky my a robíme to zo zorného uhľa našej triednej pravdy, zo zorného uhľa pravdy našej robotníckej triedy.“ Prvým symbolickým a symptomatickým aktom tejto novej éry bola práca plk. gen. štábu J. Noska. Mala ponižujúci názov *Základné príčiny neúspechu prechodu I. č-s. armády (povstaleckej) do partizánskeho spôsobu boja* (B. Bystrica, 1949). Mal to byť akýsi doplnok k predošlej Noskovej knihe, v skutočnosti to bola prvá z kníh, ktoré zmaličmeňovali úlohu vojska v povstaní v prospech partizánov.

Na politickej rovine mala podobnú rolu zohrať kniha *Ilegálny boj KSS a Slovenské národné povstanie* (Bratislava, 1949). Jej autorom bol mladý profesionálny historik povstania M. Gosiorovský, ktorý za posledných 15 rokov úspešne „vedecky doložil“ každú verziu povstania tak rýchlo, ako si ich len sekretariát KSC vedel vymýšľať. Za svoje zásluhy bol vymenovaný za akademika. V tejto knihe Gosiorovský tvrdí, že povstanie organizovali a viedli iba komunisti, menovite Gottwald, Široký, Baššovanský, Slánský. V knihe sa už črtajú náznaky útokov proti Husákovej skupine, hoci vyšla len pár mesiacov po tom, čo si Husák začal budovať svoj miniatúrny kult osobnosti knihou *Zápas o zajtrajšok* (Bratislava, 1948). Táto kniha je vlastne výberom Husákových článkov z Pravdy, z Nového slova ako aj z niekoľkých príležitostných prejavov z r. 1944-48. Mnohé príspevky sa priamo viažu na povstanie, ináč však v knihe je nový iba Novomeského úvod. Iný komunistický výtečník epochy Karol Šmidke podal v brožúrke *Slovenská národná*

rada) (1943-49), (Bratislava 1949), hlavne v prvej časti, komunistickú verziu činnosti tejto inštitúcie. Je vrcholne zaujímavé konfrontovať brožúrku s rovnomennou prácou J. Lettricha.

III. (1950-56)

V rokoch 1950-53 došlo k takému radikálnemu prehodnoteniu povstania, že ne jeden komunista si musel klásť otázku, či povstanie skutočne bolo. Náhlady sa tak rýchlo menili a línie tak závratne prekrúcali, že za prvé štyri roky tohto obdobia nevyšla takmer žiadna kniha s povstaleckou tematikou. Nie že by nebolo ochotných pisateľov. Gajdošov, čo gajdujú za groš, bolo, problém však spočíval v tom, že medzi napísaním a vysádzaním knihy sa mohla zo záslužnej práce stať vlastizrada a z hrdinu podliak. Prevádzalo sa teda pohotovejšie prehodnocovanie v novinárskych článkoch, úvodníkoch a časopisných príspevkoch. Z toho procesu povstanie vyšlo ako komická opera, kde každý iba klamal, zrádza, podvádzal, zachraňoval svoje osobné pozície, pozície buržoázie, pozície Slovenského štátu, a to všetko na úkor revolučnej, ale bezradnej masy slovenského ľudu. Hrdinom sa stal, kto tam nebol: Široký, Gottwald, Kopecký. Slovenskí vojaci sklamalí, KSS sabotovala, inými slovami, čo bolo na slávnom Slovenskom národnom povstaní slovenské a národné, to sa systematicky hanilo, slávnym ostal iba Čech Bacílek a ruskí partizáni, ktorých veľkodušne dodal Gruzíнец Stalin.

V r. 1954 sa slávil 10. výročie výbuchu povstania. Vyšlo niekoľko jubilejných publikácií, ktoré sa niesli v načrtnutých líniách. Náš známy M. Gosiorovský vyrukoval s 88-stránkovou knihou *Slovenské národné povstanie* (Bratislava, 1954), kde nabrýzgal buržoáznym nacionalistom, že sa im až „z kečky parilo“. (Na zhromaždení Slovenskej historickej spoločnosti v máji r. 1963 sa vyhováral Gosiorovský na nebohého Bašťovanského, ktorý mu vraj podhadzoval vybrané a jednostranné dokumenty.) Gosiorovský nebol sám. Výdatne mu asistoval M. Hysko (neskôr známy „bojovník“ proti kultu osobnosti) v brožúrke *Slovenské národné povstanie* (Bratislava, 1954). Protislovenským jedom je preniknutá práca J. Doležala, venovaná prevažne vojenskej stránke povstania *Slovenské národní povstání; Příspěvek k jeho vzniku a průběhu* (Praha, 1955). Nezriedený a neskrývaný kult osobnosti sa odráža na 300 stránkovej knihe *K. Gottwald a V. Široký o našom odboji* (Bratislava, 1954). Typickým produktom obdobia je aj *Slovenské národné povstanie, Zborník prác k 10. výročiu* (Bratislava, 1954). Autorský kolektív

(Graca, Hrozičnik, Doležal, Kropilák, Hysko) tu podáva - podľa spoluautora Kropiláka - „dosud neobsažnejší a ideologicky nejjasnejší zpracování otázek Slovenského národného povstání“. Dnes je však aj toto veľdielo prekonané. Nie preto, že nejaký iný kolektív produkoval niečo obsažnejšieho a jasnejšieho, ale proste preto, že socialistická historiografia vstúpila do nového obdobia.

K dokumentárnym publikáciám tohto obdobia treba rátať : Knihu vybraných článkov a prejavov V. Širokého *Za šťastné Slovensko v socialistickom Československu* (Bratislava, 1952), *Gottwaldove Spisy, Sväzok IX. - XI.* (Praha, 1954-55), ktoré zahrňujú časový úsek od r. 1939 do mája r. 1945, ako aj k nim prináležiaci zborník dokumentov *Za svobodu českého a slovenského národa* (Praha, 1956). Dva zväzky *Vybraných spisov R. Slánskeho* (Praha, 1951) sa objavili v novembri r. 1951 asi dva týždne pred Slánskeho zatknutím, kedy boli okamžite stiahnuté z obehu. Čo obsahovali, nevedno. Je však isté, že Slánský vedel o celej afére viac povedať, než hocikto iný. V moskovskom vedení KSC mal na starosti partizánske a odbojárske záležitosti, osobne sa zúčastnil na partizánskych akciách a ako hlavný politický komisár partizánskeho štábu prezimoval s partizánmi v slovenských horách až do príchodu Červenej armády.

V r. 1955 Slovenská akadémia vied vydala *Dejiny Slovenska (Tézy)*. V ich IV. časti - 6. kapitola - pojednáva o „odboji slovenského ľudu za obnovenie Č-SR“. Jej autorom je B. Graca. V tom istom roku vyšla v USA kniha J. Lettricha *History of Modern Slovakia* (New York, 1955), kde tento popredný činiteľ SNR v kapitole *The Resistance against German Domination* vykresľuje udalosti spod zorného uhla exilom zatrpknutého demokratického politika.

IV. (1956-62)

Krátky odmäk, ktorý nasledoval po Stalinovej smrti, bol takým bezvýznamným incidentom, že ani neoplynil partizánske dejepisectvo. Aj onen vychvaľovaný 20. zjazd KSSZ akoby ani neexistoval. Po budapeštianskej vzbure sa začalo útočiť na veterné mlyny revizionizmu, čo znamenalo, že v stalinizme sa pokračuje. O boji proti kultu osobnosti sa síce občas čosi povedalo, ale vyznievalo to tak, ako by jeho predstaviteľmi boli Gottwald, Clementis, Slánsky a Husák. Slovom kráčalo sa cestou, ktorú na 9. zjazde KSS v máji r. 1950 vytýčil Bašťovanský a Široký.

Aj v tomto období najúrodnejší bol rok 1959, kedy sa slávil 15. výročie povstania. Práce, ktoré sa objavili, boli iba monotónnym opakovaním starej pesničky a mali viac do činenia s rúcaním legendy, ktorú vybudoval Husák, ako s prinášaním nových informácií. Samo Falčan napísal knihu *Partizánska vojna na Slovensku* (Bratislava, 1959), J. Doležal a J. Hrozičiek vyprodukovali knihu: *Medzinárodná solidarita v Slovenskom národnom povstaní* (Bratislava, 1959) a vyšiel aj zborník *Slovenské národné povstanie, materiály konferencie k 15. výročiu SNP konanej v Bratislave 11.-13. mája 1959* (Bratislava 1959). V češtine vyšli: J. Doležal: *Slavné povstání* (Praha 1959) a E. Čejka *Intriky a slovenské národní povstání* (Praha, 1959).

Sú to napospol žalostné práce a pofutovaniahodnejší ako autori sú tí čitatelia, čo im uveria. Autori sú v zajatí „autocenzúry“ - dômysleného to vynálezu múdrej strany - a okrem toho podrobení aj oficiálnej cenzúre, ktorá je dôsledná v potieraní buržoázných a buržoázno-nacionalistických prežitkov. S. Falčan sa len nedávno ponosoval, že musel vynechať ešte aj názvy brigád, ak taká neprezieravá brigáda sa v zápale vlastenectva nazvala napríklad brigádou gen. Štefánika. Česi (predovšetkým J. Doležal) priam so sarkastickým pôžitkom napádali a útočili vo svojich knihách na všetko, čo sa v r. 1945-49 predstavovalo ako výdobytky a úspechy povstania. Celkove je to obdobie degenerácie, akej je schopná len tá najtupšia totalita. Keďže v socialistickom režime sa výkon meria percentami a nie kvalitou, tak aj na poli historickej vedy sa len produkovalo bez ohľadu na úroveň publikovaných prác.

Obdobie bolo zvlášť bohaté na zborníky. Uvádžam len niektoré: *Družba národov ČSR a ZSSR (1918-45) vo svetle dokumentov slovenských archívov* (Bratislava, 1956);

Ako sa rodilo priateľstvo na večné časy zborník spomienok sovietskych a „československých“ partizánov (Bratislava, 1959);

Perom a krvou (Bratislava, 1959). Je zas veľmi jednostranný výber článkov z povstaleckej Pravdy, zostavený pracovníkmi novinárskeho ústavu;

Pod vedením strany (Bratislava, 1959) - zborník zostavil C. Slimák prispelo doňho 31 ilegálnych a protifašistických bojovníkov, väčšinou neznámych figúrok, ktoré verili Širokého motákom z väzenia a nedali sa zvišť zradnou politikou Husáka, Šmidkeho a Novomeského;

Slovenské národné povstanie a Červený kríž (Bratislava, 1959) - autori Lietavec, Gerstlová a Kropilák; *Po stopách nepokoreného ľudu* (Bratislava, 1959) - pripravil kolektív múzea SNP v Banskej Bystrici;

Pri zrode jednoty (Bratislava, 1959) - spomienky účastníkov konferencie závodných výborov a dôvernických zborov konanej 15. októbra 1944 v Podbrezovej;

Bojová cesta pravdy (Bratislava, 1960) - zborník vydaný k 40. výročiu „Pravdy“, kde je zaujímavá kapitola „Hlas ľudu“ a „Pravda“ v období národnooslobodzovacieho boja (1939-45), ktorej autorom je M. Hysko.

Vyšlo aj niekoľko kníh dotýkajúcich sa vojnovej stránky povstania. B. Jamnický a Z. Andreis publikovali: *Dukelsko-prešovská operace* (Praha, 1957). O. Janeček je autorom knihy *Se zbraní v ruce* (Praha, 1957) a generál L. Svoboda vydal svoje vojenské pamäti pod názvom *Z Buzuluku do Prahy* (Praha, 1960). V slovenčine vyšla knižočka M. Kropiláka *Účasť vojakov v Slovenskom národnom povstaní* (Bratislava, 1960) a popularizačná práca S. Faltana *Hrdinské a oslavné dni* (Bratislava, 1961), ku ktorej napísal úvod M. Hysko.

České publikácie v zmysle obnoveného pražského centralizmu, ktorý vzkriesili Novotný, Kopecký, Bacflek a Široký sa snažia zdegradovať povstanie na malú epizódku v rámci širokého a dodatočne vykumštovaného č.s. odboja proti fašizmu. Najvypuklejšie sa to javí v publikácii *Pamätná miesta bojů proti fašismu* (Praha, 1961), ktorej autorom je E. Štric. Slovensko tu figuruje iba ako náhodilý príviesok a venuje sa mu z 500 strán asi 20. Slováci neobišli oveľa lepšie ani v obsiahlom diele *Partizánské hnutí v ČSR za druhej svetové války* (Praha, 1961). Toto má byť „Magnum opus“ partizánskej historiografie. Autorský kolektív (A. Benčík, V. Kural, J. Paulík, J. Šolc, Z. Štěpánek, J. Tesař) sa dôsledne postaral i o to, aby slovenský odboj stratil svoju identitu uprostred českých, vyložene buržoázných odbojových skupín, ktoré si k partizánčine ani len neprivoňali. Čisto slovenskej problematike je venovaná iba jedna kapitola (štvrtá): Partizáni - hlavní síla Slovenského národného povstání. Ale aj tento skromný slovenský podiel je plný chýb a nezrovnalostí, ktoré autori nekriticky prebrali zo sovietskych prameňov. Táto práca mnoho čerpá zo sovietskych archívov, a teda prináša mnohé nové a zaujímavé detaily. Ale aj napriek tomu ju nové vetry, ktoré začali vŕhať od konca roku 1962, urobili predčasne zastaralou.

Z iných prác tohto obdobia hodno zaznamenať, pre ich notorickosť, český paškvil I. Staneka *Zrada a pád* (Praha, 1958), I. Daxnerovo *Ludáctvo před národním súdom 1945-47* (Bratislava, 1961) a hlavne knihu V. Kopeckého *ČSR a KSČ* (Praha, 1960), proti ktorej sa až po troch rokoch začali ozývať protestné slovenské hlasy. Ďalej je tu *Přehled československých dějín, III., 1918-45* (Praha, 1960), kde úsek o povstaní spracoval M. Kropilák.

Prehľad obsahuje pomerne najobsiahlejšiu bibliografiu, ale veľmi opatrne precedenú cez politické sitko. Ovšem nemožno obísť ani 658 strán nudného čítania komunistickú motlitebnú knižku - *Dejiny Komunistickej strany Československa* (Bratislava, 1961). Slovenským autorom v 11-člennom autorskom kolektíve je M. Gosiorovský, v redakčnej rade figuruje M. Graca. V zmysle XII. zjazdu KSC sa krvopotne vysmolené dejiny opäť prepisujú, pretože iba pod socializmom je budúcnosť istá, minulosť sa neustále mení.

V. (1960 - ?)

Nové obdobie bolo zahájené ikonoklazmickým odbúraním Stalinovej sochy nad matičkou Prahou. Rovnakým oblúkom letia na smetisko i diela a veľdiela predošlých období a historici povstania sa chystajú vykresliť nový obraz na „tabulu rasu“. Opäť čítame prevolania, ako „čaká našu historickú vedu“ zodpovedná práca a veľká úloha. Zástupca riaditeľa Historického ústavu Slovenskej akadémie vied M. Kropilák vyhlásil v máji r. 1963 na plenárke, že slovenskí historici chcú, aby v tejto práci „KSC bola našou múdrou a náš život v duchu leninských noriem usmerňujúcou silou“. Čiže opäť povedie slepý slepeho a opäť obaja padnú do jamy. Dosiaľ sa ešte neobjavilo nijaké knižné dielo v tomto období. Ale náznaky z príspevkov v časopisoch a novinách svedčia o tom, že tie „leninské normy“ sú iba pomalým a opatrným návratom do obdobia 1948-50, t. j. tam, kde už boli pred 15 rokmi. Či sa odvážia ďalej, nevedno. Predbežne sa najusilovnejšie pracuje na rehabilitácii „buržoáznych nacionalistov“ a pohotovo sa vyfahujú z archívov dokumenty, že aj moskovské vedenie v rokoch vojny bralo na ohľad existenciu Slovenského štátu a osobitný vývoj na Slovensku. Tieto poznatky by sa dali doviesť k prekvapujúcim logickým uzáverom. Naši historici zatiaľ však ostávajú na polceste. Ale oplatí sa sledovať aj ďalší vývoj.

Na druhej strane treba však pozrieť bližšie na tých ľudí, čo idú „v duchu leninských noriem“ prepisovať históriu povstania. Už dopredu možno povedať, že pre pre vedátorov ako Gosiorovský, Kropilák, Graca, Hysko to bude znamenať asi toľko, ako obuť si nové topánky. Pre nich neplatí zásada, že niet nijakej nahrážky za pravdu, oni sú vždy pripravení k zmene úsudku. S pravdou handlujú ako lacný Jožko a už si zvykli písať dejiny tak, že sa jedným okom vždy pozerajú, ako sa tvári komisár, či z toho kvapne profesúra alebo podobný honor. Plná pravda sa nedá písať ani po XII. zjazde, a tak každý pisateľ a prepisovateľ dejín povstania je nútený ostať iba aprior-

ným kompilátorom dokumentov k téze predpísanej „našou múdrou stranou“. Keď J. Špitzer opisuje povstanie v článku nazvanom *Pravda o povstaní* (Slovenské pohľady, č. 8, 1963), naznačuje tým síce, že doteraz sa o povstaní iba luhalo, ale nie je v tom nijaká záruka, že sa odteraz bude servírovať iba čistá pravda.

* * *

Knižné diela, uvedené v tomto prehľade, zahŕňajú (až na jednu knihu) práce, ktoré vyšli v Č-SR v rokoch 1945-62. Všetky práce zastávajú stanovisko česko-slovenské, raz podfarbené komunisticky, inokedy agrárno-demokraticky. Zo slovenského stanoviska posudzujú problém iba niektoré časopisecké články, prípadne izolované kapitoly v knihách. Aj o nich treba povedať, že sú jednostranné, hoci nie uniformovane, ani v rovnakej miere. Ich predmetom je obrana slovenskej štátnosti a v apologetickom zápale sa často stráca zreteľ pre historickú perspektívu a odosobnený pohľad. Jednotlivé aspekty sa potom nehodnotia úmerne svojej dôležitosti.

Zo slovenských autorov - emigrantov o partizánskej revolte písali: J. Mikuš *La Slovaquie dans le drame de l' Europe*, (Paris, 1955; pp. 185-198), J. Kirschbaum *Slovakia, Nation at the Crossroads of Central Europe*, (New York, 1960; pp. 179-190), P. A. Hrobák: *The Slovak Uprising of August 1944* (Slovakia, Vol IV, 1954), J. Paučo: *The 1944 Communist Revolt in Slovakia* (Slovakia, Vol. VII, 1957), O. Klement: *Takzvané Slovenské národné povstanie* (Jednota, 20. august - 3. september 1952), A. Grébert: *Slovenské národné povstanie* (Slovenská Obrana, 27. aug.- 22. sept. 1954).

Iné zmienky o povstaní možno nájsť v knihe J. Pauču: *Slováci a komunizmus* (Middletown, Pa., 1957) v kapitole Dielo pomsty (Str. 112-132). Zaujímavé a dôležité detaily o povstaní prináša obhajobná reč Dr. Tisa (*Dr. Jozef Tiso o sebe*, Passaic, 1952, str. 238-312), ďalej biografia Konštantína Čulena o prezidentovi Tisovi *Po Svätoplukovi druhá naša hlava* (Middletown, 1947) a brožúrka *Vznik a zánik Demokratickej strany na Slovensku* (Middletown, 1950), tiež od K. Čulena.

Pôvodne som mal v úmysle zmieniť sa aj o tom, ako sa povstanie odrazilo v beletrickej tvorbe slovenských spisovateľov a básnikov. Kvantitatívne bol ohlas obrovský. Literárny kritik I. Kusý vypočítal, že do roku r. 1961 vyšlo len prozaických diel s partizánskym námetom „vyše 70“. Veľa by sa dalo povedať o literárnej hodnote týchto výtvorov, ale bude hádam lepšie pohovoriť si o tom inde. Chcem poznamenať iba toľko, že literatúra cup-

kala za históriou a umelecky stváňovala objavy a produkty socialistickej vedy. Bol to kľukatý kurz a krkolomný beh. Keď si literárny kritici ťažkali, že slovenská literatúra nevie vytvoriť klasické dielo s povstaleckou tematikou, odpovedal im prvý tajomník Zväzu slovenských spisovateľov A. Plávka: „Veľké diela o Slovenskom národnom povstaní ešte len prídu. Tak isto neslobodno zabúdať ani na to, že Slovenské národné povstanie nebolo dosiaľ náležite ani politicky prehodnotené, čo nie v malej miere ovplyvňovalo tvorbu našich spisovateľov s touto tematikou“ (*Slovenské pohľady*, č. 10, 1954). Za takýchto okolností ťažkosti spisovateľov sú pochopiteľné.

Na poli poézie povstalecká tematika obohatila naše básnictvo kakofo-nickýmimi veršami ozaj hodnými svojej témy. Takto básnil socialistický realista M. Krno:

*Za bojom boj sa vyvíja, tratata bum, tratata bác,
Hrmí ako víchrica, tratata bum, tratata bác.
Nemci padajú...*

ZÁVER

Napriek dvadsaťročnému časovému odstupu, napriek desiatkam kníh a stovkám článkov, napriek rôznym ústavom dejín KSS a ústavom SNP, ostáva otázka povstania viac zatemnenou než vyjasnenou. Dnes mladý študent slovenských dejín, ktorý povstanie nezažil, nie je v stave utvoriť si zo všetkej tej masy informácií nijaký kompaktný obraz povstania. Nevie si poradiť s tým množstvom vzájomne si protirečiacich vykreslení udalostí, kde autori prisahajú, že len a v jedine ich verzii možno nájsť pravdu a všetko, čo je mimo, je lož. Chudák študent sa skôr dozvie, čo sa udalo pri Rozhanovciach r. 1312, než čo sa dialo v B. Bystrici v r. 1944.

Cieľom tejto práce nebolo (opakujem: nebolo) zaplniť túto medzeru, nemal som v pláne písať podrobnú históriu povstania. Ako som spomenul v úvode, chcel som zverejniť niekoľko zaujímavých a podľa mojej skromnej mienky, dôležitých nemeckých dokumentov. Aby som ich mohol vsadiť do príslušného časového rámca, snažil som sa vykresliť ich na svojom historickom pozadí. Z tohoto úmyslu sa niekoľko dokumentov rozrástlo v dlhšiu prácu, ktorej podstatu možno zhrnúť do tohto krátkeho resumé:

Keby sme nebrali do úvahy nič iného, iba hmotné škody a straty na ľudských životoch, povstanie by malo zabezpečené miesto v slovenských dejinách ako národné nešťastie obrovských rozmerov a ďalekého dosahu. Jeho dosah je tým tragickejší, že bolo namierené proti štátnej samostatnosti, ktorá je najvyššou metou každého civilizovaného národa. Nebolo to spontánne ľudové hnutie a okrášľovať ho prívlastkom „národné“ je prinajlepšom nevkus. Bola to práve široká ľudová základňa, ktorú povstanie postrádalo a to viedlo aj k jeho rýchlemu zrúteniu. Pritom však nemožno obísť skutočnosť, že sa na ňom zúčastnilo vari 80 tisíc Slovákov so zbraňou v ruke a bolo treba privolať do 30 tisíc nemeckých vojakov k jeho likvidácii. Čím to vysvetliť?

Štúdium nemeckých dokumentov vsugerováva dvojaké príčiny:

I. P s y c h o l o g i c k é : Bola tu vojna, do ktorej sme sa neobozretne zaplietli a ktorá z pochopiteľných príčin nebola populárna. Keď sa vojnové šťastie odvrátilo od Nemcov, ktorí - nie vlastným výberom, ale neuniknuteľnou geopolitikou - boli naši ochrancovia a spojenci, celý národ zachvátil akýsi komplex spoluviny, ktorý rozhľadával národnú morálku. Krátke trvanie štátu nestačilo utvrdiť v ľuďoch ten zmysel pre štátnosť, ktorý kladie samostatný štát na najvyššie miesto v hierarchii hodnôt národa. Do štátnej

administratívy boli prebraní ľudia odchovaní v maďarských školách alebo skompromitovaní oportunistickým čechoslovakizmom a šesť rokov (z toho päť vojnových) bolo prikrátkym časom na prečistenie ich charakterov, zbaviti ich cudzákych nánosov a obrodiť ich národne. Politicky uvedomelá mladá generácia nám síce dorastala, ale bola početne malá a neskúsená. V ťažkých skúškach práve v nej duch štátnosti našiel svojich oddaných a obetavých vyznávačov.

Tieto slabosti nemohli ostať skryté pred nepriateľmi slovenskej samostatnosti. Nepriateľská propaganda, zbehlá vo všetkých trikoch svojho remesla, šikovne využila každú príležitosť. Vedela vraziť klin do pukliny a vytvoril z nej priepasť, z miernych náhľadových rozdielností vedela vyrábať svetonáhľadové diferenciacie. Ovšem najúčinnjšou zbraňou nepriateľskej propagandy boli vojenské víťazstvá spojencov na všetkých frontoch.

II. P o l i t i c k é : Tieto mimoriadne okolnosti vyžadovali silnú a rezolútnu vládu. To sme, buhužiaľ, nemali. Nedostatok rezolútneho a odhodlaného vedenia bol z našej strany najvítanejším darom odbojárskym a konšpiratívnym skupinám. V predošlých kapitolách sa poukázalo na to, aké polovičaté, neslané-nemastné boli opatrenia slovenskej vlády. Obžaloba, že slovenská vláda pozvala nemecké vojsko na potlačenie partizánov, dostáva vo svetle dokumentov práve opačný charakter: slovenskí vládni činitelia sa dopustili chyby práve tým, že nemecké ponuky vojenských opatrení proti partizánskym bandám sústavne odmietali a odďaľovali ich, až kým sa už ďalej odkladať nedalo. Ale vtedy bolo už neskoro.

Nedostatok politického u v e d o m e n i a sa najtragickejšie prejavil v armádnom vedení. To od leta 1943 prestalo byť (až na malé výnimky) silou, na ktorú sa vláda mohla oprieť a národ spoľahnúť. Nepraktickí politici - akými generáli a dôstojníci spravidla sú - slovenské vojenské vedenie sa stalo povoľným nástrojom bezzásadových politikov čechoslovácky zmýšľajúcej buržoázie a vtiahlo armádu do povstania, ktoré bolo vyložene protištátne. *Vinou* nezodpovedného vedenia (Bodický, Juny, Plakinger, Slezák) neobstáli v čase skúšok ani bezpečnostné orgány.

Videli sme, že kde slovenské vládne vedenie bolo nerozhodné a slabé, tam organizátori odboja boli bezohľadní a vo voľbe prostriedkov nevyberaví. Ako ľudia naučení loviť v mútnom, využili apatiu a chaos vo svoj prospech. Pomery im hrali do rúk a nimi vyvolaný protištátny puč mal spočiatku náznaky široko založenej akcie. Výhliadky na úspech však stroskotali, keď vyšlo najavo, že povstanie nielen že nie je národné, ale namierené proti tým najbyťostnejším záujmom národa.

Sledovali sme, ako Slovenská národná rada povstanie pripravovala, vyvolali ho však M o s k v o u vyslaní partizáni pravdepodobne s úmyslom opakovať na Slovensku varšavskú tragédiu. Len neskôr (v polovici septembra 1944), keď sa ukázala slabosť buržoázneho vedenia a vyskytla sa možnosť ľahkého uchvátenia všetkej moci komunistami, začala Moskva podporovať povstanie dodávkami zbraní, vysielaním odborníkov, mužstvom (letecký pluk, paradesantná brigáda). Ale ani to nepomohlo. Nemajúc opory v ľude, povstanie pomerne rýchle dotlelo a vyhaslo.

Poukázali sme na to, že relatívne slabé nemecké oddiely zlikvidovali takmer trojnásobnú povstaleckú presilu a napriek výbornému defenzívnemu terénu, za necelé dva mesiace. Prirovnanie s juhoslovanskými partizánmi viedlo k záveru, že slovenský národ nevidel v povstaní svoj boj. Videl v ňom iba záležitosť niekoľkých jednotlivcov, ktorí v predvečer skončenia vojny chcú bojovať do poslednej kvapky *jeho* krvi za *svoje* sebecké záujmy. Dotkli sme sa v krátkosti aj toho, ako povstanie ožobráčilo Slovensko hospodársky a poškodilo politicky. Napokon na portrétoch popredných činiteľov povstania sme si mohli overiť, ako rýchlo pokuta dohonila hriech, ako sa na slovenských demokratoch osvedčila zásada, že kto má komunistu za spojenca, ten nepotrebuje protivníka, a ako sa na slovenských komunistoch vyplnil výrok o revolúcii, ktorá pohlcuje vlastné deti.

* * *

Výdobytky slávneho povstania nemali väčšiu cenu ako papier, na ktorom boli napísané. Všetky tie uistujúce záruky, podľa ktorých na Slovensku mal vládnuť Slováč, v Česku Čech, boli vždy iba mŕtvou literou, alebo boli praktizované polovičato, totiž, že v Česku vládol Čech, ale na Slovensku nie Slováč. Z odkazu povstania zostala varovná výstraha: „Pamätajte, Slováci, nič na svete nenahradí vlastný štát!“

Štátnosť je a ostane skúšobným kameňom povstania. Postavené pred túto skúšku, povstanie je a bude vážené na vážkach a nájdené príľahkým. V tom leží jadro nášho odmietavého postoja k povstaniu, toto je hlavná príčina, prečo ho musíme odsúdiť.

Pozorovateľovi, ktorý sleduje veci zvonka, alebo hľadá na ne zďaleka, tento aspekt často uniká, často sa stáva druhoradým. Pre príklady nemusíme ísť ďaleko: Redaktor Hušek tvrdil, že Tiso sa mal pridať k povstalcovi a ísť aj s vládou do B. Bystrice. Šmidkeho krajan, redaktor Pruša zložil dokonca rezolúciu, v ktorej pozdravoval povstanie. Nejednen z nás bol v emigrácii

postavený pred otázkou (kladenú často dobromyseľne): Bol to protifašistický boj, prečo ste k nemu zaujali odmietavé stanovisko?

Pomer povstania bol však omnoho zložitejší, než jednoduchá otázka pripojiť sa, či nepripojiť sa. Povstanie prinieslo do popredia podstatné otázky národnej politiky a filozofie, ako napríklad, či sme samobytný národ, či máme nárok na vlastný štát. Povstalci odmietli takmer jednohlasnú pozitívnu odpoveď na tieto problémy, ignorovali plebiscit národa z r. 1938-39 a zaujali k nim postoj, ktorý nemožno nazvať ináč, ako reakčným. K prvej z týchto kľúčových otázok sa po dlhšom vnútornom spore vyjadrili, že tým samobytným národom azda sme, nad druhou otázkou - hoci z prvej priamo vyplývala - ani neuvažovali. Namiesto toho pod vplyvom medzinárodnej situácie v mene vlastných egoistických a triednych záujmov sa postavili proti dynamike slovenských dejín.

Dynamika dejín každého národa pracuje vždy v tom smere, že jej výslednicou je vlastný štát. Cesty a tempo tohto procesu bývajú mnohé a rozmanité, ale nikdy sa nejde späť smerom. Z množstva ciest, ktoré sa ponúkali, si však naši páni bratia a súdruhovia vybrali práve cestu naspäť. Povstanie bolo jednoznačne namierené proti vlastnému štátu. Vianočná dohoda i Deklarácia SNR z 1. septembra 1944 ostanú najnehanebnejšími dokumentami práve preto, že odopierajú národu (dokonca v jeho mene) nárok na samostatný štát. Keby všetky ostatné opatrenia a zákroky spojené s povstaním boli anjelsky dokonalé, táto jedna perverzná skutočnosť by stačila, aby Slovák odmietol povstanie so všetkými jeho parafernáliami. Nestačí operovať argumentom, že pre budúce spolužitie s Čechmi (a s Podkarpatskými Ukrajincami!) slovenskí odbojáři zaistili princíp rovnoprávnosti. To bolo iba jednostranné vyhlásenie, ktoré malo hodnotu zbožného želania. Česi sa celkom oprávnené pýtali, ako ich kto môže v neprítomnosti zaväzovať. Beneš sa za princíp rovnoprávnosti nikdy bezpodmienečne nevyjadril, a čo sa týka tých sľubov zo strany komunistov, o tom predsa každý vie, že sa dodržia iba vtedy, keď to osoží sovietskej mocenskej politike. Veď keď sa slovenskí komunisti začali odvolávať na princíp rovnoprávnosti, boli vyhlásení za buržoázných nacionalistov a skončili vo väzení.

Pre tieto príčiny bude veľmi ťažko vysvetliť povstanie v termínoch, ktoré by boli zrozumiteľné a pritom i logické. Ak bol štát fašistický, prečo neoddelili fašizmus od štátu a nebojovali proti fašizmu, ale za zachovanie štátu? Nikto nechce zakrývať chyby a nedostatky, ktoré mladý, cestu si kliesniaci štát mal, pretože svojej geografii a z toho vyplývajúcej geopolitike uniknúť nemohol. Tieto prechodné a sprievodné znaky každého nového štát-

neho útvaru na svete však nemožno zabsolutizovať a užívať ako argument proti štátu. V širšom koncepte sú nepodstatné, podstatný je štát. To je hodnota, s ktorou sa ne hazarduje, ani neexperimentuje. Nikto nemá právo posunúť politický vývoj dozadu o dve, alebo aj o viac desaťročia a zriecť sa štátnej suverenity za straku na kole. Nemal kto pripomenúť týmto politickým samozvancom, že štát je zlatá minca, ktorá nestráca na hodnote i keď azda prechádza cez nehodné ruky?

Čo na to povedia budúce pokolenia? Aký osud vynesú nad ľuďmi, ktorých podpisy sú na Žilinskej dohode i na Vianočnej dohode, ktorých mená figurujú medzi poslancami Slovenského snemu i Slovenskej národnej rady, ktorých programom bolo raz sovietske Slovensko, druhý raz Česko-Slovensko?

Jestvovanie slovenského štátu nemožno vygumovať z dejín, ani zo slovenského politického sebedomia. Na tom nič neodoberie ani nepridá prezývka „takzvaný“, „klérofašistický“, „bábkový“ atď. Boli časy, keď jeho skutočnosť bral na vedomie, a to veľmi vážne, aj ZSSR a moskovský výbor KSC. V telegrafických pokynoch, ktoré v marci r. 1940 posielal Gottwald prostredníctvom Exekutívy komunistickej Internacionály do Protektorátu, sa hovorilo:

„Združujeme výslovně, že pro naši stranu heslo plného práva na sebeurčení pro Čechy a Slováky platí. Právo na sebeurčení znamená právo na samostatnou existenci. U Čechů bojujeme za obnovení národní a státní svobody. *U Slováků bojujeme za plnou suverenitu nynějšího Slovenského státu...* Stará heslá o Slovensku necháváme pádnout. *Slovenský stát je daná základna pro boj za plnou hodnotu Slováků.* Budoucí poměr mezi českým a slovenským státem je otázka práva na sebeurčení obou národů a závisí na válečných událostech...“

Rovnako explicitná je aj rezolúcia KSC zo 17. mája 1941, v ktorej sa hovorí: „Politika strany na Slovensku musí vychádzať z predpokladu *politickéj, národnej a štátnej samostatnosti slovenského národa. Slovenský národ dnes žije svojím vlastným národným životom.*“ Tieto citáty sa ovšem neobjavili v Gottwaldových „Spisoch“, objavili sa iba nedávno, aby ospravedlnili „nacionalistickú“ politiku Osuhu, Husáka a všetkých tých úbohých súdruhov, ktorí sa v rokoch vojny oduševňovali za Sovietske Slovensko, lebo to vyhovovalo Moskve a po vojne hynuli v žalári, lebo to nevyhovovalo Prahe. A takýchto dokumentov sa bude objavovať čím ďalej tým viac. Tu stojíme ozaj pred veľkou záhadou: ako týmito citátmi vysvetliť dorastajúcej generácii, že n á r o d, ktorý v rokoch 1940-41 bol schopný „žiť svojím vlastným

životom“, musí v r. 1963 vegetovať ako satelit najservilnejšieho satelita.

Ako nečestné a bezcharakterné bolo konšpirovať proti štátu, tak dôležité a imperatívne bolo bojovať za jeho zachovanie. A tu treba položiť niekoľko otázok aj našim vládnym činiteľom, lebo zdá sa, že ani oni neurobili všetko, čo sa v tejto veci urobiť dalo. V našej zahraničnej tlači sa z času na čas zjavujú zmienky o tom, že ku koncu vojny prišli za slovenskými predstaviteľmi emisári Moskvy a ponúkli zaručiť existenciu Slovenského štátu, ak slovenská vláda po vzore rumunskej vlády prevesluje z nemeckej strany na sovietsku. Dr. Fraňo Tiso nedávno v *Slobodnom Slovensku* (č. 6-8, 1963) písal, že prišli osobne za Dr. Ďurčanským a ponúkli sa pomáhať Slovákom“ proti Benešovi“. Dr. Ďurčanský v „Bielej knihe“ zaznamenal, že za ním prišli dokonca až do Rakúska. Je naozaj škoda, že dosiaľ ešte nikto neurčil presne dátum/y/, nikto bližšie neosvetlil charakter a autoritu tejto podľa všetkého veľmi dôležitej misie. A čo je ešte dôležitejšie, nikto nevysvetlil, prečo sa táto ponuka odmietla.

Z politického hľadiska bol to nesmierne chybný krok. Podľa toho, ako sa doteraz veci opisujú, vyskytla sa tu možnosť zachovať kontinuitu štátu a naši politici ju kategoricky odmietli. Neobstojí námietka, že „nechceli sme mať nič s boľševikmi“. Ani nacisti neboli anjeli, a predsa sme neodmietli ich asistenciu pri vzniku a ich ochranu počas trvania Slovenského štátu. Neustále sa opakovalo, že Beneš je nepriateľom slovenskej štátnosti č. 1. Podľa toho Stalin mohol byť pri najhoršom iba nepriateľom č. 2 a jednoduchá aplikácia zásady o menšom zle by bola diktovala boľševikmi garantovaný Slovenský štát ako logický výber v danej dileme. Nebolo by to prvý raz v dejinách, že baránka pred víkom zachránil silnejší vlk. Okrem toho je azda na mieste pripomenúť, že v predvečer zničenia slovenskej samostatnosti mnohí Slováci vážili vyhliadky do budúcnosti oživením hesla, ktorým Vajanský kedysi zaháňal dotieravých hlasistov: „Keď sa máme utopiť, tak to už radšej v ruskom mori ako v českej mláke.“

Je pravda ťažko súdiť, čo sa vskutku skrývalo za týmto sovietskym manévrom, či bol myslený úprimne a či vôbec mal tú dôležitosť, aká sa mu pripisuje. To by sa bolo vyjasnilo v ďalších rozhovoroch, ktoré však naši činitelia nepremyslene odmietli. Ale keby predsa sovietska ponuka bola viedla k zachovaniu Slovenského štátu, nuž potom je isté, že aj Sovietska Slovenská republika by bola viacej (menšie zlo) ako „šťastné“ Slovensko, ktoré stratilo politickú individualitu v socialistickom Československu.

SLOVO UZNANIA

A nakoniec pár slov, ktoré mali odznieť vlastne na začiatku. Nemožno mi zakončiť bez toho, aby som nevyjadril svoju poďžnosť a vďaku spoluprotvorcom a pomocníkom tohto skromného zväzoku.

Ťažko sa rodí slovenská kniha v cudzine. Medzi rukopisom a vytlačným zväzkom ležia hory prekážok, ktoré sú pre emigrantského autora doslova neprekonateľné. Len obetavosťou a porozumením zo strany mecenášov, priaznivcov a záujemcov objaví sa z času na čas knižná novinka.

Aj táto knižná prvotina ďakuje za svoj vznik láskavému porozumeniu a štedrej podpore priateľov slovenského tlačeného slova. Chcem im na tomto mieste vyjadriť svoju povďačnosť.

Dvaja z nich sú už na druhom svete : Konštantín Čulen, ktorý neustálym povzbudzovaním a ochotnou radou zlahčil mi ne jeden ťažší problém, a Filip A. Hrobák, ktorý ako majiteľ časopisu „Slovák v Amerike“ vytlačil príspevok na pokračovanie, a tak uľahčil jeho knižné vydanie.

Výdatnej pomoci sa mi dostalo od Dr. Jozefa Pauču. Jeho podiel na vyjdení tejto knižky je slovami neoceniteľný. Cez jeho ruky prešla každá stránka rukopisu, on ju čítal ako redaktor s pozornosťou a tpezlivosťou, ktoré sú hodné pochvaly. Čitateľ, čo sledoval seriálové zverejňovanie príspevku, uvidí, že kniha registruje mnohé detaily obšírnejšie, obsahuje niektoré opravy, prípadne doplnky. Tieto zmeny mi umožnili urobiť čitateľa „Slováka v Amerike“, ktorí ma upozornili na niektoré nepresnosti, alebo vyslovili svoje pochybnosti nad tou-ktorou interpretáciou. Okrem toho nedávno vyšli na povrch nové informácie ako priamy dôsledok „leninského“ prehodnocovania povstania doma.

Z technickej stránky vykonanie týchto zmien vyžadovalo nahradiť celé odseky pôvodného znenia novými, vsunúť nové paragrafy do starých kapitol a dr. J. Paučo robil to s ochotou a bez šomrania. Vďaka jeho príkladnej kooperácii, prítomná monografia hoci bola napísaná koncom r. 1962 omladila a zaktualizovala sa, takže v 1964 môže vyjsť ako emigrantský príspevok na 20. výročie komunisticko-česko-slovenskej revolty proti Slovenskej republike.

Rovnako vrúcnu a pricítenú vďaku prechovávam aj voči administrátorom Bernolákovej základiny a Slovensko-americkému klubu v New Yorku. Tieto organizácie prispeli finančnou pomocou na vydanie knihy a bez ich veľkorysej podpory by táto monografická štúdia sotva uzrela svetlo sveta.

A tebe, drahý čitateĽ, ktorý si si túto knihu kúpil a mal trpezlivosť dočítať ju až potiaľto, na rozlúčku prevolávam nielen „S Bohom ostávajú!“, ale aj srdečné „Pekne ďakujem!“

F. Vnuk

DOSLOV VYDAVATEĽA

Knihu Františka Vnuka „Neuveriteľné sprisahanie“ vydávam na prianie mnohých čitateľov národne orientovanej literatúry mladého a stredného veku, ktorí o tejto najtragickejšej udalosti slovenských dejín nevedia buď vôbec nič, alebo len málo a aj to skreslene a dezinformovane, a preto nemajú ani tušenie o tom, aké tragické následky mala pre náš tisícročia stíhaný národ táto národná katastrofa.

Dozvedia sa pravdivo a objektívne, že to nebolo ani slávne, ani slovenské, a tým menej národné povstanie, lebo sa ho zúčastnili príslušníci takmer dvoch desiatok národov, nevypuklo spontánne a na celom území Slovenska, ale bolo umelo vyvolané len na časti jeho územia hŕstkou čechoslovácky orientovaných sprisahancov, ktorí podviedli národ tvrdením (Miro Vesel), že nám Nemci odvliekli prezidenta, likvidujú slovenskú nezávislosť, obsadzujú Slovensko, vylákali vojsko z kasární a vyzvali národ nie brániť si svoju samostatnosť, ale si ju rúcať a strkať hlavu do čechoslováckeho chomúta, čo nemá obdoby v celých dejinách ľudstva. A toto ozbrojené vystúpenie zneužili komunisti v službách Moskvy.

Dozvedia sa, že nebolo národným, lebo národ nemal s ním nič spoločné, a preto hneď na jeho začiatku boli v tlači spory o tom, či ho nazvať Martinským, lebo tam zlikvidovali nemeckú diplomatickú misiu plukovníka Ottu a v Sklabini prvý raz vyhlásili ČSR, alebo Banskobystrickým, lebo správa o jeho vypuknutí sa dostala do éteru z banskobystrického „slobodného“ vysielača.

Dozvedia sa, že táto kataklizma stála slovenský národ vyše 40.000 nevinných obetí na životoch, rozvrátila kvitnúce národné hospodárstvo, spôsobila obrovské materiálne škody, zdevastovala prírodu dvojnásobným prehnáním sa frontu cez Slovensko. Slováci stratili ťažko nadobudnutú slobodu a nezávislosť, svoj vlastný štát a dostali sa do neokoloniálnej závislosti na našich „bratoch“, ktorí neuznávali existenciu slovenského národa, snažili sa ho asimilovať a včleniť do svojho vymierajúceho národného etnika.

Tzv. SNP, v Londýne a v západných masmédiách označované za českú revoltu vo východnej časti českej republiky, neprinieslo očakávaný prínos, neurýchlilo porážku nacizmu, neskrátilo vojnu, nedostalo sa ani do povedomia sveta, lebo mnohé seriózne publikácie s vojnovou tematikou sa o ňom ani nezmieňujú. Prospelo jedine Benešovi k totálnemu pokoreniu, znásilneniu a ožobračeniu Slovenska. Iniciátorov - vojenských veliteľov banskobystrického puču zanedlho odstavili, pozatýkali, viacerých повеšali a tí

šťastnejší sa zachránili v zahraničí. Hlavní aktéri, generál Viest a „generál“ Golián, po prežití zbytku II. svetovej vojny v zajateckom tábore, zahynuli v raji osloboditeľov v ZSSR.

Pre Slovensko znamenalo pohromu, od ktorej väčšou bol len rok 907, kedy pod spoločným náporom maďarsko-germánsko-českých kmeňov zanikla Veľkoslovenská ríša.

Ivan Štelcer
Vydavateľ

AN INCREDIBLE CONSPIRACY

In the last days of August 1944, Slovakia, a peaceful island in war-ravaged Europe, suddenly became a theatre of war. There occurred an armed rebellion against the Slovak Republic sponsored by Czech-leaning politicians, ambitious army officers and communists. On the pages of the world press the incident passed almost unnoticed; if it appeared it was completely lost alongside such events as the gallant stand of the Poles in the Warsaw rising (Aug.-Sept.), the Allied landing on the south coast of France (Aug. 15), the fall of Paris (Aug. 23), the capitulation of Rumania (Aug. 23), the Finnish withdrawal from the war (Sept. 2), the Soviet declaration of war on Bulgaria (Sept. 5), etc. while on a world scale the Slovak uprising was an insignificant development (e. g. there is no reference to it in the 'Chronology of the Second World War' published by the Royal Institute of International Affairs), on the Slovak scale it was an undertaking of vast dimensions. It started spectacularly; in the first days it spread over more than a half of Slovak territory and by the time it was liquidated with the help of the German troops at the end of October 1944 it had cost Slovakia some 40,000 dead, immense material losses and irreparable losses in terms of human suffering. It failed largely because of its untimely start, confused leadership and lack of popular appeal.

There are many puzzling features concerning this affair which to an outside observer must be without parallel in history: Here is a nation which takes up arms to fight against its own state, to sink its political individuality into a synthetic agglomerate state, to renounce its national birth-right for a second-rate citizenship. However, beyond these absurd appearances lie more fundamental reasons which, if not more logical, are at least more plausible.

The emergence of independent Slovakia in March 1939 was an epoch-making event in the life of the Slovak nation. It was enthusiastically greeted by Slovaks of all political shades and there was definitely no active opposition either by the Communists or the pro-Czech elements. Unfortunate-

ly, but inevitably, the state was born with German assistance, it asked for and was promptly granted German protection and was only six months old when World War II broke out. Yet in this short space of time (March-Sept. 1939) it secured recognition not only from its neighbours (Germany, Poland, Hungary) but also from the neutrals (Switzerland, Sweden, the Vatican) from and England, Italy and the Soviet Union.

The war and Slovakia's inescapable geography put the state into the Axis camp. With the approaching defeat of Germany its existence was placed in jeopardy. Dr. Beneš, the self-exiled president of pre-Munich Czechoslovakia, had no difficulty in convincing the western Allies and the Soviet Union that the Slovak problem was an internal problem of post-war Czechoslovakia which would be best solved by the restoration of the status quo ante 1938.

This development led to a profound soul-searching among those politicians of pro-Czech orientation who in 1939 — expecting that the new state would outlast at least their life span — renounced and denounced their previous centralist past. When in 1943 they belatedly discovered that their appraisal of the situation was wrong, they cast their remorseful eyes towards Beneš. But they were somehow afraid to approach him empty-handed and decided to undo their former betrayal of pro-Czech sentiment by a new treason towards their own state. Dr. Beneš then conceived the idea of a Slovak uprising in his name and for the restoration of the Czecho-Slovak Republik in its pre - Munich form. In a strong British advice — signed with the Soviet Union a state treaty of mutual assistance and post-war cooperation. Within a fortnight the Slovak liberal-agrarian politicians concluded an agreement with the Slovak Communist underground. In this fateful alliance — called the Christmas Agreement — they vowed to take over the political, legislative, military and administrative power in Slovakia “at the first suitable opportunity” and to restore Czechoslovakia as a common state of the Slovaks and Czechs.

For the Communists this step was a radical departure from their earlier political program. When in the spring of 1939 the Komintern approved an independent Communist Party of Slovakia, the party vehemently and persistently advocated a free and independent Soviet Slovakia. In a similar

vein the Czech Communist leadership in Moscow in March 1940 informed the Czech Communist underground: "We are fighting for complete sovereignty of the present Slovak state . . . The old conceptions concerning Slovakia are being abandoned. The Slovak state is a given basis in the struggle for the full freedom of the Slovaks." This attitude was changed in the summer of 1941. Then the Soviet Union recognized Beneš as the president of Czechoslovakia and the Slovak Communists were ordered to twist their political line accordingly. With some reluctance they obeyed, since "theirs was not to reason why . . ."

The Communist and liberal-agrarian conspirators found helpful allies among the army generals and officers, some of whom were of Czech origin and most of whom were trained in the old Czech schools and in the robust czechoslovakism. It must also be said that the war against Russia was unpopular even while the Germans were winning. After the Stalingrad debacle its unpopularity among the people and soldiers only increased.

In April 1944 Dr. Beneš sent to Slovakia his special emissary Cpt. J. Krátký. The plans of the military uprising soon took a concrete form. It was decided to open the Carpathian passes to the advancing Red army. The key role in this operation was assigned to two Slovak divisions (about 25,000 men) in Eastern Slovakia under Gen. A. Malár. Other military personalities involved in the preparation of this plan were: the Minister of National Defense Gen. F. Čatloš, the Chief of the General Staff Col. J. Golián, Col. Talský and a host of colonels, majors, captains, etc. It was said about them that "they were oppressed by the burden of their iron Crosses, Knight Crosses and other German medals, impressed by the performance of the Allied and Red armies and depressed by the grim outlook concerning their future employment."

The plan was well designed but it took too much for granted. The Russians to whom the plan was submitted by two special envoys early in August did not like the idea of an uprising which was bourgeois-conceived and sponsored and refused to commit themselves to any coordinated action. Instead, in July and August they dropped over Central Slovakia several groups of trained partisans. These found Slovakia a fertile soil for subversive activity. The Slovak government

was afraid to publicize their presence by a bold, energetic and large scale action. The small army units and police patrols — geared by their officers for a general uprising — when sent to fight the partisans were ineffective and in many cases even joined them. Late in August there were some 3,000 partisans (according to the Communist count 8,000) roaming the mountainous terrain of Central Slovakia. Their terror was aimed primarily against the Germans. But since there were no German troops in Slovakia, they looted and terrorized the indigenous German population (Volksdeutsche). On Aug. 28 the partisans and the soldiers of the Turčiansky Svätý Martin garrison stopped the international express and massacred the German military mission on its way from Budapest to Cracow. On Aug. 29 Gen. Čatloš announced over the radio that the Slovak Government had called the German army to restore law and order.

This call on German military assistance, triggered off by the provocations of the Soviet partisans, was later declared to be the beginning of "the glorious Slovak national uprising". On Aug. 30 Col. J. Golián indeed issued an order for a general rising, but it was obvious that the day was neither of his choosing nor to his liking. The untimely start caught the military leaders off-guard. One of them, Gen. Malár, spoke over the Slovak radio and denounced the action as suicidal and premature. As a result the two well-equipped divisions in the East did not join the uprising and were disarmed by the Germans early in September. Likewise the military garrisons in West Slovakia were willing to listen to Čatloš or Malár but not to Golián and thus in this crucial moment they did not join in. (The following West Slovak garrisons refused to join in : Nitra, Bratislava, Sered', Trenčín, Hlohovec, Nové Mesto n/V. The men of the Trnava garrison and some of those of Piešťany obeyed Golián's call, but they did not fight as expected of them. Instead they rapidly retreated towards the centre of the uprising.

The uprising spread only over those districts of Central Slovakia which were infested by the partisan infiltration. In the beginning the military leadership had at its disposal some 10,000 men under arms (16 batallions and 10 companies of infantry, 13 batteries of artillery) whose number was increased by military conscription to 60,000. (The number of par-

tisans increased in the same time from 4,500 to 13,000) There was no lack of light arms and ammunition, but heavy weapons and aircraft were in short supply. (Altogether 26 aircraft and 12 tanks. On Aug. 13, 38 aircraft flew from East Slovakia to the Russians and these were never returned.)

But what the uprising lacked most was an able and united leadership. It was directed from at least three centers: London, Moscow and Banská Bystrica. In addition the soldiers did not see eye to eye with the partisans, who formed an army of their own. The partisans had their own Soviet commanders, received their orders and directives from Kiev and refused to coordinate their actions with those of the army unless it suited their own interest. They saw in the army a tool of the bourgeoisie and thus a class enemy — only a degree better than the political enemy, the Fascists. The partisans claimed for themselves all the equipment flown in or dropped over Slovakia by the Russians.

Originally the Communists shared the political power with the Democrats (the liberal-agrarian group) on a fifty-fifty basis. But by clever manipulation and aggressive action on their part and inexperience on the part of their partners they soon made themselves the dominating factor in the whole venture. With this development Moscow ceased to look at the Slovak revolt as it did at the Warsaw rising and started to provide some help. In military terms it was only a token help, often misplaced and ineffective (they sent some 150 bazookas which were of no use against the German medium and heavy tanks; the Czechoslovak fighter regiment of 21 planes after its arrival from the Soviet union was mostly grounded for the lack of fuel, spares and ammunition which the Soviets failed to provide), but on the political side they flew in the top Czech Communists operators (Slánský and Šverma) who were to help their Slovak comrades to get rid of the liberal-agrarian Kerenskys. After the Red army failed to force its way into Slovakia through the Dukla pass the Soviets allowed the transfer of the decimated 2nd Czechoslovak paratroop brigade (2,000 men) from the Carpathian battlefield into Central Slovakia. But it was too little, too late and was to no avail. The uprising was liquidated in less than two months, on Oct. 27, with the Russian front 140 miles and 150 days away from Banská Bystrica.

The German troops, invited to restore law and order, set about liquidating the rebellion in their efficient, methodical and ruthless manner. The Reichsführer-SS, H. Himmler, entrusted SS-Obergruppenführer G. Berger with the task. Berger started the operation with 2,800 men, 9 light field guns and with an arrogant optimism ("Ich hoffe, dass in 4 Tagen die Angelegenheit beendet ist" — he wrote to his chief). The insurgents put up some tough resistance, especially the French partisans at Strečno (Sept. 28-4) and the Slovak army units at Telgárt (Sept. 5-7). The Germans were forced to involve more and more troops. At the end of September SS-Obergruppenführer H. Höffle (who replaced Berger) was in command of some 18,000 troops. Towards the end of October this number was finally increased to 32,000.

In the pacification of Central Slovakia the following German army and SS units participated: Tatra Panzerdivision (178th), 14th SS-division ("Galizien"), 18th SS-division ("Horst Wessel"), 20th SS-division (regiment "Schill"), parts of the 19th and 108th divisions, the brigade "Dirlewanger", and some smaller units of the police and mountain troops. It is, however, important to note that these troops were not all used simultaneously and continuously and that, being undermanned, understaffed and underequipped, they were divisions in name only ("Schattendivisionen"). They moved in three directions — from west, east and south — towards the strategic center of the uprising — the triangle B. Bystrica — Zvolen — Brezno n/Hr. In spite of at least threefold numerical superiority and excellent defensive terrain the insurgents yielded one position after the other: some fell after hard fighting (Čremošné, Bat'ovany, B. Štiavnica), others were abandoned in panic.

After the liquidation of the armed rebellion the army units were either captured or dispersed. The partisans, led by more experienced Soviet officers, managed to retreat into the mountains in more or less coherent groups, leaving behind their heavy weapons, transport vehicles and ammunition. Their subsequent hibernation in the deep and often inaccessible forests of Central Slovakia was largely of a defensive nature and till January 1945 it did not interfere with the German war effort to any appreciable extent. The complete collapse of the military uprising in the midst of favorable

circumstances cannot but remind one of the words of F. Engels written about the Slovak uprising of 1848: Die Slowaken die die Gebirgpässe innenhaben, würden bei ihren zum Parteigängerkriege vortrefflichen Gegenden gefährliche Gegner sei, wenn sie weniger gleichgültig gestimmt wären. (Neue Rheinische Zeitung, No. 194, Jan. 13, 1849).

The uprising was not the affair of the Slovak people. It was the concern of a small group of short-sighted politicians, mercenary officers and Communists. It lacked the spontaneity with which it was posthumously so generously credited. Apart from some sincere single-minded Communists most of its Slovak participants were either misled or forcibly conscribed into it. Cries like "Death to the German occupants!" sounded hollow, because the German occupation was the result and not the cause of the partisan activity. Catchphrases like "For free Czechoslovakia!" were uninspiring since even the simplest Slovak know that — as far as freedom was concerned — no Czechoslovakia could ever be a substitute for Slovakia. The Slovak state of 1939-44 with all its drawbacks and limitations was still the richest form of freedom and independence within the memory of all Slovaks. To an ordinary Slovak the fruits of independence were real and tangible, the horrors of fascism hardly perceptible. Any attempts to make him rise against his own state in the name of antifascism were bound to fall flat.

Nobody with sense pours out the baby with the bath water. Yet that was what the selfappointed leaders of the armed rebellion against the Slovak state actually did. Twenty years later one may ask: To what good? Definitely not to the benefit of their nation. And as for their own vain glory and mercenary rewards, these were all of very short duration. As for "dramatis personae" of a Greek tragedy, the men of 29th August one by one fell in disgrace or worse at the hands of those to whose voice they had listened when conspiring against their own state. In 1948 the Communists got rid of their liberal-agrarian partners (Lettrich, Josko, etc.) and in the subsequent Communist purges of 1949-54 everybody who was anybody in the uprising (Žingor, Husák, Šmidke, Novomeský, etc.) was shot, imprisoned or degraded.

OBSAH

PREDSLOV	6
ÚVOD	8
ÚVOD K DRUHÉMU VYDANIU	10

ČASŤ PRVÁ

Vojenské a politické akcie proti Slovenskej Republike v roku 1944	12
--	----

AKO SA JAVILA SLOVENSKÁ SITUÁCIA NA JAR 1944?	13
KTO BOL PROTI SLOVENSKÉMU ŠTÁTU?	17
O KOMUNISTICKEJ ZLOŽKE ODBOJA	19
„DEMOKRATICKE“ ODBOJOVÉ ZLOŽKY	22
VIANOČNÁ DOHODA	25
CHYBY, KTORÉ POMIATLI SLOVÁKOV A POMOHLI PARTIZÁNOM	28
NESLÁVNÝ KONIEC SLOVENSKEJ ARMÁDY	30
VOJENSKÝ PLÁN „OZBROJENÉHO VYSTÚPENIA“	32
AKO MOSKVA SKRÍŽILA PLÁNY SNR?	35
CHARAKTER A ROZSAH PARTIZÁNSKÝCH PROVOKÁCIÍ	39
ŠPECIÁLNY NEMECKÝ EMISÁR REFERUJE O SITUÁCII NA SLOVENSKU	42
ČO PREDCHÁDZALO 29. AUGUST V BRATISLAVE?	47
AKÝ MAL PRIEBEH 29. AUGUST V BANSKEJ BYSTRICI?	57
ZMÁTOK POKRAČUJE	62
NEMECKÝ VOJENSKÝ ZÁSAH ZAČIATKOM SEPTEMBRA 1944	69
NOVÁ VLÁDA	77
NIEKOĽKO PRIPOMIENOK K PARTIZÁNSKÝM BOJOM NA SLOVENSKU	82
DUKLIANSKO-KARPATSKÉ VOJENSKÉ OPERÁCIE	93
HOSPODÁRSKE ZNIČENIE SLOVENSKA	98
AKO POVSTANIE DORIEŠILO ŽIDOVSKÚ OTÁZKU	103

POVSTANIE A OTÁZKA SLOVENSKEJ SAMOBYTNOSTI.....	107
DIAGNÓZA A RECEPT.....	113
ČASŤ DRUHÁ	121
PORTRÉTY MUŽOV 29. AUGUSTA.....	122
VOJENSKÉ OSOBNOSTI.....	124
KOMUNISTICKÍ POLITICI.....	132
LIBERÁLNO-DEMOKRATICKÍ POLITICI.....	141
POVSTANIE A SLOVENSKÍ EVANJELICI	152
CHRONOLOGICKÝ PREHLAD UDALOSTÍ.....	157
LITERATÚRA O POVSTANÍ.....	161
ZÁVER.....	171
SLOVO UZNANIA.....	177
DOSLOV VYDAVATEĽA.....	179
AN INCREDIBLE CONSPIRACY	181

Vydalo: Vydavateľstvo Ivana Štelcera
911 01 Trenčín, Jiráskova 1
Zodpovedná redaktorka: Ing. Marta Kilimajerová
Vydanie druhé, Trenčín 1993
Vytlačil: Plánografia VD Bratislava

ISBN-80-900537-6-9

VYDAVATELSTVO IVANA ŠTELCERA

Slovenský exilový historik Ing. František Vnuk sa v knihe: Neuveriteľné sprisahanie zaoberá príčinami a podmienkami vzniku tzv. Povstania, v zahraničí nazvaným rebéliou a dôsledkami, ktoré z tejto najtragickejšej udalosti v slovenských dejinách znamenala pre slovenský národ.

Ing. František Vnuk je autorom viacerých historických štúdií ako Mať svoj štát znamená život, Rebelanti a suplikanti, Dedičstvo otcov, Sedemnášť neúrodných rokov, Slovenská otázka na západe atď.

1993

ISBN-80-900537-6-9